Ročník XIII. (XXXII.) | cena čísla 120 Kč | Vydává Centrum pro studium demokracie a kultury

časopis o kultuře a společnosti

Kontexty

1
2021

Ústavní soud a volební systém opět na scéně
Michal Kubát

Principy konzervativní environmentální politiky
Petr Dvořák

Trans
Douglas Murray

Dobrodružství historické interpretace

Sklizeň
Z poezie Víta Slívy

Adolf Loos – přemýšlivý architekt, jehož promluvy vyzněly do prázdna

František Mikš

Stanislava Vodičková, ed.

I zvíře mělo více útrpnosti než člověk

Paměti patera Františka Štveráka, vězně nacistického a komunistického režimu

Za německé okupace Československa se pater František Štverák zapojil do domácího odboje, na jaře 1940 byl zatčen, brutálně vyslýchán a poslán do koncentračního tábora Dachau a odtud do Sachsenhausenu. Osvobození se dočkal 29. dubna 1945 opět v Dachau. Na podzim téhož roku byl povolán jako svědek obžaloby k soudnímu procesu s nacistickými válečnými zločinci. Po únoru 1948 se postavil proti omezování práv katolické církve, v červnu 1949 byl zatčen a odsouzen na dvacet měsíců vězení. Následovala internace v klášteře Želiv a poté v přeškolovacím středisku Hrádek. V roce 1954 byl propuštěn ze zdravotních důvodů, o dva roky později, ve věku 47 let, zemřel. Ve svých vzpomínkách F. Štverák barvitě vylíčil osud kněze bojujícího s totalitní mocí a podal svědectví o utrpení i odvaze mnoha nevinných lidí.

A5, váz., 416 stran, 398 Kč

Monika Gabriela Bartoszewicz

Pevnost Evropa

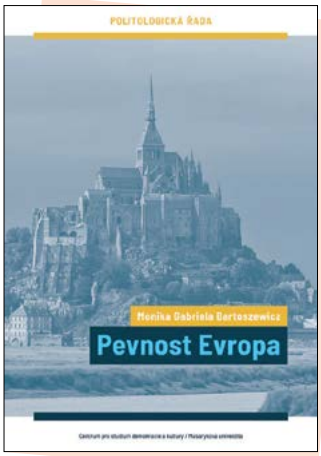

Jean Monnet kdysi prohlásil, že Evropa se bude utvářet prostřednictvím krizí a že bude vlastně součtem řešení těchto krizí. V Evropě je dnes tolik krizí, že to slovo již na nikoho žádný dojem neudělá. V kontextu soudobých krizí se sice o Evropě hodně diskutuje, většina analýz je však buď dosti úzce zaměřená na vybraný rozměr či typ fenoménu, nebo tak popisná, že byť dokáže říct, co se na kontinentu děje, není schopna popsat procesy, ke kterým dochází. Kniha *Pevnost Evropa* se ptá po příčinách, a co je důležitější, vysvětluje rozličné, vzájemně propojené prvky této mnohostranné evropské krize. Zaměřuje se na migraci, terorismus, krizi zastupitelské demokracie, atrofii Evropské unie, totalitarismus nových ideologií a radikalizaci ve společnosti. Z polštiny přeložil Jan Baron.

A5, brož., 248 stran, 269 Kč

Martin Wernisch

Církevní dějiny jako koncept

Co se vlastně myslí církevními dějinami? Pod tímto názvem se skrývá až překvapivě široký obor skutečnosti i vědy, bohatě provázaný s mnoha dalšími, a dá se nahlížet z rozmanitých úhlů. Volá tedy po bližším vysvětlení – a po vydání počtu, jak k němu přistupují jednotliví zástupci disciplíny. V mezích této knížky se obojího podujímá profesor Martin Wernisch (*1962), vedoucí příslušné katedry Evangelické teologické fakulty UK, jediné instituce svého druhu v ČR. Jako takový uvažuje předně v kontextu mezinárodních debat protestantského bohosloví a reformační vyznavačské tradice, k níž se hlásí; zároveň si však při vědomí společné minulosti i výzev přítomnosti zachovává otevřený výhled k širší křesťanské ekuméně, k cechovní obci všech historiků včetně nekonfesijních i k dalším lidem, kteří se o téma mohou zajímat.

A5, brož., 96 stran, 159 Kč

Obsah 1/2021

František Mikš:
Editorial – Filosof a smrt 2

TEXTY

Michal Kubát: *Déjà vu* po dvaceti letech. Ústavní soud a volební systém opět na scéně 4
Petr Dvořák: Zelený konzervatismus. Příroda je v našich rukou. Principy konzervativní environmentální politiky 9
Stanislav Balík: Viníci rozdělené společnosti 17
Nikolas Dohnal: Proč agresivní konzervatismus nemůže uspět. 20
Douglas Murray: Trans 27

TÉMA: DOBRODRUŽSTVÍ HISTORICKÉ INTERPRETACE 39

Petr Fiala: Skrytá církev a interpretace soudobých dějin. 40
Jiří Suk: Dějiny před očima: sametová revoluce jako *work in progress* 48
Petr Husák: Cesta do skrytých komnat kněžské „duše“. 55

ARCHITEKTURA

František Mikš: Adolf Loos – přemýšlivý architekt, jehož promluvy vyzněly do prázdna 60

VZPOMÍNKA: ROGER SCRUTON

Martin Fiala: Odkaz Rogera Scrutona 82
Petr Oslzlý: Roger Scruton a brněnská podzemní univerzita. Několik vzpomínek. 87

LITERATURA & KULTURA

Vít Slíva: Sklizeň. Výběr z poezie 93
Radim Kopáč: Stárneš pod hvězdami. Jiřímu Goldovi k pětaosmdesátinám. 97
Šero a svítání. Z poezie Jiřího Golda 99
Josef Mlejnek: Stanisław Vincenz – cádik v huculském kožichu. 103
Tomasz Grzywaczewski: Smazané Vincenzovo Huculsko 107

NAD KNIHAMI

Zdeněk Volf: Nejsem a zde jsem. Tři knihy básní Sylvie Richterové. 111

*Kon*texty časopis o kultuře a společnosti

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)** ve spolupráci s nakladatelstvím **Books & Pipes**
Adresa redakce: Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, email: cdk@cdk.cz, **http://www.cdk.cz**

Ročník XIII. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXXII.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** Petr Dvořák, Martin Fiala, Kateřina Hloušková, Kateřina Mikšová (jazyková redaktorka), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Grafika a sazba** Jiří Mičkal • **Celoroční předplatné** 600 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 200 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, email: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 18036988 • **Na obálce** Adolf Loos, karikatura z časopisu *Bytová kultura* (1925)

Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.

Editorial

Filosof a smrt

František Mikš

Před rokem, v lednu 2020, nás opustil náš blízký britský přítel Roger Scruton. K uctění jeho památky jsme plánovali velkou konferenci na brněnské Masarykově univerzitě. Ta však byla – podobně jako mnoho jiných akcí – kvůli epidemii koronaviru odložena na neurčito. Napadlo mě, jak by asi dnes tento statečný filosof a zanícený obhájce svobody reagoval na to, co se ve světě a v médiích děje. Zcela jistě by nepatřil mezi zastánce tak drakonického omezování svobody, ekonomiky a vzdělávání našich dětí, jak jsme toho dnes svědky. Soudím tak nejen podle jeho textů, například ostré kritiky tzv. principu předběžné opatrnosti a změkčilosti západní civilizace, ale i podle toho, jak sám žil. Celý život podstupoval nejrůznější nebezpečí, nebál se a riskoval. I ke smrti, když se k němu blížila, se stavěl jako filosof stoicky a zpříma, bral ji jako přirozenou součást lidského života. Umíral tak, jak žil – s noblesou. Přestože měl již velké bolesti, navštívil v půlce listopadu 2019 Českou republiku, aby se zde rozloučil s přáteli. Nikdy nezapomenu na poslední oběd, který jsme měli v úzkém kruhu, a na slavnostní večer na Žofíně, kde mu byla udělena Stříbrná pamětní medaile Senátu ČR.

Když o necelé dva měsíce později dorazila zpráva, že Roger zemřel, pustil jsem si večer dokumentární film *Why Beauty Matters*, který s ním v roce 2009 natočila BBC – už poněkolikáté, ale jak jinak než touto filosofickou oslavou krásy si připomenout tohoto vzácného člověka. Několik dnů poté mě jeden z kolegů upozornil na další zajímavý dokument z roku 2016, v němž Roger provází po své farmě polsko-belgickou spisovatelku a novinářku Alicju Gęścińskou. Z mnoha záběrů je znát, že už není po zdravotní stránce úplně v pořádku – těžce dýchá a při procházce se opírá o hůl. Když s novinářkou dorazí k nedalekému hřbitovu a kostelíku, posadí se na lavičku a řeč se stočí k otázce konečnosti lidského života – k tomu, že člověk by měl být pohřben tam, kam patří a kde to miluje. „Já se na svůj pohřeb těším," prohlásí Roger překvapivě a pak napůl vážně v narážce na svou nekonformnost a bojovnost dodává: „Úplně to vidím: Všechno se tím vyřeší, celý svět si oddechne. Už nás nebude otravovat, konečně ho můžeme zahrabat."

Redaktorka na to namítá: „Pro většinu lidí to určitě bude hodně smutný den! Spíš by mě zajímalo, jestli o tom doopravdy přemýšlíte."

Roger po chvíli odpovídá: „Spinoza říká, že svobodný člověk nepřemýšlí o ničem méně než o smrti. Podle mě ale přehání. Mám za to, že myšlenkám na smrt se nemůžeme vyhnout. Ale tyto myšlenky by měly být radostné, pozitivní. Byl jsem na světě, pořád tu jsem, jsem za to vděčný, a jednoho dne odejdu. To je cena, kterou za to platíme, takže to tak nakonec musí být správně."

Myslím, že taková slova si mohl Roger dovolit proto, že svůj vlastní život nejen naplnil plodnou prací, ale souběžně si uměl užívat i radosti a příjemné stránky tohoto světa. Miloval nejen poezii a hudbu, ale také víno, jehož byl velkým znalcem. Když jsem se ho jednou zeptal, jak zvládá napsat

tolik knih, že ho to mentálně neudolá, s pousmáním odpověděl, že díky tomu, že si každý večer v klidu otevře láhev vína – poslouchá hudbu, relaxuje a přemýšlí. V knižním rozhovoru, který s ním vedl Mark Dooley, o tom říká: „Nepopírám, že víno představuje zdravotní riziko. Mám ale štěstí, že mi moje tělesná konstituce umožňuje pít každý den. Koncem dne, i když nemám žádnou společnost, mám vždy po ruce sklenku vína. Jsem spíš workoholik než alkoholik, takže alkohol je pro mě odměna za práci. A také, jak jsem již říkal, je velmi důležité mít něco, co můžeme jeden druhému nabídnout – něco, co má nějaký okamžitý efekt na psychiku a pomáhá nám vystoupit z koloběhu každodenních starostí do volnější sféry, kde se lze setkávat s lidmi v jiném rozpoložení."

V knize *Piji, tedy jsem* (kterou jsme v českém překladu vydali již v několika dotiscích) Roger s trochou nadsázky píše: „Správný způsob života je užívat svých schopností, snažit se mít rád a pokud možno i milovat své bližní, a také přijmout fakt, že smrt je nejen sama o sobě nutná, ale že je i vítanou úlevou pro ty, které byste jinak zatěžovali. Fanatici zdraví, kteří nám otrávili veškerá naše přirozená potěšení, by podle mého názoru potřebovali zahnat na jedno místo, někam, kde bychom za nimi zamkli a kde by se mohli navzájem cílevědomě otravovat svými falešnými elixíry nesmrtelnosti. My ostatní bychom mohli dožít své dny na jednom velkém platonském tahu, kde by katalyzátorem bylo víno, prostředkem konverzace a cílem pokojné přijetí vlastního osudu doprovázené předsevzetím, že se nezdržíme déle, než znělo pozvání."

Aby mi bylo dobře rozuměno: Roger nikdy netvrdil, že člověk by neměl žít pokud možno dlouho nebo že by neměl dbát o své zdraví – sám kvůli tomu například přestal kouřit doutníky. Varoval však před tím, abychom se v nepřiměřené honbě za zdravým životem a dlouhověkostí nezřekli všech drobných radostí, které činí náš pobyt na této zemi snesitelným. Za mnohem důležitější než dlouhověkost – a kdo by zde nesouhlasil – pokládal kvalitu života, plnohodnotný a vřelý vztah člověka s rodinou a přáteli, a v neposlední řadě i to, co zde po sobě zanechá pozitivního.

Asi tomu tak mělo být, že Roger zemřel krátce před tím, než lidstvo kvůli koronaviru vstoupilo do kvalitativně nové etapy pobývání na tomto světě, jejíž konec je kdesi v nedohlednu. Jak jsem ho znal, spíš než obavy o zdraví a vlastní život by ho dnes trápilo to, co se děje se společností – a že se svobodný a pestrý svět, který tak miloval a o který se svým životem a dílem urputně zasazoval, nemusí už úplně vrátit. Média nepochybně budou strach v lidech živit ještě dlouho poté, co virus zeslábne, což se jistě stane dobrou záminkou k tomu, aby se nejrůznější levicoví etatisté pokoušeli nadále sešněrovávat naše životy. A nejsem jistě sám, koho jímá hrůza při pomyšlení, co by se asi dělo, kdyby se na obzoru objevila nějaká nová a lidský život více ohrožující epidemie.

Roger ostře polemizoval s masivním zaváděním opatření předběžné opatrnosti v moderních společnostech na základě silně medializovaných kauz – v tom tkví jeho aktuální poselství pro naši podivnou dobu. Život byl a vždy bude nebezpečný – a před vnějším světem a jeho nebezpečími se nelze hermeticky uzavřít, ponořit se do jakéhosi sterilního a osamělého vegetativního pobývání, alespoň ne nadlouho. A hlavně – člověk by měl na sebe umět vzít přiměřenou míru rizika nejen v případě svých nezdravých „neřestí" (což většinou i dělá), ale zejména tehdy, když se mu svobodný a pestrý svět, který měl rád, hroutí před očima jak domeček z karet. ■

František Mikš (1966), šéfredaktor revue *Kontexty* a nakladatelství Books & Pipes.

Budova Ústavního soudu v Brně.
Foto Wikimedia Commons.

Déjà vu po dvaceti letech

Michal Kubát

Ústavní soud a volební systém opět na scéně

Před dvaceti lety hýbal českou politickou, veřejnou a odbornou debatou nový volební systém z roku 2000 vzešlý z dílny ODS a ČSSD, které tehdy dlely v tzv. opoziční smlouvě, a následný nález Ústavního soudu z ledna roku 2001, jenž části tohoto čerstvě schváleného volebního zákona zrušil. Tato debata probíhala také na stránkách *Revue Proglas*, předchůdce *Kontextů*, kde jsem se k dané věci vyjadřoval (č. 2/2001). A nyní je to tady zase! Po dvaceti letech, 3. února 2021, Ústavního soud opět rozhodl v podobné věci. Přestože je jiná doba, jiné okolnosti a souvislosti, obě rozhodnutí mají dvě společné věci: týkají se otázky poměrnosti volebního systému a jsou považována za kontroverzní, resp. vyvolala prudké reakce na politické scéně.

Co se dělo tenkrát a co nyní?

Ústavní soud (ÚS) v roce 2001 dospěl k závěru, že tehdejší nový volební systém kvůli svým posíleným většinovým účinkům opustil Ústavou zakotvenou zásadu poměrného zastoupení (čl. 18) a přiklonil se k principu většinového volebního systému. ÚS zrušil takové části volebního zákona, které podle něj měly tento většinový princip zajišťovat: počet a velikost volebních obvodů (35) a upravenou d'Hondtovu metodu přepočtu hlasů na poslanecká křesla (upravenou v tom smyslu, že prvním dělitelem bylo 1,42 a ne „normální" 1). Naopak nezrušil tzv. aditivní volební klauzuli ve výši 10 % pro volební koalice dvou stran, 15 % pro volební koalice tří stran a 20 % pro volební koalice čtyř a více stran.

Výsledkem pak byl nový volební zákon, který snížil počet volebních obvodů na 14 a zvětšil jejich velikost, přešel z modifikované d'Hondtovy metody na její klasickou variantu a samozřejmě zachoval volební klauzule, které nebyly ÚS napadnuty. Nový volební zákon snížením počtu volebních obvodů a zvětšením jejich velikosti jistě přispěl k větší poměrnosti volebního systému, protože volební obvody v tomto hrají klíčovou roli, obsahoval však obrovské rozdíly ve velikosti jednotlivých volebních obvodů (krajů). Nejmenší volební obvod byl pětimandátový (karlovarský) a největší volební obvod byl dvacetišestimandátový (středočeský).

Tento volební systém platil v ČR až do letošního roku, kdy byl zrušen Ústavním soudem, tentokrát však poněkud jinak než v roce 2001. ÚS zrušil navyšující se volební klauzule pro volební koalice stran a zachoval jen pětiprocentní klauzuli pro samostatné politické strany. ÚS dále zrušil d'Hondtovu metodu přepočtu hlasů na mandáty, ale ponechal volební obvody. Výsledkem je situace, kdy Parlament musí přijmout nový volební zákon, a to za velmi obtížné situace.

Proč nyní a proč takto?

Obtížnost situace spočívá ve dvou základních věcech. Za prvé jde o čas a za druhé o meritum věci. ÚS zvolil snad to nejhorší možné načasování nálezu, jaké zvolit mohl. Vydat nález osm měsíců před volbami po zhruba tříletém posuzování je výsměšné. Okamžitě se vyrojily spekulace, „co za tím je". Netvrdím, že šlo o účel, nevím to a nemyslím si, že úplně za vším musí nějaká účelovost stát. Co však vím bezpečně, je to, že se ÚS nikdy nepodaří přesvědčit své kritiky o tom, že o účelový tah nešlo. Neprospělo tomu ani nešťastné vyjádření předsedy ÚS Pavla Rychetského, že soudce zpravodaj Jan Filip je akademikem, a nález je proto ve skutečnosti bezvadným akademickým dílem, jehož sepsání prostě potřebovalo čas. Jako akademický pracovník s dvacetiletou praxí musím konstatovat, že odůvodňovat zhruba tříleté (od konce roku 2017) posuzování věci a sepisování textu o 63 stranách jeho odbornou náročností je zcela absurdní. Výsledkem je skutečnost, že Parlament, který musí nejpozději do začátku října roku 2021 přijmout nový volební zákon, je vystaven obrovskému tlaku, což může mít vliv na kvalitu nového či upraveného volebního zákona, který přitom patří k nejdůležitějším systémovým zákonům vůbec.

Poněkud jízlivě pak v této souvislosti vyznělo vyjádření soudce zpravodaje Jana Filipa, že on sám měl náčrt nového volebního zákona hotový za 48 minut (stopnul si to). To je buď nepochopení situace, které však u profesora Filipa nepředpokládám, nebo cynické žertování, které jen posiluje přesvědčení kritiků ÚS o tom, že hraje nějaké politické hry. Načrtnout volební systém asi lze za 48 minut, ale načrtnout jej tak, aby dobře zapadal do českých politických reálií a specifik a následně pro něj najít podporu různých stran v obou komorách Parlamentu, to trvá měsíce a roky. Koneckonců, o volebním systému se v Česku vedou debaty od 90. let 20. století a jak vidno bez uspokojivého výsledku.

S tím souvisí druhá rovina problematiky, kterou je meritum věci. Co ÚS zrušil a co nezrušil a proč? A poskytl tím nějaký návod politikům, jak se mají zachovat? Jak jsem již uvedl, ÚS zrušil navyšující se volební klauzule pro volební koalice stran (naštěstí nezrušil 5% klauzuli pro politické strany) a d'Hondtovu metodu pro přepočet hlasů na mandáty. Naopak nezrušil volební obvody. Pokud jde o volební klauzule pro volební koalice, je jeho rozhodnutí podle mého názoru naprosto správné. Navyšující se klauzule ve výši 10 až 20 % byly čistě účelovým krokem ODS a ČSSD namířeným proti tehdejší opoziční Čtyřkoalici. Bylo to něco politicky nehorázného a v mezinárodním měřítku bezprecedentního. V demokratickém světě sice existují zvýšené klauzule pro volební koalice, ale jen o několik málo procent (okolo 7 až 10 %). Snahou je zamezit efemérním stranám vstup do Parlamentu, aby nebyl příliš roztříštěný, ale ne úplně zakázat volební koalice, které naopak mohou díky spojování stran programově blízkých stmelovat stranický systém a posilovat politickou homogenitu Parlamentu. Tento názor je ovšem politologický, ne ústavněprávní. Je dobře, že klauzule zmizely, byly ale v rozporu s Ústavou?

Co je naopak obtížně pochopitelné, je zrušení d'Hondta a ponechání volebních obvodů (krajů). Jestliže ÚS konstatoval porušení principu poměrnosti a rovnosti hlasů a šancí kandidujících politických stran, pak měl zrušit volební obvody, protože právě tam k těmto jevům dochází. Účinek volebního systému je nejvíce ovlivněn velikostí volebních obvodů, nikoli primárně matematickou metodou přepočtu hlasů na mandáty. Ta působí až druhotně. D'Hondt zvýhodňuje větší strany oproti menším, ale především v malých volebních obvodech (typicky karlovarském), mnohem méně ve velkých obvodech (typicky středočeském). Rozdíly mezi velikostmi českých volebních obvodů jsou propastné. Rozuměl bych tomu, kdyby ÚS zrušil volební kraje a ponechal d'Hondta. To by lépe odpovídalo zveřejněnému odůvodnění nálezu. Ale takto? Jediné, co mě napadá, je skutečnost, že ÚS si mohl myslet, že Parlament snadněji (a rychleji) najde shodu ohledně nové metody než ohledně nového rozdělení státu na volební obvody, což je celkově mnohem složitější nejen politická, ale i administrativní a organizační záležitost. Je také třeba vzít do úvahy, že ve stranách již běží nominační procesy, leckde jsou již určeni volební lídři pro existující volební obvody apod.

Naopak bych neviděl problém v tom, že Pavel Rychetský (a částečně také Jan Filip) si dříve „myslel něco jiného" než teď, jak naznačují kritici rozhodnutí ÚS, když tvrdí, že Rychetský stál v roce 2000 na jiné straně barikády a jako ministr Zemanovy vlády připravoval volební systém, který teď částečně zrušil. Byl zkrátka v jiné pozici a byla jiná doba. A už vůbec je nesmyslné tvrdit, že jsme od roku 2001 doteď volili protiústavně. Protiústavně bychom volili tehdy, pokud by byl volební systém do Poslanecké sněmovny většinový. Jenomže on většinový nebyl, byl poměrný. Různá a měnící se je pouze míra jeho poměrnosti a ústavní „zásada poměrného zastoupení" (čl. 18) není a nemůže být přesně kvantifikovatelná.

Rizika

V každém případě Parlament musí na rozhodnutí ÚS urychleně reagovat, protože bez (zrušené) matematické metody pro přepočet hlasů na mandáty nelze uskutečnit již vypsané volby. To je vskutku nezáviděníhodná situace, která je však zároveň pro naše politiky velikou výzvou. Mají příležitost ukázat se ve státnickém světle a vytasit se s novým volebním systémem, který bude účelný pro český demokratický režim, ne chytrácky účelový pro někoho, kdo si myslí, že mu zrovna teď před volbami prospěje, a kdo jej dokáže protlačit. Sleduje dlouhodobě české politiky a jejich neschopnost uvažovat systémově (viz zavedení přímé volby prezidenta) jsem ale v této věci poněkud skeptický a obávám se rizik.

Rizika jsou přinejmenším dvě. Za prvé, Parlament tlačen časem přijme nějaké provizorium, jen aby se mohly konat volby. Bude to provizorium, které sice umožní konat volby, ale z dlouhodobého hlediska nebude dobře fungovat a nikdo s ním vlastně nebude spokojen. Tato varianta není nepravděpodobná, uvážíme-li politickou roztříštěnost, a hlavně ideologickou polarizaci Poslanecké sněmovny, která se navíc musí shodnout se Senátem, který je vůči sněmovně opozičně naladěn (v obou komorách jsou jiné většiny). Myslím, že takovým provizoriem by bylo pouze přijetí jiné matematické metody pro přepočet hlasů na mandáty, než je d'Hondt, a zbytek ponechaný tak, jak je. To je nejjednodušší varianta, která je snad politicky nejprůchodnější s tím, že se po volbách rozjede proces přijetí nového volebního zákona, což může trvat dlouho, klidně i několik voleb po sobě, a z provizoria se stane trvalý stav. Ten ovšem nevyřeší disproporce ve volebních obvodech a problém, na který upozornil ÚS (ale současně nenapomohl jeho vyřešení, protože nezrušil volební obvody), přetrvá.

Druhým rizikem je chytračení, snaha vymyslet nějaké obezličky, jak ÚS přelstít a zároveň si zachovat výhody plynoucí z disproporce volebního systému. Typickým příkladem je „bonus pro vítěze" v podobě dodatečných mandátů pro vítěznou stranu, jak o tom začalo spekulovat ANO. To není žádná novinka. Bonus pro vítěze se pokoušela prosadit ODS v době vlády Mirka Topolánka v roce 2009. S tímto návrhem jsem tehdy polemizoval na stránkách *Reflexu* (19. 2. 2009) a moje hlavní námitka je pořád stejná: bonus pro vítěze sice lépe

INZERCE

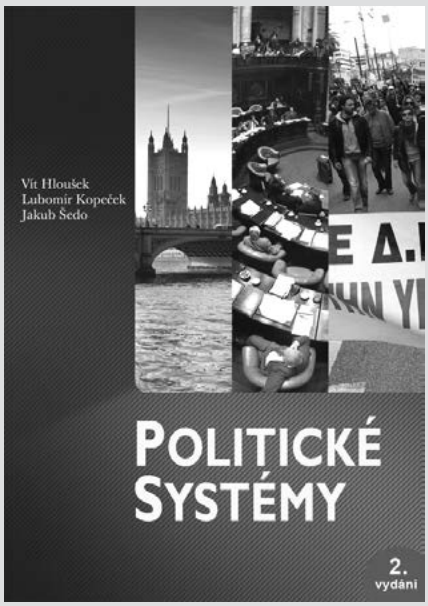

Lubomír Kopeček, Vít Hloušek, Jakub Šedo

Politické systémy

Druhé, aktualizované vydání oblíbené publikace nabízející komplexní pohled na moderní politické systémy a nejnovější trendy v jejich vývoji.

Jak zajistit vládní stabilitu? Proč jsou politické strany dnes jiné než v minulosti? Co je videodemokracie? Jak soudci ovlivňují současnou politiku? Upadá význam parlamentů? Co je víceúrovňové vládnutí? K čemu může vést určitý volební systém? Jak nahlížet na země, jejichž vůdcové mají plná ústa demokracie, ale férovost voleb v nich nemá místo?

Na tyto otázky – a řadu dalších – odpovídá tato kniha. Odpovědi jsou plodem systematické analýzy a vyhodnocování zkušeností, které provázejí fungování politiky. Kniha zahrnuje komplexní pohled na moderní politické systémy a nejnovější trendy v jejich vývoji. Hlavním předmětem zájmu autorů je Evropa, nicméně pozornost je ve srovnávací perspektivě věnována i mnoha mimoevropským zemím.

Autoři působí na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Přehledná a vysoce informativní publikace je určena nejen studentům politologie, evropských studií, žurnalistiky, práv a dalších společenskovědních oborů, ale i širší veřejnosti, novinářům či politikům.

měkká vazba | 296 stran | **295 Kč**

www.bookspipes.cz

BOOKS & PIPES

určí, kdo bude sestavovat vládu, ale nijak nenapomáhá jejímu sestavení a následně stabilnímu fungování. Kromě toho bych politiky ANO rád upozornil, že při hledání volebního systému se nelze spoléhat na aktuální volební preference. Volební reforma je jako revoluce, požírá své děti. Bonus pro vítěze nakonec může pomoci někomu jinému a Andrej Babiš bude křičet, jak je to nespravedlivé: „Chtějí dostat Babiše z politiky!“

Závěrem: jak dál?

Je jasné, že v dané situaci je každá rada drahá. Přesto bych rád navrhl pár zásad jak postupovat. Myslím, že je třeba pokud možno zbytečně neexperimentovat a přiklonit se k čistým a ve světě vyzkoušeným a fungujícím možnostem. Politici by se ideálně měli vyvarovat provizorií, zbytečných složitostí a spekulativních řešení. V každém případě je nutné zachovat pětiprocentní volební klauzuli pro politické strany. Je to nutné proto, aby se zamezilo přílišné roztříštěnosti Parlamentu, a ÚS v takové klauzuli správně problém nevidí. Je možné přijmout navyšující volební klauzuli pro koalice stran, ale jen v mírné podobě, například v rozmezí 7 až 10 %, jak jsem uvedl výše, avšak v žádném případě ne víc.

Při vědomí politické a administrativní obtížnosti takového kroku si přesto myslím, že by se Parlament měl pokusit o změnu volebních obvodů. Je vhodné zachovat regionální volební obvody a nepřecházet na jeden celostátní volební obvod, což je řešení ve světě málo vídané a vskutku velmi „proporční“, které nenapomáhá koncentraci stranického systému. Sám ÚS uznal, že účelem voleb není jenom zajistit reprezentativnost Parlamentu, ale také jeho ustavení a fungování. Volební obvody by měly být středně velké (cca patnáctimandátové?) a hlavně přibližně stejně velké, byť nemusejí být identické. Vskutku není možné, aby se v jednom volebním obvodě volilo 5 a v jiném 26 poslanců.

Doporučil bych zůstat u nějaké metody volebního dělitele a nepřecházet k metodám volebních kvót, které neumějí ve volebních obvodech přerozdělit všechny mandáty jedním výpočtem, a je tedy nutné zbylé neobsazené mandáty přerozdělit druhým výpočtem. Je to sice „proporční“, ale zbytečně složité a omezuje to možnost voliče určovat, kdo z kandidátky bude zvolen, ve prospěch vedení politických stran, která sama rozhodnou, kým obsadí zbylé nepřerozdělené mandáty. Metody volebního dělitele mají různé účinky. Některé mají silný většinový účinek (Imperiali), jiné mírně většinový účinek (d’Hondt), další proporční účinek (Sainte-Laguë). Pokud by chtěl Parlament maximálně vyhovět názoru ÚS, pak by přicházela v úvahu Sainte-Laguëova metoda. Myslím však, že politici by se mohli odvážit zachovat d’Hondta, ale jedině v kombinaci s většími a přibližně stejnými volebními obvody. ÚS naznačil, že mu nejde o d’Hondta samotného, ale o kombinaci d’Hondta a volebních obvodů.

Stojíme zkrátka před příležitostí vytvořit z formálního hlediska čistý a relativně jednoduchý, a tedy snad přijatelný proporční volební systém, který bude mírně napomáhat větším politickým stranám, ale nebude vytvářet propastné disproporce, jak to dělal doposud existující systém, který vskutku dost okatě dráždil hada bosou nohou. Nicméně chápu, že se jedná o jakýsi ideál, jehož naplnění je z politických důvodů mimořádně obtížné. ■

Michal Kubát (1975), profesor politologie, působí na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy.

Letecký pohled na Hostětín. Foto Michal Stránský, Wikimedia Commons.

Zelený konzervatismus

Příroda je v našich rukou. Principy konzervativní environmentální politiky

Petr Dvořák

Tento článek píšu pro ty ze svých přátel, kteří nás konzervativce – někdy žertem, jindy ale naprosto vážně – vnímají jako nepřátele planety. Nechci tu rozebírat, do jaké míry je taková nálepka zasloužená nebo kdo za to může. Nechci znovu vyjmenovávat ekologické úspěchy pravice ani připomínat, že britští konzervativci zůstávají jednou z nejpozoruhodnějších zelených stran vůbec. Soustřeďme se tedy na to nejpodstatnější: Jaké jsou silné stránky konzervativního přístupu k životnímu prostředí a jak se můžeme společně zasadit o to, co bez výjimky všichni chceme, i když se lišíme v názorech, jakou cestou toho nejlépe dosáhnout?

Není sporu o tom, že i když se nám žije stále lépe, naše země zbytečně trpí bezohledným vyčerpáváním krajiny a tvrdě platí za řadu chybných rozhodnutí (kolektivizace atd.). Na globální úrovni zas čelíme klimatickým změnám, které nám mohou ekonomicky i bezpečnostně pořádně „zatopit“. Lidé po politicích po právu požadují řešení. Zároveň si troufám vsadit na to, že ačkoli je téma životního prostředí stále palčivější, většina z nás se nechce vzdát výhod moderního života. Místo revoluce bychom uvítali spíše podstatné změny priorit a společné přesvědčení, že se chováme odpovědně. Toho můžeme docílit jen díky udržitelnému ekonomickému rozvoji podle jasných pravidel, aby se příroda mohla přirozeně obnovovat a aby budoucí generace dostaly minimálně stejné šance, jako máme my. A to je bytostně konzervativní koncept. Hledejme proto řešení na půdorysu odpovědné antropocentrické politiky, která bere vážně existenciální strach z ekosystémové krize, ale také věří v sílu toho, co se už tolikrát osvědčilo – evoluce a pokroku.

Konzervativci v zelené politice často nechtějí používat konkrétní nálepku, ale spíše pragmaticky hledat společné zájmy mezi jednotlivými variantami uvažování o přírodě. Jako mimořádně inspirativní vnímám optimističtější přístupy, které přijímají kulturní krajinu jako výchozí stav přírody v obydlených částech Země, nerezignují na liberalismus a tržní logiku a sázejí na to, že ekologické problémy je možné řešit pomocí vědy a technologií, i když to třeba není jednoduché. Environmentální problémy jsou totiž kritické, ale řešitelné. Většina temných předpovědí minulosti se naštěstí nenaplnila a ukazuje se, že velkou část klimatických výzev můžeme zvládnout pomocí adaptace a technologických inovací. Pragmatická, optimistická, eko-modernistická zelená politika proto věří, že budoucnost životního prostředí je v našich rukou; že naši infrastrukturu, výrobu nebo zemědělství lze úspěšně skloubit s přirozenými procesy a integrovat je do okolního prostředí tak, aby výsledek byl udržitelný, nebo dokonce všestranně výhodný. Na jakých principech bychom takovou politiku měli postavit?

Věříme, že příroda je víc než jen uhlík

Velká část zeleného diskursu dnes o ekosystémech uvažuje paradoxně černobíle, a to výlučně nebo primárně v souvislosti s koloběhem uhlíku v přírodě. „Ekvivalent CO_2“ se tak stává univerzální měnou a konečným soudem, co je dobré a co škodí. Omezení uhlíkových emisí je pak nezpochybnitelným cílem politiky, s jejíž pomocí zachráníme život na Zemi. Když se nedávno autor známého populárně-vědeckého blogu Scott Alexander zamýšlel nad tím, co že se to stalo s environmentalismem 80. a 90. let, vystihl to zcela přesně: „Kdykoli dnes slyším o deštných pralesech, tak je to jen nějaká drobná poznámka v příběhu o globálním oteplování, kde deštné pralesy slouží jako zásobárna uhlíku. Kdykoli slyším o skládkách a recyklování, tak jen v kontextu toho, že spalování odpadů uvolňuje uhlík. Je to jako nějaký primitivní barterový systém. Cože, z velryb se nedá udělat sklad uhlíku? Pryč s nimi!“[1]

Příroda a klimatické změny jsou však mnohem komplexnější. Nestojí na jednom čísle, nepůsobí všude na světě stejně a nevyžadují právě jednu reakci, jak připomíná Michael Shellenberger, dřívější zelený radikál a dnes autor techno-optimistických bestsellerů *Break Through* a *Apocalypse Never*: „Znamená pro nás globální oteplování, že a) všichni zemřeme, b) budeme pěstovat větší a chutnější rajčata, c) lidstvo se vrátí do jeskyní, d) jsme potrestáni za naše hříchy proti Přírodě, e) potřebujeme lepší žárovky a hybridní auta, f) musíme se sjednotit kolem vize čisté energie, g) konečně můžeme postavit všechny ty atomové elektrárny, které jsme vždycky chtěli, h) potřebujeme systém obchodování s emisními povolenkami, i) musíme se připravit na nejhorší, ale doufat, že to dobře dopadne, j) apokalypsa se blíží,

k) nic z uvedeného, nebo l) vše uvedené?“[2] Jestli chceme vyřešit environmentální problémy, udělat maximum pro životní prostředí, ochránit co nejvíce lidí a vybudovat pro ně potřebnou adaptační infrastrukturu, budeme potřebovat především rozvoj technologií. Pokud však ekonomiku zadusíme omezováním emisí, nebudeme na tento pokrok mít peníze, jak trefně připomíná klimatolog Radan Huth.[3] Naším cílem by proto měla být vyvážená environmentální politika, která bude pamatovat na rozvoj a nepustí se bezhlavě do scénáře, který nás v dlouhodobém horizontu ohrozí víc než klimatické změny samotné.

Když pro samý uhlík nevidíme přírodu, kterou tvoří, sklouzáváme snadno k politice gest, která mají marketingový potenciál, ale reálně přinášejí jen nepatrný užitek. Často skloňovaným příkladem jsou stále populárnější elektromobily, které jsou ve srovnání se staršími auty šetrnější k přírodě jen tehdy, pokud se napájejí v zemi, která má energetický mix ideálně poskládaný z dostatečně čistých zdrojů, a i v tomto případě trvá minimálně vyšší desítky tisíc najetých kilometrů, než se auto začne vyplácet, vzhledem k větší náročnosti výroby jeho baterie ve srovnání se „špinavým“ vozem s benzinovým motorem. Potud všechno v pořádku. Problém však je v tom, že auta na baterii této mety často vůbec nedosáhnou, když typicky slouží jako druhé vozidlo do rodiny na krátké pojížďky po městě.[4] Řešení samozřejmě není rezignovat na elektromobilitu, ale pracovat s ní s ohledem na kontext a nezakazovat zbrkle ostatní varianty, dokud budou v konečném součtu dávat smysl. Podobný problém jsou nákupní tašky: ta bavlněná je sice biologicky lépe odbouratelná než plastová, ale její výroba je stokrát náročnější – pokud nám tedy jde o ušetřenou energii, půdu a vodu, taška se nám začne vyplácet až po roce nákupů, pokud chodíme nakupovat dvakrát týdně. Kolik bavlněných tašek za rok ještě bude sloužit? A nepřineseme si v té tašce během roku pár balíčků sáčků na odpad navíc, když už nemůžeme recyklovat plastovou tašku? V součtu na tom tedy nejsme lépe.

Doporučujeme číst, psát a počítat

Tyto příklady jsou záměrně provokativní, ale hlavní poselství je jasné – symbolické kroky mají jen symbolický vliv a nepromyšlené kroky mohou v součtu dokonce škodit. Pokud tedy chceme opravdu zlepšit životní prostředí, musíme především dobře počítat, kde se naše snahy nejvíce vyplatí. Osmdesát osm procent českého území dnes slouží jako produkční půda, kterou obhospodařují lesnické a zemědělské společnosti, nejčastěji velké korporace. „Ty společně se správci vodohospodářské soustavy nesou největší výkonnou odpovědnost za to, jak naše krajina vypadá, jak se vyvíjí a jak si plní své ekosystémové funkce,“ píší autoři projektu KlimatickaZmena.cz z AV ČR.[5] K těm je přitom současný stát mimořádně benevolentní. Jedna z nejdůležitějších věcí, které můžeme pro krajinu a pro kvalitu vlastního života udělat, je proto pracovat na lepších, přísnějších pravidlech v oblastech, které mají největší systémový vliv – zemědělství, doprava nebo infrastruktura. Tady musíme začít, ne u zákazu brček.

Počítání se konzervativci nevzdávají ani jinde. Často by třeba rádi podpořili velkou část energetických scénářů, které jsou na stole, pokud bychom ovšem měli neomezený (nejen finanční) kapitál, díky němuž bychom si je v této chvíli mohli dovolit. Proto dávají přednost tomu, abychom některých cílů dosáhli raději postupně a později, ale zato s přesnějšími informacemi, větší jistotou ohledně výsledků a mnohem levněji. To znamená neustále se ptát: Kolik to bude stát? Můžeme si tento scénář dovolit hned, nebo bude lepší deset let podporovat vývoj, aby byla technologie více konkurenceschopná? Typickým příkladem je čistá a bezpečná energie z jádra, které se lidstvo zcela jistě vzdává příliš brzy. Ačkoli výhody alternativ jednou převáží, nebude to zítra, takže vypínat jaderné elektrárny už teď je jednoduše předčasné. Stejně tak v tuto chvíli může být správné postavit někde novou elektrárnu na zemní plyn, která sice vypouští do vzduchu určité množství CO_2, ale dodává výrazně levnější

energii, vyžaduje méně náročnou infrastrukturu a spotřebuje pro svůj provoz nesrovnatelně méně půdy než „čistá“ řešení na stávajícím stupni vývoje.

Zvažování přínosů a nákladů a uvažování v kontextu je pro úspěch zelené politiky klíčové. Pokud zneužijeme často skloňovanou metaforu, konzervativní řešení environmentálních problémů není jednoduše „sázet stromy“, ale „sázet takové stromy, které mají šanci na přežití v daném místě, nejsou invazivní druh, jsou relativně odolné, mají velkou šanci adaptovat se na předpokládaný vývoj klimatu a v neposlední řadě nezpůsobí alergickou katastrofu ve svém okolí, jakmile začnou kvést“. Začít bychom měli už přesnějšími odhady toho, jaký problém se vlastně snažíme vyřešit a v jakém rámci se pohybujeme. Příklad: Absolutní škody způsobené extrémním počasím rostou kvůli tomu, že bouřky poškozují domy, které před několika desítkami let vůbec nestály – po normalizování dat jsou škody stále stejné. Počasí stejně tak působí výrazně více škod v chudých zemích, které nemají peníze na ochranná opatření, jak uvádí zmíněný Michael Shellenberger. Když do uvažování zahrneme širší souvislosti, dopracujeme se především k tomu, že klimatické změny působí potíže, kterým se do velké míry dá zabránit už s tím, co máme tady a teď. V tom je velká naděje a důvod k optimismu.

Spoléháme se na demokracii a kvalitu vládnutí

„Mnoho nepříjemných důsledků klimatické změny jsou ve skutečnosti symptomy nekvalitního řízení a nedostatečného rozvoje,“ pokračuje Shellenberger. To, zda někdo přežije přírodní katastrofu nebo přijde o majetek, závisí mnohem víc na tom, zda žije v bohaté, dobře spravované zemi s kvalitní infrastrukturou a opatřeními, než na přírodní události samotné. Analogicky můžeme už dnes s jistotou říct, že sucho a nepříznivé klimatické jevy si vyberou mnohem větší daň na našich scelených lánech než na pár kilometrů vzdálených, tradičně pestrých políčkách sousedního Rakouska. Environmentální problémy a klimatické změny představují riziko, ale ve finále rozhoduje hlavně způsob, jakým na ně reagujeme! Drtivou většinu rizik dokážeme předvídat a připravit se na ně, pokud je někdo při vládnutí bude brát vážně. Právě proto je tak důležitá kvalitní politika, která dokáže odpovědně investovat do inovací a všestranně výhodných řešení (jež zvýší biodiverzitu a kvalitu lidského života bez ohledu na to, jaký scénář klimatické změny nakonec převládne).

Jednou ze slabých stránek české politiky ovšem není formulace řešení, ale spíše jeho aplikace a implementace: „Chtělo by to větší flexibilitu, ale zároveň i spolehlivé záruky toho, že co je jednou naplánováno, nebude se odsouvat na neurčito,“ zmiňuje například expertka na odpadové hospodářství Alena Myslivcová Fučíková, odkazujíc na aktuální vládu chaosu v pravidlech odpadového hospodářství. „Nynější schválení několika zákonů a novel týkajících se odpadového hospodářství a […] posunutí toho nešťastného zákazu skládkování ovlivňuje obrovský mnohamiliardový byznys, kde jsou proti sobě postaveni aktuálně vítězní skládkařští králové se svými miliardami ročního zisku a svozové firmy, spalovny, investoři do recyklačních technologií a mnoho dalších subjektů, které naopak tento krok naprosto demotivoval. Viděli světlo na konci tunelu v podobě zákazu skládkování v roce 2024. V dobré víře investovali své prostředky do rozvoje technologií, výzkumu a vývoje nových směrů nakládání s odpady a místo činů před sebou opět vidí jen sliby a další možná.“[6]

Dokážou tedy naše politické instituce na poptávku po odpovědném řízení vůbec reagovat? Jsou nastaveny tak, aby adaptaci na klimatické změny samy zajišťovaly, nebo dokonce nebránily inovacím vzešlým ze soukromého sektoru? Na příkladu environmentální otázky je dobře patrný rozdíl mezi politickými misemi starého a nového typu: už nám nejde o konkrétní, dobře ohraničený a definovatelný úkol (příklad: elektrifikovat všechny vesnice), ale o komplexní řízení celého systému

(příklady: „vylepšit robustnost dodavatelských řetězců“ nebo „reformovat vzdělávání“). Komplexní mise vyžadují kompetentní státní úředníky, skutečné politické vedení, přiměřenou stabilitu vládnutí, společenskou důvěru a v neposlední řadě důvěru v budoucnost. Zdaleka ne všeho se nám přitom nyní dostává. Také proto je tak těžké zajistit efektivní environmentální policy – kvůli všem vnořeným nedostatkům a selhávání řízení nevíme, kde vůbec začít. Úspěch zelené politiky proto nakonec závisí především na kvalitě politiky a na ochotě přijmout politickou odpovědnost za zvolené řešení.

Ano, chceme nekonečný růst!

Státy investují do kvality životního prostředí tím víc, čím jsou bohatší, a už jen samotný luxus ekologického uvažování závisí na ekonomické prosperitě. Ekonomický růst nenese odpovědnost za ekologické problémy, naopak jasně koreluje s celou řadou podstatných ukazatelů, podle kterých se lidstvu objektivně vede stále lépe. Růst je navíc sám o sobě nemilosrdně neutrální: vše, co posílí ekonomickou aktivitu, se promítne do růstu HDP (tedy třeba i opatření na likvidaci environmentální zátěže). Klíčové však je, že růst znamená také schopnost dosáhnout lepších výsledků efektivnějším způsobem, tj. za použití méně zdrojů a lepšího nakládání s energií. To je dnes hlavně argument pro co největší přesměrování státních peněz do výzkumu, inovací, spolupráce akademického a soukromého sektoru a investic do zelených technologií. „Hospodářský růst není nějaká primitivní záležitost výroby více věcí, která nebere ohled na spoustu možností – co konzumovat, jaké technologie používat –, jež se do vývoje HDP promítají,“ uvádí Paul Krugman.[7] A Joseph Stiglitz doplňuje: „Jakkoli pochybná je obsese sledovat neustále se zvyšující růst, bez něj zůstanou miliardy lidí bez dostatku potravin, oblečení, bez bydlení, vzdělání nebo lékařské péče. […] Je tu nicméně dost velký prostor zaměřit se na *kvalitu* růstu, na podstatné zmírnění jeho dopadů na životní prostředí.“[8]

Rozumná politika by se tedy neměla hnát za hodnotou jednoho agregovaného čísla, ale soustředit se na to, jak jsme jej dosáhli. Prací bez přidané hodnoty, nebo chytrými technologiemi? Za cenu negativních externalit, nebo úsilím o jejich odstraňování? Nesmíme ztratit cit pro skutečnou lidskou kreativitu, která růst bohatství vytváří, a může tím zajistit postupnou internalizaci ekologické zátěže, efektivnější využívání zdrojů a v budoucnosti možná i konec závislosti na fosilních palivech.

INZERCE

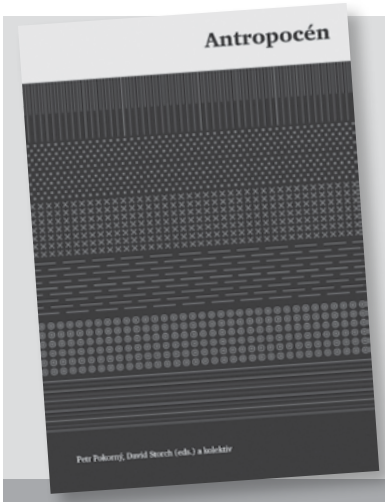

Petr Pokorný, David Storch (eds.) a kolektiv

Antropocén

V roce 2000 došlo nečekaně k vyhlášení antropocénu, globálního věku člověka, ve kterém vliv lidstva na planetu údajně dosáhl úrovně řádově srovnatelné s většinou přirozených činitelů. Pro někoho je antropocén krizí, ba katastrofou, zatímco pro jiného příležitostí. Jednou je vědeckou hypotézou opírající se o různá měření a technická vymezení, jindy volnější uměleckou inspirací. Pro někoho je prokazatelnou realitou „tam venku“, pro jiného politickou a dobově podmíněnou konstrukcí. Stane se antropocén trvalou součástí vědy, politiky a (populární) kultury? Nebo časem vzedmutá vlna zájmu opadne, podobně jako se to stalo mnoha jiným velkým konceptům minulosti? Kniha sepsaná kolektivem dvaceti českých vědců kriticky mapuje současný stav debaty a přichází s přidanou hodnotou širokého mezioborového dialogu. Nesnaží se za každou cenu přitakat všem módním tendencím a náladám, zejména ne těm apokalyptickým. Nenabízí jednoduchá řešení, ale vybízí k nezbytnému odstupu a k hlubšímu zamyšlení.

Flexo vazba | B formát | 660 stran | Academia

V zemích EU se mezi lety 1990 a 2017 podařilo dosáhnout redukce emisí o 22 %, která ovšem provázela růst ekonomiky o 58 %. Výsledkem je tedy vyšší efektivita. Podobně ekonomika Spojených států mezi lety 2008 a 2018 vzrostla o 15 %, ačkoli spotřeba energií za stejnou dobu klesla o 2 %. Nikoli proto, že by toho lidé vyrobili méně, ale proto, že díky inovacím postupně vyrábějí chytřeji. „Růst je proto udržitelný donekonečna… Ti, kdo říkají, že nekonečný růst je ve světě omezených zdrojů nemožný, nebo minimálně neudržitelný, se mýlí. Růstu můžeme dosáhnout tak, že dokážeme udělat více, i když toho použijeme méně," shrnuje autor knihy *How Innovation Works* Matt Ridley.[9]

Růst navíc není dobrý jen pro lidi a jejich ekonomiku, ale i pro přírodu. Michael Shellenberger přesvědčivě dokládá, jak rostoucí bohatství zachránilo před vyhynutím řadu živočišných druhů (želvy, velryby), za jejichž živočišné produkty lidé vymysleli náhrady, nebo jak lidé pravidelně přestávají ničit pralesy, jakmile se dostanou z nejhorší chudoby a mohou si dovolit topit něčím jiným než dřevem nebo se přestěhovat do města. V neposlední řadě je ekonomický růst „nezbytnou podmínkou pro budování infrastruktury na ochranu před přírodními katastrofami, ať už jsou způsobené klimatickou změnou nebo ne". Proto bez ekonomického růstu všude na Zemi a bez masivního rozvoje technologií nemůžeme vyřešit ani naše současné environmentální výzvy.

Nezapomínáme, že životní prostředí je zvláštní kategorie

I když věříme v hospodářský růst, chápeme, že samotný trh nás nespasí a že s environmentálními statky budeme muset vždycky nakládat opatrněji než s jinými. Konzervativec při pohledu na kus země často nevnímá jen její tržní hodnotu; často vidí cenné dědictví, které je třeba předat dál, jeho význam pro místní mikrokosmos a jeho místo ve složitém systému. Proto patrně bude bojovat nejen za svobodu vlastníků, ale také za obecné bezpečí, tj. pestrost a z ní vyplývající odolnost (schopnost přežít v měnících se podmínkách). Odtud plyne i větší tolerance vůči netržním řešením, pokud jsou ve veřejném zájmu, a ochota pracovat s přísnějšími pravidly pro veřejné služby a statky.

Konzervativci se od radikálních příznivců trhu obecněji odlišují tím, že na světě vidí prostor i pro statické věci. Zatímco v rámci teoretické diskuse je myšlenka, že by se veškerá příroda rozdělila mezi soukromé vlastníky, kteří by dohlédli na její zachování, v zásadě dokonalá, jako konzervativci hledající řešení pro náš skutečný svět ji musíme odmítnout: transakce týkající se přírody, krajiny, ale i širších infrastrukturních a ekosystémových služeb (pitná voda, nakládání s odpady, čistý vzduch, úrodná půda…) jednoduše nejde odpoutat od konkrétního místa, nejde je oddělit od jejich vlivu na místní společenské i přírodní vazby, které pro lidi typicky mají i jinou než tržní hodnotu. V takovém pojetí má například člověk právo bydlet na místě, které považuje za své, a nikoli být trhem donucen přesídlit jinam kvůli budování skládky, byť by to třeba dávalo smysl a ekonomicky by se mu to vyplatilo. Spíš než čekat, jak trh promění naši krajinu, je nám bližší promýšlet, jak ji co nejlépe zachovat.

Přes veškeré výhrady a podmínky však neexistuje důvod domnívat se, že by nějaký jiný systém dokázal veřejný zájem uspokojit lépe než svobodná ekonomika, právní stát a liberální demokracie. Přiměřeně regulované trhy, fungující v rámci smysluplných a efektivně vynucovaných zákonů, mají tu největší šanci, že přispějí k harmonii a odolnosti životního prostředí. Fundamentální stavební kameny kapitalismu, jako jsou nabídka a poptávka, konkurence, soukromý zájem, soukromý majetek a volný obchod, samy o sobě přispívají k efektivnímu nakládání se zdroji, včetně těch ekologických, takže je třeba je chránit. Trh tedy není samospasitelný, je to nicméně nezastupitelný nástroj, kterého bychom se v rozsáhlých oblastech environmentální politiky neměli vzdávat.

Preferujeme široké portfolio přístupů

Často se stává, že když se vlády v různých částech světa pokoušejí vyřešit environmentální problém radikální změnou, naběhnou si a způsobí více škody než užitku. Příkladem jsou protipovodňová opatření, která se snažila přeměnit přirozené vodní toky na svého druhu inženýrské sítě, jež však na mnoha úrovních poškodily ekosystémy a celkovou bezpečnost krajiny nakonec zhoršily. Dále sem patří všechny případy jednostranných sázek na technologii, která se v okamžiku hlasování i díky lobbingu jeví jako spása, časem se však ukáže, že problém je složitější a že protežované řešení způsobuje další a další potíže, například když ekonomické subjekty motivuje k plýtvání, zbytečnému zneužívání krajiny a nejrůznějšímu ohýbání pravidel (viz generaci biopaliv, která se ukázala jako špinavější než tradiční paliva).

Nekvalitní zákony či směrnice vedou k problémům na úrovni obce (černé skládky, pokud je legální nakládání s odpady příliš drahé), státu (česká fotovoltaika) i EU (podvody ve vykazování hodnot motorových emisí). Proto bychom měli vždy usilovat ne o jediné radikální řešení, které naše problémy vyřeší jednou provždy, ale o soubor odlišných přístupů, abychom minimalizovali riziko, že se případné špatné a obtížně změnitelné rozhodnutí „propíše“ do mnoha problémů jinde. Vyžaduje to především skutečnou subsidiaritu a větší přesun odpovědnosti na nižší úrovně. I když jsou nejdůležitější environmentální výzvy globální, většinu běžných problémů je vhodnější řešit právě tam. Evropský kontinent i Česká republika jsou zatíženy nerovnoměrně, jejich regiony čelí různým problémům, které se vyvíjejí různou rychlostí. Kvalitní environmentální politika by to měla reflektovat. Není důvod, aby normy nepočítaly s přizpůsobováním parametrů v jednotlivých regionech. Umožní to soutěž o kvalitu života na různých místech, maximální využití komparativních výhod a v neposlední řadě se díky experimentování snáze dozvíme, jaká řešení opravdu fungují.

Konzervativní zelená politika se proto nesmí bránit tomu, aby své plány a postupy přizpůsobovala průběžně, aby ponechávala kompetence samostatným aktérům a aby usilovala o pestrost, protože vzhledem k nejistotě, která ohledně environmentálních problémů panuje, je sebelepší univerzální řešení mimořádně nejistou investicí. V této souvislosti je vhodné připomenout, že ideálem pro české země není iluzorní divoká příroda, ale paleta napůl přirozených ekosystémů[10] – bohatá, rozmanitá a živě

INZERCE

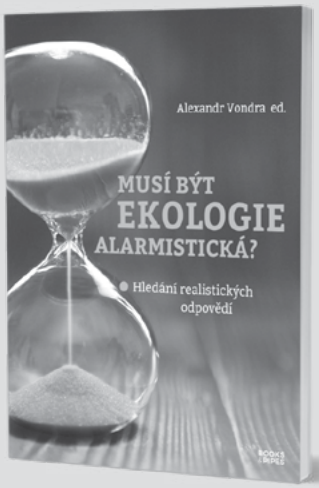

ALEXANDR VONDRA ed.

MUSÍ BÝT EKOLOGIE ALARMISTICKÁ?
HLEDÁNÍ REALISTICKÝCH ODPOVĚDÍ

Václav BARTUŠKA, diplomat a publicista
Václav CÍLEK, geolog, klimatolog a popularizátor vědy
Radan HUTH, klimatolog a meteorolog
Vladimír KOČÍ, environmentální inženýr, produktový ekolog
Jan MACEK, strojní inženýr a pedagog
Marek MORA, ekonom
Petr POKORNÝ, biolog, paleoekolog a environmentální archeolog
Petr SKLENIČKA, pedagog, zemědělec a krajinný ekolog
David STORCH, biolog a evoluční ekolog
Vladimír WAGNER, jaderný fyzik

měkká vazba | 288 stran | **245 Kč** www.bookspipes.cz

CEVRO Hanns Seidel Stiftung BOOKS & PIPES

se proměňující kulturní krajina, která nepředstírá oddělenost „přirozeného“ a „lidského“ prostředí – vždyť původní příroda v Evropě už neexistuje.

Člověk mění přírodu, a to je dobře

Racionální způsob uvažování, zvyšování kvality vládnutí, využití trhu a hospodářského růstu, investice do vědy a technologií nebo sestavení pestrého portfolia přístupů jsou pro úspěšnost environmentální politiky zásadní. Daleko nejdůležitější je ale narativ, který si zvolíme – jak o ekologických výzvách budeme uvažovat a jakou roli v politice budou hrát. Hlasem, který dosud zazníval nejsilněji, byl hlas skepse a rezignace. Velká část ekologů ve druhé polovině 20. století ignorovala zásadní přínosy hospodářského a technologického pokroku pro kvalitu života všude na Zemi. Tito ekologové se obávali ekonomického růstu a akcentovali strategii zákazů, limitů, dobrovolného omezení a obětování kvality života. Tento postoj se promítl i do uvažování současných nejradikálnějších hnutí. Pokud by však ta měla pravdu, nemá už smysl se o cokoli snažit.

Změňme proto přístup. Využijme „environmentální žal“ jako motivaci, jak zlepšit územní plánování nebo financování zemědělců. Chápejme ekologické výzvy především jako příležitosti, které otevírají nové možnosti investic, win-win strategií, nových pracovních míst v cirkulární ekonomice a úžasných technologií, na kterých lidstvo pracuje. Pokud lidé dostanou možnost uvažovat o klimatických změnách jako o bezprecedentní, ale zvládnutelné výzvě, která si vyžádá adaptaci, inovace, efektivnější pomoc chudým zemím a důslednější mezinárodní spolupráci, získají pocit, že mají určitou kontrolu nad svým osudem a dokážou se s problémy poprat mnohem lépe. Uhranutí blížící se apokalypsou vede k paralyzované beznaději nebo rezignovanému vyčkávání. Pragmatická politika proto musí pracovat s konceptem klimatických změn, který je dobře uchopitelný, nesnaží se v lidech neustále budit pocit viny a ukazuje jim možná řešení. Pokud si uvědomíme, že většinu environmentálních škod nepůsobí samotná příroda, ale spíše chudoba, nekompetentní politika, nespravedlivé zákony nebo nekvalitní infrastruktura, je rázem jasné, že problémy dokážeme zvládnout. Nizozemci, kteří si podstatnou část své země metr po metru vydobyli z moře, by mohli vyprávět. Takový přístup k environmentálním výzvám mi dává smysl. ■

---

1 Scott Alexander: „What Happened to 90s Environmentalism?“, *Slate Star Codex*, 1 January 2019, on-line: slatestarcodex.com/2019/01/01/what-happened--to-90s-environmentalism/

2 Michael Shellenberger: *Apocalypse Never: Why Environmental Alarmism Hurts Us All*, Harper, 2020.

3 Radan Huth: „Klimatická změna: co, jak, kdy, kde, proč?“ in: Alexandr Vondra: *Musí být ekologie alarmistická? Hledání realistických odpovědí*, Books & Pipes, 2020.

4 Bjorn Lomborg: „The UK needs to spend more on researching green energy“, *The Spectator*, 2019, on-line: www.spectator.co.uk/article/the-uk-needsto-spend--more-on-researching-green-energy

5 Ústav výzkumu globální změny AV ČR v.v.i.: Web KlimatickaZmena.cz, on-line zdroj.

6 Zuzana Keményová: „Odpady jsou v první řadě byznys. Až pak si můžeme povídat o ekologii“, *Universitas*, 2020, on-line: https://www.universitas.cz/osobnosti/6196--odpady-jsou-v-prvni-rade-byznys-az-pak-si-muzeme--povidat-o-ekologii

7 Paul Krugman: „Errors and emissions“, *New York Times*, 18 September 2014, on-line: www. nytimes. com/2014/09/19/opinion/paul-krugman-could-fighting-global-warmingbe-cheap-and-free.html?_r=1

8 Joseph E. Stiglitz: „Is Growth Passé“, *Project Syndicate*, 2019, on-line: www.project-syndicate.org/commentary/climate-change-demands-transition-to-green--growth-byjoseph-e-stiglitz-2019-12

9 Matt Ridley: *How Innovation Works: And Why It Flourishes in Freedom*, Harper, 2020.

10 Michael L. Rosenzweig: *Win-Win Ecology: How the Earth's Species Can Survive in the Midst of Human Enterprise*, Oxford University Press, 2003.

Petr Dvořák (1985), působí jako editor v Pravém břehu – Institutu Petra Fialy.

Viníci rozdělené společnosti

Stanislav Balík

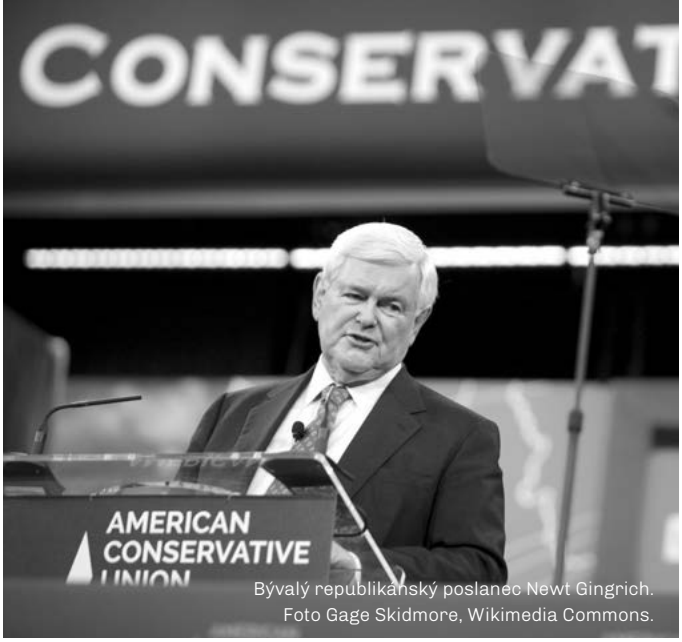

Bývalý republikánský poslanec Newt Gingrich. Foto Gage Skidmore, Wikimedia Commons.

Když američtí profesoři politologie z Harvardovy univerzity Steven Levitsky a Daniel Ziblatt vydali v roce 2018 svou knihu *Jak umírá demokracie*, kterou v témže roce vydal český Prostor, znalci jejich prací čekali, že půjde o další z děl, která na historických případech euroamerického prostoru 20. století řeší pád demokracií a zrod autoritarismů a totalitarismů. Tedy že jde vesměs o historická témata, v nichž jsou oba autoři jednoznačnými autoritami.

Dokonce ani ten, kdo by ji odložil po první kapitole, by nevěděl, co je hlavním námětem knihy. Připomněl by si osudové aliance slábnoucích sil s nedemokratickými vyzyvateli, téměř vždy obhajované přesvědčením, že o moc nejde, že zkušení demokratičtí lídři přece udrží dravé (a drzé) nedemokraty na uzdě a postupně jejich sílu umenší; a že se to vlastně nikdy nepovedlo. Pořád téměř bez náznaků, že jde o současnou Ameriku.

Určitou nápovědu přináší až kapitola druhá o americké obraně před populisty a demagogy – ovšem i zde si v závěru napjatý čtenář (kniha má skutečně v určitých momentech až dramatické napětí, kdy čekáte, „jak to dopadne“) vydechne s tím, že se Amerika ubránila.

Jasno je od třetí kapitoly – autorům ve skutečnosti nejde o Hitlera, Franca, Peróna, Cháveze, Castra a další nedemokraty historie, jaké si vybavíte, ale o Ameriku posledních několika desetiletí, tedy nejenom tehdy probíhající, dnes (dočasně?) ukončenou éru Donalda Trumpa. Jejich hlavní otázka, již si kladou, zní: Je demokracie v USA v ohrožení?

V dalších kapitolách – s občasnými historickými paralelami – jasně odpovídají, že ano; přitom relativně detailně fungují jako kronikáři ochabování ochranných institutů americké demokracie a postupné eroze základních (vesměs nepsaných) politických norem. Netřeba vyzrazovat obsah všech dalších kapitol, snad jen upozornit, že pro někoho, kdo ve Spojených státech amerických viděl lídra svobodného a demokratického světa, je to čtení neradostné. Zvlášť neradostné by pak mělo být pro toho, kdo sice podporoval Donalda Trumpa, ale je otevřen kritické reflexi doprovodných jevů jeho vládnutí. A to i v případě, že se povznese nad přehnané nářky v některých kapitolách o omezování demokracie – jež údajně spočívá např. v Severní Karolíně v tom, že při volbách není uznán jakýkoli doklad totožnosti, je omezena možnost volit v předstihu, volič se nemůže registrovat až v den voleb apod. –, které nám ve střední Evropě s velmi striktní kulturou evidence obyvatelstva a kontroly volebního procesu nepřijdou nijak dramatické.

Nejzajímavější – alespoň pro autora tohoto textu – je však myšlenka, která prolíná druhou částí

knihy, a sice úpadek vzájemné tolerance, opouštění zdrženlivosti, chápání politického soupeře jako nepřítele nejen svého, ale celé Ameriky, zkrátka velké rozdělení společnosti. A právě v řešení této otázky působí kniha nepřesvědčivě. Celkem důsledně vyjmenovává momenty, kdy a jak ke zmíněným jevům začalo docházet. A také zná jednoznačného viníka – je jím údajně Republikánská strana a zvlášť Newt Gingrich, dlouholetý americký poslanec (1979–2009) a v závěru své kariéry dokonce předseda Sněmovny reprezentantů, který tvrdým vedením politické kampaně (kdy např. mladé republikány nabádal, aby přestali používat „skautský slovník, který se hodí k táboráku, avšak v politice je na nic“) začal působit jako vzor pro republikánskou revoluci, která vedla k onomu rozvratu politické kultury a k rozdělení společnosti.

Skutečně to ale bylo tak, že viníkem byla jedna konkrétní strana? Podezřelé je už to, že se Levitsky a Ziblatt v zásadě nezmiňují o případném podílu Demokratické strany na vyostření rozporů. Přitom, jak víme, na eskalaci konfliktu obvykle musí být víc než jeden aktér. Tímto uvažováním otevíráme jednu z nejzajímavějších politologických otázek současnosti: Do jaké míry politické strany ovlivňují a formují společnost a do jaké míry jen reagují na společenské posuny?

Oba američtí politologové mají evidentně jasno. Koneckonců i návrhy, které v závěru knihy formulují, dokládají jejich víru v primát stran – že stačí uzdravit strany (resp. pouze republikány), aby se uzdravila společnost. Je to skutečně tak? Popravdě řečeno, tuto uhlířskou politologickou víru bych chtěl mít, řadu uvažování o vztahu politiky a společnosti bych měl snazší.

Steven Levitsky & Daniel Ziblatt: *Jak umírá demokracie.* Praha: Prostor 2018, 336 s.

Kdybychom přešli do české reality: Odrazem čeho je nebývalé rozdrobení české stranické scény po roce 2006? Jen neuspokojivého politického výkonu dvou hlavních stran, nebo je za tím něco víc? Co se děje s těmi evropskými zeměmi, kde ještě před dvaceti lety dokázaly dvě hlavní strany získat až devadesát procent hlasů a dnes s bídou polovinu? Co se děje s našimi společnostmi, které ztrácejí společná témata? Můžeme se vlastně ještě nazývat společností? A není americké dění odrazem téhož, jen v jiných kulisách a strukturách, neboť americké politické strany se svou strukturou zásadně liší od evropských?

Proč vlastně začali republikáni před několika desítkami let cítit potřebu se tak radikálně vymezovat, jak k tomu zavelel Newt Gingrich? Tuto otázku – a ne jen odpověď na ni – v knize nenajdeme. Nebylo to třeba proto, že politická elita přitlačila v prosazování progresivní agendy, na niž nebyla společnost nachystaná a již nedokázala rychle vstřebávat? Nevím, ptám se. Co vlastně stojí za Trumpovým úspěchem nejen v roce 2016, ale v zásadě i v roce 2020, kdy získal o jedenáct milionů hlasů víc než v předchozích volbách? Nereagovali vlastně republikánští politici na vření a skrytou nespokojenost ve společnosti? A možná je to stejné i z druhé strany – nebylo a není překotné prosazování jednotlivých částí progresivní agendy odpovědí na touhy a volání jiných voličských segmentů?

Pokud by tomu tak ale skutečně bylo, není řešení v nápravě Republikánské strany, jak si, poněkud naivně, oba autoři myslí. Až příliš je zřejmě ovládlo přesvědčení – k němuž v americké realitě skutečně mohli dospět –, že politická strana je zde navěky, že volič je loajální především ke značce a až druhotně k její politice. Střední Evropa je ale plná příkladů stran, které vypadaly, že jsou zde navěky,

a šlo třeba i o hlavní vládní strany, a dnes už odpočívají na politickém hřbitově. Jen na Slovensku je takových hned několik.

Skutečně by republikánům zůstali voliči věrni, kdyby radikálně změnili svůj styl? Evidentně tomu sami úplně nevěří, což potvrdili mnozí z nich svou neochvějnou loajalitou vůči končícímu prezidentovi a jeho stylu i ve chvíli, kdy už to bylo neudržitelné – nicméně evidentně v naději, že to voliči ocení. Není vyloučeno, ba je dokonce podle evropské zkušenosti dost pravděpodobné, že kdyby se republikáni zachovali podle knižních rad, uvolnil by se prostor pro novou politickou sílu – a to zvlášť v prostředí většinového volebního systému „první v cíli“. Svým způsobem je s podivem, že americký stranický systém právě v prostředí takového volebního systému fungoval až donedávna dostředivě, nikoli odstředivě, že tlačil strany do středu, nikoli k okrajům – ačkoli by tomu podle politologické teorie mělo být naopak, vlastně podobně, jak to nyní Amerika zažívá.

Co ale s rozdělenou politikou a společností v čase, kdy je skrze digitální média a sociální sítě rozděleno už vlastně skoro všechno a se svými nepřáteli či jen s lidmi odlišných názorů se vlastně nemusíme vůbec potkávat (a nemáme ani kde)? Kdybychom na tuto otázku našli odpověď, budeme mít nehynoucí zásluhy na zachování euroamerické civilizace.

Dost možná že žádná velká, geniální odpověď není. Možná že ve chvíli, kdy ztratil americký projekt říše svobody a demokracie loajalitu nemalé části amerického obyvatelstva, není cesty zpět. Přinejmenším rychlé cesty zpět. Dokud se bude část společnosti za svůj stát (a je jedno, jestli evropský nebo americký) stydět, druzí je budou považovat za nepřátele, za nebezpečí. A platí to pro obě strany sporu. Progresivisté se stydí za tradicionalisty a naopak. Takové společnosti dost možná není pomoci. Snad jen, pokud by se našla uvnitř, třeba i po větší krizi, touha po vzájemném odpuštění, toleranci a spolužití bez vnucování velkých hodnot. ■

Stanislav Balík (1978), politolog, děkan Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.

INZERCE

Aleš Filip

MILIVOJ HUSÁK

Na počátku bylo světlo

První monografie známého brněnského malíře a univerzálního výtvarného umělce Milivoje Husáka (nar. 1950). Jeho dílo zahrnuje volnou tvorbu (kresbu a malbu), scénografické návrhy a další práce pro divadlo, sakrální umění, včetně komplexně řešených autorských interiérů kaplí, dále sluneční hodiny a jiné malby na fasádách, pomníky a pamětní desky, zastavení poutních cest, obálky a ilustrace knih a další práce. Rozsáhlý výčet děl v soupisové části monografie svědčí o mimořádně příznivém ohlasu jeho tvorby – ta je s porozuměním zkoumána a charakterizována v úvodní studii. Čtenáři přibližují umělce i tři z jeho textů. K názornému představení vývoje a rozpětí díla Milivoje Husáka přispívá velkoryse dimenzovaná obrazová dokumentace.

B5 | brož. | 112 stran | 269 Kč

Centrum pro studium demokracie a kultury
objednavky@cdk.cz, **www.cdk.cz**

Útok na Kapitol, 6. ledna 2021.
Foto Tyler Merbler, Wikimedia Commons.

Proč agresivní konzervatismus nemůže uspět

Nikolas Dohnal

Sílící společenská krize ukazuje, že konzervativní postoje jsou potřeba víc než kdy dřív. Migrace, kulturní proměny a nástup nových ideologií volají po rozumných konzervativních politicích, kteří dokážou vrátit politiku rozumu. Přitom je však stejně tak nutné varovat před těmi, kdo si konzervatismus ohýbají pro svůj osobní užitek a posouvají jej do radikálních pozic, kde rozhodně nemá své místo.

Samozřejmě je jasné, že konzervatismů je tolik co konzervativců. Nemůžeme však ignorovat snahy tlačit pravicovou politiku do extrémních pólů, ofenzivních a agresivních řešení, která mají stejně jen krátkodobou trvanlivost. Tento přístup, jenž si dovolím nazývat agresivním konzervatismem, je dnes nejvíce vidět na americké scéně u Donalda Trumpa, v Německu u AfD a v českém případě například u Václava Klause staršího. Agresivní konzervativci jsou tak posedlí svým nepřítelem, tj. radikální levicí či postmoderními trendy, až zcela zapomínají na radikalizaci vlastní. Jak na americké, tak na české scéně vidím hned tři vážné problémy takto agresivního konzervatismu: útok na vlastní demokratické instituce, reakci na pandemii Covid-19 a konečně radikální rétoriku

a neustálé kopání do soupeře. Ve všech těchto bodech agresivní politici srážejí konzervatismus do propasti.

Útok na demokratické instituce

Možná nejzávažnějším bodem jsou útoky na vlastní instituce. Ne mnoho opravdových konzervativců sdílelo vyložené nadšení nad výhrou Donalda Trumpa v roce 2016. Většina konzervativních myslitelů, kteří byli na počátku ze vstupu newyorského showmana do Bílého domu v rozpacích, dnes uznává, že Trump si nakonec v mnoha politikách vedl velmi slibně, někde dokonce lépe než jeho předchůdci (podařilo se mu třeba prosadit mimořádně velký daňový balíček, který oživil ekonomiku). Trump zcela jistě nepřinesl jadernou válku ani jinou pohromu v domácí ani zahraniční politice, jak apokalypticky předpovídali jeho zarytí odpůrci. Jeho chování – především po nedávné prohře ve volbách – však zanechává těžké rány, a je potřeba jej odsoudit.

Zaprvé je to zcela nepochopitelné popírání výsledků demokratických voleb, které zašlo do nejkrajnější ubohosti a vyvrcholilo útokem radikálních vetřelců na Kapitol. Trumpovy dezinformace o ukradených volbách dovedly zmanipulovanou lůzu k ostudnému nájezdu na symbol, který představuje majestát jedné z nejstarších demokracií na světě. Byl to výsledek dvouměsíčního Trumpova agresivního přesvědčování o volebním podvodu, který se bohužel nedočkal odsouzení od autorit v Republikánské straně. Její významní aktéři měli na Trumpa tlačit, aby jako všichni jeho předchůdci uznal volby a až poté přešel k žalobám. Každý má právo na legitimní námitky vůči volebnímu procesu, jako toho využil v roce 2000 Al Gore v případě kontroverzního sčítání na Floridě. Je ovšem nepřijatelné označovat volby za největší podvod přes rozhodnutí soudů. Při pohledu na americkou historii je z toho člověku hodně smutno. Kandidáti od počátku vždy uznávali výsledek voleb, neboť nad soukromým zájmem převážil zájem celé země. Když George Washington opouštěl svůj úřad, byl si vědom své zodpovědnosti. Ve svém poselství na rozloučenou varoval před zneužitím veřejné moci a apeloval na morálku.[1] I další Otcové zakladatelé si byli vědomi důležitosti institucí a jejich obrany před zneužitím moci. Ochrana institucí je základem konzervativního myšlení. Uznání porážky patří k základním principům demokratického světa a západní civilizace. Poklidné předání moci musí být nejvyšším principem každého demokrata bez ohledu na stranickou příslušnost a její pošlapání je v demokratické zemi pravděpodobně tím největším hříchem.

Dnes se ale tento argument v Republikánské straně trochu vytrácí. Trump dal mnoha konzervativcům naději a pocit uspokojení z boje za tradice a hodnoty západní civilizace. Když člověk sledoval běsnění médií, proměnu univerzit, politiku identit a další výstřelky nové levice na Západě, pak pochopitelně mohl v Trumpovi vidět člověka, který se tomu staví do cesty. Pokud je cílem jakékoli skupiny (v tomto případě nové levice) pošlapat stávající instituce, je nutné se proti tomu postavit. Stejně důležitou povinností je však pro konzervativce ohradit se proti útokům na instituce jiné, a sice na demokratické volby a státní úřady. Není přece možné varovat před rozpadem Západu a současně ignorovat Trumpovu ofenzivu proti naprosto legitimním volbám, zvláště když neexistuje jediný relevantní důkaz o zfalšování jejich výsledku.

Od Trumpa podobné pokusy zamrzí, zvlášť když se jako první prezident odmítl zúčastnit inaugurace nastupujícího prezidenta.[2] Problém však vidím u uznávaných konzervativních autorit, které se ho v této věci otevřeně zastávají. Na konzervativním sjezdu Turning Point America, kde ještě před útokem na Kapitol vystoupily osobnosti jako Dennis Prager nebo Tucker Carlson, zaznělo odsouzení šíleností dnešní nové levice, ale nedošlo k žádnému odsouzení chování Donalda Trumpa, což ještě

umocnilo pozvání Trumpa juniora. Američtí republikáni se tímto značně posunují od pravých konzervativních hodnot směrem k „trumpismu“, jenž však nemá s rozumným konzervatismem nic společného. Pokud někdo myslí boj za záchranu západní civilizace vážně, nemůže uhýbat před neustálou palbou na státní instituce. Tak jako se konzervativní kruhy tvrdě staví proti šílenostem organizací, jako je Black Lives Matter, a jejich nápadu omezit prostředky pro policii, musí se stejným nasazením zakročit proti opakujícím se atakům Donalda Trumpa na tajné služby, volební orgány nebo uznávaného epidemiologa Anthonyho Fauciho.

Reakce na Covid-19

Druhého velkého přešlapu se agresivní konzervativci dopouštějí v jejich reakci na současnou pandemii Covid-19. Nic v uplynulém roce nerozdělilo společnost zprava i zleva tak jako příchod koronaviru. Frustrace, rozpolcení a hněv ve všech koutech světa jsou pochopitelné. Od konzervativců by však člověk očekával zásadovost a lpění na hodnotách. Agresivní konzervativci se bohužel rozhodli pro radikální postoje, nad kterými musí rozum stát.

Začněme znovu u Ameriky, kde řada lidí v konzervativním táboře Covid-19 nešťastně zlehčovala či popírala. Jedním z nich byl Dennis Prager – zakladatel známé *Prager U*. Tato platforma bývá nesprávně nálepkována jako šiřitel krajně pravicových či nenávistných příspěvků. Přitom v ní figurují autority jako respektovaný historik Niall Ferguson, komentátor Ben Shapiro nebo psycholog Jordan Peterson. Tyto osobnosti se pokoušejí vtáhnout mladé lidi do politiky a inspirovat je konzervativními hodnotami, jako je úcta k západní demokracii. Nicméně v případě Covidu Dennis Prager přestřelil. Od počátku pandemie odmítá jakákoli opatření, jejichž cílem je snížit počet obětí. Jeho argumentem je historický příklad reakce USA na nečekaný příchod tzv. hongkongské chřipky na konci 60. let 20. století, kdy vláda i přes tisíce obětí nijak neomezila svobodu obyvatel. „V roce 1969 umřelo 100 000 Američanů na hongkongskou chřipku. 100 000! A žádný lockdown se nekonal. Nebyly žádné zákony o (ne)opouštění svého domu. Nebyly žádné zákony na to, kam můžete jít,“[3] prohlásil Dennis Prager v podcastu.

Fakt, že Spojené státy tehdy reagovaly jinak, přece neznamená, že to bylo správně. Nemůžeme se odvolávat na židovsko-křesťanské hodnoty, a vzápětí fakticky podporovat strategii ponechání nemocných napospas osudu. Jistěže tento přístup získává spoustu fanoušků, obzvlášť těch, kteří zažívají silnou frustraci kvůli lockdownu. Někteří přišli o práci, jiní se potýkají s psychickými problémy. Touha po svobodě je legitimní, stejně jako konstruktivní kritika federální vlády nebo jednotlivých států za jejich zvolenou strategii. Ale bezhlavé popírání Covidu či banální srovnávání nemoci s chřipkou konzervativnímu táboru dlouhodobě nijak nepomohou. A už vůbec není přijatelné vyzývání k neposlušnosti vůči nařízením, tím se kritici jen diskreditují. V mediálním prostoru budou postupně zařazováni do krajní pravice, seriózní debata tím skončí a s ní bohužel i rozumný apel na obranu západních hodnot.

V Evropě se v tomto ohledu agresivní konzervatismus šířil neméně rychlým tempem. AfD v Německu přirovnává opatření omezující svobodu k nacistickým praktikám.[4] Někteří poslanci se aktivně účastní demonstrací proti schváleným opatřením. Bývalý předseda AfD Alexander Gauland nazývá vládní omezení diktaturou („Corona-Diktatur“).[5] Od AfD to však tolik nepřekvapí, pokud čtenář zná i jejich ostatní stanoviska a výroky. U nás to do nejkrajnějšího konce dotáhl Václav Klaus starší, který se ve svém odporu proti vládním nařízením hrdě dostal do rozporu se zákonem. Už měsíce vyzývá k občanské neposlušnosti a odmítá dodržovat vyhlášku o povinném nošení roušek. Zde je potřeba podotknout, že je zcela legitimní a pochopitelné kritizovat vládu za její chaotické vládnutí. Vláda ve

druhé vlně naprosto selhala. To ovšem nemůže znamenat, že občan nebude dodržovat zákony, které se mu znelíbí. Není tohle ještě větší útok na tradiční instituce, jako je právní řád? Výsledkem může být opět jen vlastní diskreditace a vyprázdnění vážného varování před levicovými tendencemi v západním světě. Když se může střílet do principu právního řádu, k čemu je potom konzervatismus?

Radikální rétorika a neustálé kopání do soupeře

Třetí potíž agresivního konzervatismu je spíše věcí taktickou než mravní. Je to problém neustálé potřeby kopat do soupeře, nejčastěji opět do nové levice, čímž se však jen přilévá olej do ohně a stupňuje napětí. Jasným příkladem je současný stav Demokratické strany v USA. O tom, že se strana, resp. jedna z jejích frakcí výrazně radikalizovala, není pochyb. O žalostné situaci demokratů by se daly psát celé statě, jejich posun doleva je nutno brát kriticky a obezřetně. Nicméně k jejich radikalizaci nezpochybnitelně přispělo také buranské chování Donalda Trumpa, který druhou stranu neustále provokuje.

Agresivní konzervatismus urážek, laciných nálepek a tweetů v dlouhodobém horizontu nemůže zvítězit, jak ostatně naznačují i poslední volby. Je to přirozené: když budu do někoho stále silněji kopat, jeho jedinou touhou bude vrátit mi to i s úroky. Až se dostane k moci, svrhne vše, i to dobré, jenom proto, že to bylo spojeno s mou osobou. U Trumpa to platí naprosto dokonale. Otázka migrace v Americe i další problémy, které konečně někdo nahlas pojmenoval, se staly terčem pro radikalizující se demokraty, kteří chtějí přejít do druhého extrému, kterým je nekontrolovaná migrace. Vše z Trumpovy politiky, i to dobré, se automaticky stalo terčem levice a mediálního mainstreamu. Útok na Kapitol dal navíc baronům ze Silicon Valley příležitost vypnout Trumpa na sociálních sítích a umlčovat další konzervativní hlasy. Potom už prakticky nezbývá prostor pro dohodu. Výsledkem je pouze narůstající polarizace. Demokrati nenáviděli Bushe, republikáni zase Obamu, ale za jejich éry nepadala slova o občanské válce. Ať vyhrál volby kdokoliv, u nastupujícího prezidenta zde vždy byla vůle po sjednocení společnosti.

Trumpův styl plný emocí a vymezování vůči radikální levici je zábavný. Je to směs show, vtipných výkřiků a ohnivého zápalu. Létají tu silná slova, vše má takříkajíc *drive*. Ale z dlouhodobé perspektivy může přivodit jen ještě větší radikalizaci nové levice, která bude mít umetenou cestu ke svým reformám. Soupeř se nedá porazit zesměšňováním. Rozbouřené davy nikdy neuklidnily posměšky. Místo laciného ataku je mnohem výhodnější ovládnout témata, která zbytečně přenecháváme druhé straně. Je to lepší než zbůhdarma zapalovat ohně.

Příklad Roosevelta a Churchilla

Problémem agresivního konzervatismu je tedy jeho příliš velké štěpení společnosti. Neumí svou vizi prodat tak, aby lidi uklidnila. V tomto ohledu pro nás může být inspirací paternalistický konzervatismus, který v historii sloužil jako lék proti šířícímu se marxismu. Prvním paternalistickým konzervativcem byl v době největší slávy viktoriánské Anglie ministerský předseda Benjamin Disraeli. Jelikož si byl vědom zvětšující se propasti ve společnosti, prosazoval tzv. konzervatismus jednoho národa. Disraeli se obával rostoucí polarizace v důsledku industrializace a proměny společenského řádu. Jeho strategií proto bylo výrazně zmírňovat napětí mezi bohatými a chudými, a tím zabránit sociálním nepokojům.

Podobnou cestu zvolil v USA prezident Theodore Roosevelt, jenž bývá někdy nazýván „konzervativcem v roli pokrokáře“.[6] Jako republikán zahájil rozsáhlé sociální programy, které usilovaly o zlepšení napjatých vztahů mezi dělníky a podnikateli. Myšlenky komunismu se šířily jako lavina

a argumentační ražení proti marxismu nestačilo, stejně jako dnes nestačí pouhé argumenty na adresu zeleného šílenství. Legislativa měla pomoci nespokojeným dělníkům, a tím v nich utlumit revoluční étos. Proto se Theodore Roosevelt zasadil o řešení, jež se sice ne vždy setkala s pozitivním ohlasem v jeho straně, ale zato přispěla ke snížení polarizace. V roce 1901 se například postavil za protestující dělníky v Pensylvánii, poté se postaral o zkrácení pracovní doby na osm hodin a zajištění bezpečných podmínek na pracovišti. Díky spojenectví s asi nejmocnějším předsedou Sněmovny reprezentantů Joem Cannonem se mu rovněž dařilo prosazovat omezení moci monopolů. Nemálo se zasadil o ochranu životního prostředí. Za svou politiku se nakonec dočkal odměny v dalších volbách v roce 1904, kdy svého protivníka Altona Parkera porazil o 2,5 milionu hlasů, což byl v té době rekordní náskok.[7]

Podobně uvažoval i Winston Churchill. Ještě předtím, než se stal premiérem, se zasloužil o legislativu, která pomáhala dělníkům, a brala jim tedy důvod poohlížet se po marxismu. Nechoval se sice dvakrát gentlemansky, bolševiky nazýval neandrtálci a komunismus „duševní a morální chorobou“,[8] ostrý tón však vyvažoval legislativní prací, kde měl prakticky totožný cíl jako Theodore Roosevelt: nenechat propuknout revoluci. Pravdou zůstává, že Churchill v té době nebyl typickým konzervativcem. Stranický trikot střídal rychleji než zapálené doutníky a svými sociálními snahami zkrátka vybočoval. Boris Johnson o něm v knize *Faktor Churchill* napsal: „Dnešní toryové by jeho řeč vůbec nepokládali za řeč konzervativce. Margaret Thatcherová by se z ní vztekla.“[9] Churchill nebyl konzervativec podle nějakého vzoru, reagoval na přicházející hrozby. Chtěl zemi ulevit od štěpicího tlaku, kterému léta čelila. Proto v roce 1908 přišel se zákonem o mzdových úřadech, jejichž úkolem bylo v budoucnu stanovit minimální mzdu v některých odvětvích. Následně představil program proti nezaměstnanosti. Socialistické vidění světa bylo Churchillovi cizí, ale nemohl ignorovat revoluční vlny. Nálepky na protivníky nestačily. Bylo potřeba bojovat věcně.

Reaganova cesta

Ronald Reagan měl za sebou výrazně odlišnou cestu. Po recesi 70. let a otřesení keynesiánského modelu státních intervencí nabídl Američanům jednoduchý program: pryč s vládou, nastartovat ekonomiku, porazit Sověty. Už nebylo třeba mírnit tlaky marxistické revoluce, která se všude postupně vyčerpávala. Výzvou se stalo národní spojení proti „Říši zla“. Na rozdíl od Trumpa využil Reagan své heslo z kampaně „Let’s Make America Great Again“ jako symbol pro sjednocení národa bez ohledu na barvu stran. Trump si toto heslo naopak vybral jako nástroj na rozdělení společenských táborů – my a oni. Zatímco Reaganův silně antikomunistický konzervatismus tzv. nové pravice přinesl pozitivní atmosféru a větší konsenzus mezi demokraty a republikány, Trump svou agresivitou konzervatismus zdiskreditoval.

Srovnejme jen volbu soudců v Reaganově a v Trumpově éře. Útok levice na Trumpovy nominace do Nejvyššího soudu, ať už to byl Brett Kavanaugh nebo Amy Coneyová Barrettová, jsou zavrženíhodné. K této atmosféře prostého napadání ale přispěl stejnou měrou i Trump, který soupeřům otevřel cestu. Ronald Reagan naopak o štěpení společnosti nestál. Dokázal s demokraty mistrně spolupracovat i v tak citlivých oblastech, jako je právě schvalování soudců. Připomeňme, že Antonin Scalia, jeden z nejkonzervativnějších soudců vůbec, byl v roce 1986 zvolen v Senátu jednomyslně.

Tam, kde Roosevelt a Churchill pracovali se zákony, si Reagan pomáhal charismatem a vtipnou rétorikou. Hollywoodské vystupování Reagana mělo mimořádně sjednocující efekt. Jeho vtipy dokázaly v živém přenosu rozesmát i protikandidáta Waltera Mondalea, který ve volbách v roce 1984 uhrál pouze dva státy. Reagan uměl soupeře urazit tak, že to

vlastně nepoznal. Takhle jeho styl popisuje Henry Kissinger:

> Reagan projevil mimořádný talent pro sjednocování amerického lidu. Jako osobnost byl nezvykle příjemný a nefalšovaně přátelský. Dokonce i oběti rétoriky si ji nechtěly brát osobně. I když na mne v roce 1976 během svého neúspěšného zápasu na získání prezidentské nominace hořce útočil, nemohl jsem vůči němu pociťovat trvalou nechuť, přestože jako poradce pro národní bezpečnost jsem jej po mnoho let informoval o politice, na niž nyní útočil – a on proti ní tehdy nijak neprotestoval. Sám jsem po skončení kampaně nevzpomínal na předvolební rétoriku, nýbrž na kombinaci zdravého rozumu a laskavého vtipálkovství, jež Reagan projevoval na instruktážních schůzkách.[10]

Na Reaganův styl a na boj proti ekonomickému i kulturnímu marxismu se dnes odvolává kdekdo. Mnohem více se zapomíná na jeho apel na sjednocení. Reaganův konzervatismus ukazuje, jak vhodně kombinovat ideový zápal s rétorickým šarmem. Jeho politika dnešním konzervativcům ukazuje, jakým způsobem mají svádět souboj s levicí. Od agresivního konzervatismu je na míle daleko.

Opačný problém: pozor na německý appeasement

Používat slovo *appeasement* ve spojení s Německem působí obzvlášť komicky, přesto tento termín trefně popisuje stav konzervatismu, nebo spíše posledního zbytku konzervatismu v řadách německé CDU. Problémem Německa není agresivita a polarizace, ale spíše druhý nebezpečný protipól – naivní ustupování levici. Umírněnou rétoriku a věcný střet, pro který argumentuji, nesmíme zaměňovat s ignorováním zásadních témat jenom proto, aby nás levice nenařkla z extremismu. Zatímco agresivní konzervatismus má potřebu neustále útočit na soupeře, konzervatismus appeasementu mu hodlá dál a dál ustupovat. Účinek je bohužel stejný. Voliči se cítí zrazeni ústupky a přidávají se k radikálnímu táboru, který pojmenovává jejich problémy. Výsledkem je opět rozdělení společnosti, byť tentokrát nezamýšlené. Tento scénář nastal po podcenění migrační vlny, kdy Angela Merkelová naprosto přehlížela obavy Němců. Nemalá část CDU se proto rozhodla protestně hlasovat pro AfD, a džin byl vypuštěn z lahve.

Kvůli historické zkušenosti měl málokdo na konzervativní scéně odvahu kritizovat fatální chybu německé vlády. Britský intelektuál Douglas Murray tento fenomén výstižně nazývá „tyranií viny“.[11] Zatímco populistické strany rostly, německá konzervativní scéna většinou mlčela. Merkelová navíc dělala všechno pro to, aby konzervativní křídlo CDU ze scény vymizelo. Poslední kritické tóny proti nepřijatelné migrační politice a nedostatečné kontrole hranic z CDU postupně vyprchávaly. Velká kritička migrační politiky Erika Steinbachová v roce 2017 z CDU vystoupila, neboť CDU podle jejích slov rezignovala na ochranu hranic, a tedy i svrchovanost státu. Deník *Die Welt* v témže roce konstatoval žalostný pád strany titulkem: „Německý konzervatismus a CDU jsou vyhořelé“[12]. Appeasement CDU vůči levicovým Zeleným ale pokračoval dál i v dalších oblastech, třeba v environmentální politice, kde bylo definitivně ohlášeno ukončení provozu jaderných elektráren. Pokud k tomu přidáme schválení manželství pro homosexuály, mnoho konzervativního už toho v CDU nenajdeme.

Mezi dvěma extrémy

Vývoj v Americe nebo v Německu neovlivníme. Můžeme si tedy alespoň přát, aby si konzervativci všude na Západě vzali z posledních let ponaučení.

Američtí republikáni by se například měli zbavit Trumpa, ponechat si z jeho politiky to podstatné (snížení daní, řešení migrační otázky, soupeření s rostoucí Čínou) a do příštích voleb nominovat rozumné kandidáty, jako je třeba Nikki Haleyová.

Agresivní konzervatismus i appeasement mají totiž prakticky stejné účinky: radikalizaci, polarizaci a nakonec vyprázdněnost rozumného konzervatismu. Oba jsou pouze krátkodobými výstřelky, které ve finále odradí voliče. Pokud si přejeme úspěch konzervativní politiky, řešením (ve srovnání s appeasementem) není ustupovat, ale řádně pojmenovávat problémy, které trápí občany. Nestrkat hlavu do písku před potížemi společnosti jenom proto, že mainstream se ubírá jiným směrem. Nepřenechávat klíčová témata levici, která z nich dělá revoluční agendu. Krásným příkladem je téma životního prostředí, kde už můžeme vidět postupnou reakci konzervativců na tento fenomén. A stejně tak by se umírněný konzervatismus (ve srovnání s agresivním) měl držet stranou osobního napadání a pojmenovávat problémy věcně. Tvrdě kritizovat vládu, ale být připraven k dialogu s druhou stranou. Musí chránit demokratické instituce, ne si jen vybírat kulturní linku a slepě brnkat na strunu identitární politiky. V neposlední řadě konzervativci nesmějí naskakovat na různé mediální vlny a zbytečně provokovat lacinými nálepkami. Pak může zdravý konzervatismus zvítězit. Ten agresivní to být nemůže. ■

---

1 Schäfer, Peter. 1995. *Prezidenti USA. Od George Washingtona po Billa Clintona*. Praha, Mladá fronta, s. 25.
2 Mishra, Stuti. 2020. Trump ‘planning opposing rally’ on Biden’s inauguration day. *The Independent*. Dostupné na: https://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-election-2020/trump-rally-2024-biden-inauguration-b1767304.html
3 Facebook. Online video. https://www.facebook.com/DennisPrager/videos/no-lockdowns-for-the-1969--hong-kong-flu/1165430000464033/, 27. května 2020.
4 *EuroNews*. 2020. AfD trägt Corona-Proteste in Bundestag und schockt mit Nazi-Vergleich. Dostupné online: https://de.euronews.com/2020/11/18/afd--tragt-corona-proteste-in-bundestag-und-schockt-mit--nazi-vergleich
5 *Die Zeit*. 2020. AfD spricht von „Corona-Diktatur“. Dostupné online: https://www.zeit.de/politik/deutschland/2020-10/corona-beschluesse-angela--merkel-alexander-gauland-kritik-opposition?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F
6 Schäfer, Peter. 1995. *Prezidenti USA*, c. d., s. 268.
7 Tamtéž, s. 271–273.
8 Johnson, Boris. 2016. *Faktor Churchill: Muž, který psal dějiny*. Kniha Zlín, s. 161.
9 Tamtéž, s. 98.
10 Kissinger, Henry. 1996. *Umění diplomacie. Od Richelieua k pádu Berlínské zdi*. PROSTOR, s. 800–801.
11 Murray, Douglas. 2017. *The Strange Death of Europe. Immigration, Identity, Islam*. Bloomsbury Continuum, s. 157.
12 Büscher, Wolfgang. 2017. Der deutsche Konservatismus und die CDU sind ausgebrannt. *Die Welt*. Dostupné online: https://www.welt.de/debatte/kommentare/article161259389/Der-deutsche-Konservatismus-und--die-CDU-sind-ausgebrannt.html

Nikolas Dohnal (1998), student politologie a mezinárodních vztahů na Masarykově univerzitě.

Trans

Douglas Murray

V každém historickém období lze snadno nalézt něco morálně otřesného. Pokud se nepovažujeme za rozumnější, morálnější a moudřejší, než byli naši předkové, měli bychom předpokládat, že nad některými našimi činy, a možná i nad nově objevenou ctností, budou potomci nevěřícně kroutit hlavou a říkat: „Proboha, jak je něco takového vůbec mohlo napadnout?“ Stálo by za to se zamyslet nad slepými uličkami našeho věku. Nedopouštíme se náhodou i my něčeho, o čem už dnes tušíme, že na to jednou budou lidé zírat s údivem? Jednou z nejvíce křiklavých věcí je transgender a chirurgická změna pohlaví.

Christopher Dombres:
Transgenderová Venuše, návrh plakátu, 1994.
Foto Wikimedia Commons.

Podívejme se na případ Belgičana Nathana Verhelsta, který zemřel v září 2013 jako muž, ale narodil se jako žena jménem Nancy. Dívka vyrůstala v rodině se třemi bratry a měla pocit, že jim rodiče dávají přednost. S rodinou ovšem něco nebylo v pořádku. Nathanova matka v novinovém rozhovoru uvedla: „Když jsem Nancy poprvé uviděla, úplně mě to odrovnalo. Byla tak šeredná. Porod byl pro mě jako zlý sen. Proč by mi mělo vadit, že je po smrti, smutek, pochyby ani výčitky nemám. Nikdy jsme k sobě neměly skutečný vztah.“[1]

Nancy, která vyrůstala s pocitem odvrženého dítěte, se domnívala, že se její život změní k lepšímu, stane-li se mužem. V roce 2009, kdy už jí bylo přes třicet, se přihlásila na hormonální terapii, podrobila se mastektomii a několika operacím na vytvoření penisu. Ačkoli během let 2009–2012 prodělala tři velké operace na změnu pohlaví, výsledek ji vyděsil: „Když jsem se podíval do zrcadla, připadal jsem si odporný. Hruď nevypadala, jak by měla, a zdálo se, že tělo penis úplně nepřijalo.“ Verhelst měl po těle hluboké jizvy a ve svém převtělení se cítil nešťastně. Naděje na nový život pohasla a dostavily se deprese. V září 2013, ve věku čtyřiačtyřiceti let, pouhý rok po poslední operaci, se rozhodl ukončit svůj život a stát mu vyhověl. V Belgii je eutanazie legální a lékaři ji povolili „vzhledem k nesnesitelnému psychickému utrpení“. Před koncem života ještě uspořádal malou party pro několik přátel, kde prý hosté tančili, smáli se a připíjeli si šampaňským „na život“. Za týden dostal Verhelst v bruselské fakultní nemocnici smrticí injekci. Jeho

poslední slova zněla: „Nechci už déle živořit jako obluda.“[2]

Není jistě obtížné si představit, s jakým úžasem by příběh mohly posoudit budoucí generace. Lékaři státního zdravotnictví se nejdříve pokusili ženu předělat na muže, a když se jim to nepodařilo, tak ji zabili. Na celé záležitosti je zvlášť absurdní především to, že operace ani usmrcení neprováděli se zlým úmyslem, nýbrž z laskavosti. Případ Verhelst je poněkud neobvyklý, nicméně by měl sloužit jako varování. Co znamená transgender? Kdo je a kdo není trans? Jaké to má příčiny? Máme důkazy, že něco takového existuje? A pokud ano, můžeme s jistotou každému a bez rizika jeho sexualitu přestavět?

Žádný ze složitých problémů současnosti není svými požadavky tak extrémní a zhoubný jako transgender. Nejenže nás nutí měnit jazyk, ale vymýšlí si i vědecké opodstatnění.[3] Diskuse o homosexualitě byly jistě pro někoho překotné, ale trvalo desítky let, než byla práva gayů postupně uznána – až po onu legální svatbu. Transgender se však stal společenským dogmatem v rekordním čase. Konzervativní ministři britské vlády vedli nedávno kampaň za povolení přepisovat rodné listy. Jedna místní samospráva vydala příručku pro učitele základních škol, aby vycházeli vstříc transgenderovým žákům. Příručka vysvětlovala, že všechna pohlaví včetně chlapců mohou dostat menstruaci.[4] A ve Spojených státech čeká na schválení federální zákon o přijetí genderové sexuální identity. Šílenství internetových davů se stalo beranidlem transgenderu, jež slouží jako nástroj závěrečného útoku na patriarchální hradbu společnosti. Britská organizace gayů Stonewall se vrátila ke staré osvědčené kampani a prodává trička s upraveným nápisem, „Někteří lidé jsou trans. Smiřte se s tím.“ A co když nejsou? A proč bychom se s tím měli smířit?

Na úkazu trans není nic podivného a jeho původ dobře známe. Teprve během posledních několika desetiletí se však pod tímto označením ocitlo mnoho odlišných věcí, takže dnes označuje celou řadu osob, počínaje těmi, co se občas oblékají jako opačné pohlaví, až po ty, kteří prodělali plnohodnotnou operaci pro změnu pohlaví.

Nejednoznačnost a fluidita pohlaví existují od nepaměti a každá kultura do jisté míry toleruje některou jeho variantu, není to vynález pozdní modernity. V příběhu Teiresia se o posunuté hranici mezi muži a ženami zmiňuje Ovidius, v Indii se třída intersexuálů a transvestitů nazývá *hidžra* a je uznávaná po celá staletí. Totéž platí o Thajsku, kde výraz *kathoey* označuje zženštilého muže, jenž se nepovažuje ani za muže, ani za ženu. Z ostrova Samoa jsou známí takzvaní *fa'afafine*, muži, kteří se oblékají a vystupují jako ženy. Dokonce i kultury nepřátelské vůči homosexuálům do jisté míry uznávají osoby s neurčitým pohlavím. V Afghánistánu například existuje tradice *bacha posh*, díky níž mohou rodiče, kteří nemají mužského dědice, oblékat dceru do mužských šatů, aby představovala muže. Dávno před revolucí v Íránu odsouhlasil operaci na změnu pohlaví ajatolláh Chomejní. Od roku 1979 je zde tato operace využívána homosexuály, které by jinak čekal mnohem horší trest.

Povědomí o existenci nestabilní hranice mezi mužskou a ženskou sexualitou existuje v každé kultuře, a ať už jsou evoluční příčiny jakékoli, každá společnost se musela s *transvestity* (kteří se strojí jako ženy) a *transsexuály* (kteří usilují o změnu svého pohlaví) nějak smířit. Bez ohledu na oficiální uznání „třetího pohlaví“ se skutečnost, že si někdo přeje žít v jiném těle, než jaké mu bylo dáno narozením, nikdy nedala popírat.

Kdo jsou tito lidé a co je odlišuje nejen od ostatních heterosexuálů, ale také jednoho od druhého? Je smutné, že se dnes tato otázka stala tak nesmyslně emocionální a výbušnou. Jako by se o ní nedalo diskutovat bez právního výkladu, ale ani ten každého neuspokojí. Někde je třeba začít, a tak se na tuto otázku podívejme v její dogmatické podobě, protože ta odhaluje příčinu dnešní zuřivé kontroverze.

Intersexualita

Máme-li se řídit vědou, pochopitelně ne tou sociální, pak bychom měli uznat, že je racionálnější považovat každého za to, co je, a nikoli za to, čím by si přál být. Diskusi můžeme otevřít nejméně problematickou záležitostí – přirozeným úkazem intersexuality, kterou se lékaři zabývají už celá staletí. Nepatrné procento lidských jedinců se rodí s dvouznačnými genitáliemi nebo s biologickými zvláštnostmi, jako je nadměrný klitoris či neobyčejně malý penis. Někdy se stává, že deformované orgány nejsou viditelné, a ve vzácných případech se objevují druhotné znaky jednoho pohlaví, zatímco opačné orgány jsou ukryté. Ačkoli lékařská věda takové případy zná, veřejnost o nich téměř neví a ani se jimi nikdy příliš nezabývala – s výjimkou cirkusových atrakcí, kde se představovaly různé přírodní anomálie, například žena s vousy. Nicméně historické odkazy na hermafrodity dokazují, že se tito lidé mezi pohlavími nacházeli odjakživa.

Ovšem i v současném světě si málokdo uvědomuje, jak relativně často se intersexuálové vyskytují. Čím větší je všeobecné povědomí o jejich existenci, tím větší se vede diskuse, jak s nimi zacházet a do jaké kategorie je zařadit. Ještě v druhé polovině minulého století se Univerzita Johnse Hopkinse v Baltimoru řídila jednoduchým standardním pravidlem: lékaři rozhodli o pohlaví dětí na základě převažujících sexuálních orgánů a podle nich navrhli operaci a příslušné dávky hormonů.

Tato praxe se neosvědčovala, takže se hledaly nové cesty. Proti modelu časné operace (často na naléhání rodičů) se postavila profesorka bioetiky Alice Dregerová. Sama sice mezi takto postižené nepatřila, ale už třicet let vedla kampaň za práva intersexuálů a doufala, že se veřejná diskuse i medicína budou jejich osudem hlouběji zabývat. Ve své knize *Galileo's Middle Finger* cituje staršího chirurga, podle něhož se rodiče dětí s neurčitými genitáliemi nedovedli s problémem vyrovnat: „Matky pláčou a chlapi se ožírají."[5] S rozšířením internetu se od poloviny devadesátých let všechno změnilo. Jak říká Dregerová, lékaře doby viktoriánské by nikdy nenapadlo, že se lidé se sexuální anomálií budou navzájem vyhledávat a organizovat, aby se mohli dožadovat svých práv.[6] V roce 1993 vznikla „Intersexuální společnost Severní Ameriky" a další podobné skupiny ji brzy následovaly.

Tržní úspěch románu Jeffreyho Eugenidese *Middlesex* (2002, česky *Hermafrodit*, 2009) osudy intersexuálů výrazně zviditelnil. Několik statečných své příběhy zveřejnilo. Avšak problém, jak zasahovat a jakými pravidly by se měla řídit lékařská praxe, stále vyvolává vážné spory. Zásluhou intersexuálních organizací si dnes lépe uvědomujeme prekérní situaci těchto lidí. Nenesou za ni pochopitelně žádnou vinu, protože se tak narodili, a zasluhují si značné sympatie a porozumění. Jaký jiný postoj bychom mohli zaujmout k suboptimálnímu stavu lidí, kterým byly rozdány tak špatné karty do života?

Pomáhat intersexuálům je naprosto legitimní, rozumný a soucitný cíl, a je zejména na zastáncích lidských práv, aby se zasadili o jejich podporu. Je však nápadné, že v době, kdy jsou média plná zpráv o trans, se o intersexuálech vůbec nemluví, zatímco mnohé podobné, ale přitom zásadně odlišné případy si získaly daleko větší pozornost veřejnosti.

Transsexualita

V poválečné Evropě a Americe způsobilo velkou senzaci několik lidí, kteří si nechali změnit pohlaví. Přeměnu muže na ženu, Roberta na Robertu Cowellovou v Británii a George na Christine Jorgensenovou ve Spojených státech, hlásaly palcové titulky deníků po celém světě. Popisované příběhy byly nejen lascivní a silně sexualizované, ale zdálo se, že útočí na samu podstatu společenských norem. Je snad možné změnit vlastní sexualitu? A mohl by to provést každý? A kdyby se to podporovalo, pokoušelo by se o to hodně lidí? Ze zpětného pohledu není těžké pochopit, jak hluboký nepokoj podobné

zprávy způsobily. Po první světové válce se totiž existence zženštilých mužů a ženských mužatek stala *idée fixe* kritiků mladé generace. Na mušku si je vzal i jeden šlágr dvacátých let: „Chlapské ženy, zženštilí páni, nikdo neví, kdo je kohout a kdo slepice, povězte mi, prosím pěkně, jak se dají rozlišit."

Tehdy se zdálo, že homosexualita a transvestitita jsou téměř totéž, což možná způsobili příliš angažovaní transvestité a zženštilí homosexuálové, avšak existence prvních transgenderových osob všeobecně rozšířený názor úspěšně potlačila. Cowellová byla ve své předchozí identitě stíhacím pilotem a automobilovým závodníkem. Její minulost naprosto popírala představu, že úsilí o změnu pohlaví mohla způsobit extrémní zženštilost. Prvním trans, jako byla Cowellová, záleželo především na tom, aby lidé uvěřili, že se narodili jako intersexuálové a operací pouze napravují poruchu při svém narození. A čím viditelnější se postupně stávaly intersexualita, homosexualita, transvestitita a transsexualita, tím se jevily jako provázanější.

Trvalo poměrně dlouho, než se v tom zmatku našli odvážní jednotlivci schopní vysvětlit, co vlastně trans znamená. Kdo by o takové kategorii snad stále ještě pochyboval, nechť prozkoumá případy několika trans osob. Snad nejúspěšnější svědectví o své zkušenosti podala britská spisovatelka Jana Morrisová (dříve James Morris).

James Morris ještě na sklonku druhé světové války narukoval do armády a po demobilizaci pracoval jako zahraniční korespondent deníků *The Times* a *The Guardian*. Projezdil Blízký východ, Afriku a některé země za železnou oponou. Rozhodně nesplňoval představu zženštilého muže, jenž by se chtěl stát ženou, ostatně byl spokojeným manželem a otcem pěti dětí. Svou proměnu zahájil poměrně pozdě, až v šedesátých letech, a ukončil ji operací v roce 1972. Jako poměrně známý spisovatel se stal nejznámější osobou trans a jeho paměti z roku 1974 *Conundrum* (*Hlavolam*) jsou nejvěrohodnějším svědectvím potřeby překonat sexuální hranici. Po přečtení knihy může jen málokdo pochybovat, že něco jako trans existuje, a myslet si, že to je jen mámení přebujelé představivosti.

Morris vzpomíná na jednu z raných scén svého dětství, kdy jako tříletý kluk seděl pod klavírem své matky a měl podivný pocit, že se narodil do špatného těla.[7] Ani v následujících letech, kdy prošel armádou i manželstvím a stal se otcem, ho tento záhadný pocit neopustil. Po setkání se slavným endokrinologem Harrym Benjaminem v New Yorku zjistil, že by se s jeho problémem možná dalo něco dělat. Otázky, zda je nějaká náprava možná, patřily ještě budoucnosti, ale doktor Benjamin nezaváhal. „Ptám se sám sebe, zda bychom z milosrdenství nebo jen z důvodů zdravého rozumu, nemůžeme-li přizpůsobit vědomí a psychiku tělesné schránce, nemohli přizpůsobit za jistých okolností tělo?" Čili tělo přestavět, podle Morrise: „Vytlačit z něho postradatelné nadbytečnosti (…) vymýtit chybu a začít znovu." Nebylo to jen přání, bylo to něco, o čem tajně snil a v co doufal po celý život.[8]

Morris popisuje, jak jeho touha stát se ženou s léty stále narůstala. Každý rok mě mé mužské tělo víc zatěžovalo, „jako kdyby mne obrůstalo". Od šedesátých do sedmdesátých let, kdy zkoušel hormonální terapii, měl podivný pocit, že mládne a měkne, což odpovídá běžné zkušenosti mužů s ženskými hormony. Cítil, jak se vrstvy jeho mužství rozplývají a zároveň z něho svlékají „neviditelný obranný val", který umrtvuje tělesnou citlivost a chrání lidského samce. Stal se „dvouznačnou osobou". Někteří lidé ho považovali za homosexuála, jiní za něco mezi oběma póly pohlaví. Ještě před operací se občas stávalo, že mu muži dávali přednost a otevírali mu dveře v domnění, že je žena.

V té době by se málokterý chirurg odvážil provést takový zákrok. Celý proces se ještě nacházel v experimentálním stadiu. Nikdo neznal příčinu tak radikálního přání a běžně se považovalo za psychickou poruchu. Jak ale rozlišit rozdílné mentální stavy? Co když je žádost o odstranění tělesných orgánů utkvělou představou jako u člověka, jenž si chce useknout

paži, protože je převtělením admirála Nelsona? Co když je pacient, který se chce zbavit penisu, stejně šílený? V šedesátých a sedmdesátých letech těch několik málo chirurgů ochotných operaci provést potřebovalo odborné ujištění: za prvé že pacient není psychotik, za druhé že změna nepovede k opuštění závislé osoby a za třetí potvrzení, že před operací prodělal dlouhodobou hormonální kúru. A konečně i nějaký důkaz, že se žadatel v roli svého přijatého pohlaví také odpovídajícím způsobem dlouhodobě cítí. Tyto zásady se od té doby nezměnily.

Po mnoha letech hormonální terapie se Morris rozhodl podstoupit operaci v Maroku pod vedením doktora George Buroua, který se zasloužil o transformaci britského muže na slavnou transsexuální modelku April Ashleyovou. Burou se sice držel zpátky, ale v jistých kruzích se o něm vědělo natolik, že se o operaci na změnu pohlaví mluvilo jako „o cestě do Casablanky“. Morris vzpomíná, že se v operačním a rehabilitačním středisku doktora Buroua na špinavé periférii města cítil jako na „návštěvě u čaroděje“.[9]

Zafačovaný Morris strávil na klinice dva týdny a o své zkušenosti píše, že se poprvé v životě cítil „lahodně čistý. Zbavil jsem se těch svých přebytečných výrůstků, které jsem si postupně zošklivil, a vrátil se k normálu.“ Dlouhou dobu po operaci a po svém návratu do Anglie měl pocit naprosté euforie. A rozhodně ani na okamžik nezapochyboval, že „se rozhodl správně“, a ani jeho pocit štěstí nevyprchal.[10]

Tento novodobý Teiresiás nenabízí jen pohled na přechod z jednoho pohlaví na druhé, ale popisuje i rozdílný postoj mužů a žen k životu. Jamese zajímaly velké události světa, ale když se stal Janou, objevoval malé věci. „Mé měřítko se zmenšilo a získala jsem zájem o podrobnosti života, při psaní jsem se mnohem méně soustředila na místa a dobu, daleko více mě poutaly osobní příběhy.“[11] Dnešním feministkám by se jeho svědectví rozhodně nezamlouvalo.

Přiznává, jaké ohromné potíže si změnou svého pohlaví přivodila ve vztahu ke svým blízkým. Před operací se musela rozvést, teprve po uzákonění sňatků stejného pohlaví v Británii se v roce 2008 mohla se svou ženou nechat opět sezdat. Děti se obtížně smiřovaly s tak neobvyklou a bizarní rodinnou situací, i když ji nakonec v podstatě zvládly. Většina známých naprosto nechápala, jak se mohla nechat v nějakém cizím městě krájet a chemicky si znetvořit své zdravé „pěkné tělo“, a to jen proto, aby dosáhla jakési identity s velkým „I“. Jak sama v pamětech vysvětluje: „Nikdo by nic takového z rozmaru neprovedl, a kdybych měla možnost nekomplikovaného života, brala bych to všemi deseti. Nic nemohlo zvrátit mé přesvědčení, že jsem byla svým vnitřním uzpůsobením ženou. Nic na světě mě nemohlo odradit od pokusů naplnit svou pravou identitu, a kdyby nebylo doktora Buroua, prohledala bych celý svět, podplácela pokoutní potratáře a nakonec bych z nezbytnosti a bez nejmenších pochyb a rozmýšlení sama vzala nůž do ruky.“[12]

Po tak upřímném svědectví se zdá, že nezbývá než uznat, že se někteří lidé narodí jako intersexuálové a pevně věří, že došlo k omylu a mají se nacházet v těle opačného pohlaví. Co je ale velice obtížné a momentálně bez možnosti ověření, je problém, jak přeskočit biologii. Intersexualita se dá empiricky dokázat, transsexualita ne. Je možné, že jednou objevíme psychologické, racionální nebo i biologické důkazy o její existenci, ale zatím nemáme nejmenší ponětí, do jaké kategorie by měla patřit. A pokud to někomu připadá jako malicherné hnidopišství a nepochybuje o upřímnosti proklamované identity, podívejme se, jaký problém představuje jeden charakteristický znak této zapeklité záležitosti.

Autogynefilie

Není pochyb, že se na jednom konci spektra sexuálně odlišných nacházejí lidé, kteří se narodili jako intersexuálové – ti mají viditelné biologické odchylky, což je zřetelný případ hardwaru –, ale o existenci všech ostatních trans nemáme jiný důkaz než

jejich vlastní svědectví. Tam, kde končí dokazatelný hardware, vstupujeme na nebezpečné spekulativní území softwaru. Podívejme se, co to znamená.

Ve spektru pohlaví se vedle lidí narozených jako intersexuálové nacházejí osoby s konvenčními chromozomy XX a XY, genitáliemi a vším ostatním, co s tím souvisí, kteří však pevně věří, že obývají nesprávnou tělesnou schránku. Mozek jim tvrdí, že jsou muži, tělo je ženské. Navzdory výzkumu neurovědy se žádné fyziologické rozdíly mezi trans a ne-trans neprokázaly a důvod k přechodu z těla jednoho pohlaví do druhého zůstává subjektivní. Ve světě trans ovšem vznikl nápad si z problematického „softwaru" vytvořit „hardware", a to přinejmenším z jednoho prostého důvodu.

Změna pohlaví může být také touhou po sexuálním dobrodružství. Některé muže náramně vzrušují nylonové punčochy a krajkové spodní prádlo, často se dětinsky radují ze společenského přestupku a teatrálních vylomenin. A jejich úchylná touha po sexuálním vzrušení také není nic nového, je dávno známá pod hanlivým označením autogynefilie. Vzrušení pochází z představy ztělesnění opačného pohlaví. Nikoho jistě nepřekvapí, že v této pestré společnosti fetišistů existují rozdíly a vedou se spory o různé typy nebo o interpretaci autogynefilie. Nacházejí se tu ovšem i osoby nespokojené s pouhou představivostí a hedvábným spodním prádlem, osoby toužící po opravdovém těle ženy.

Jednou z nápadných změn v diskusích o trans v poslední době je zásadní odmítnutí autogynefilie. Názor, že by lidé mohli mít extrémní zálibu v sexuálně výstředním chování, rozčiluje trans na nejvyšší míru, takže ho označují za projev nenávisti.

Profesor psychologie z americké Northwestern University J. Michael Bailey vydal v roce 2003 důkladnou studii pod názvem *The Man Who Would Be Queen: The Science of Gender-Bending and Transsexualism*. Ve své práci vychází z pozorování Raye Blancharda z kanadského Centra pro závislost a duševní zdraví, že touha po změně pohlaví převažuje u zženštilých homosexuálních mužů. Zjistil totiž, že některé biologické muže sice přitahuje stejné pohlaví, ale často trpí frustrací, protože heterosexuálové se o ně nezajímají a pro některé gaye jsou příliš zženštilí. Přeměna na ženu by jim dala větší šanci přilákat pravý objekt své touhy.

Baily ve své knize popisuje ještě jeden typ trans muže. Jde o heterosexuála, většinou ženatého, který má děti, a ke zděšení všech okolo jednoho dne prohlásí, že chce být ženou. Ačkoli během života nevykazoval žádné známky zženštilosti, zřejmě jej v soukromí představa ženské existence vzrušovala. Autorovy výzkumy ukazují, že transgenderismus se týká v podstatně větší míře homosexuálů, kterým nabízí východisko z jejich potíží, avšak oba, Baily i Blanchard, uznávají rozdíl mezi autogynefilní skupinou a ostatními, stejně jako rovná lidská práva, a nikoho neodsuzují. Baily nejspíš vůbec netušil, že zavadil o výbušné téma.

Dlouho před vydáním knihy se rozběhla kampaň s cílem celou záležitost desexualizovat – místo o transsexuálech se mělo mluvit o transgenderu. Jak píše Alice Dregerová: „Před Bailym zastánci trans velmi pilně usilovali, aby se zbavili patologického stigmatu, a proto představovali trans jako zranitelné osoby s potřebou péče a ochrany lidských práv."[13] Dregerová porovnává jejich osud s úspěšnými aktivisty hnutí za práva homosexuálů. Ti také dokázali odklonit pozornost veřejnosti od ložnice homosexuálů a přesvědčit ji, aby se zabývala jejich činnostmi v ostatních místnostech společné domácnosti. Bailyho kniha kampaň ohrozila, pročež ho aktivisté zuřivě napadli. Našli oporu u akademiků a jako obvykle místo kritiky usilovali o diskreditaci jeho závěrů, snažili se ho připravit o práci a navždy umlčet. Útoky na autora byly opravdu extrémní, například konzultantka transgenderu z Los Angeles Andrea Jamesová umístila na svém webu fotografie profesorových dětí ze základní školy se sexuálně explicitními nápisy. Ozvalo se několik osob, které si stěžovaly, že je kniha představuje falešně, ačkoli v ní, jak se později ukázalo, vůbec nefigurovaly.

Homosexuální literární organizace LAMBDA promptně stáhla svou nominaci na cenu za nejlepší knihu roku.

To všechno jen proto, že Baily provedl důkladný výzkum, aby se dostal ke kořenu věci a mohl odpovědět na zásadní otázku, která se však stala pro některé zainteresované nepřijatelná. Myšlenka, že trans má něco společného se sexuálním potěšením, se v naší době považuje za neodpustitelnou nehoráznost a pomluvu. Jediný správný názor je uznat těžký život trans lidí a hlásat, že ze své orientace nemají žádné sexuální vzrušení, ba dokonce že ji nenávidí. V listopadu 2018 napsala článek o další fázi přípravy na svou nadcházející operaci publicistka a kritička Andrea Long Chuová a *The New York Times* ho uveřejnily pod titulkem „Z vaginy šťastná nebudu“: „Žádnou radost z ní mít nebudu, a proč bych taky měla. Operace potrvá šest hodin a budu se z ní vzpamatovávat nejméně tři měsíce. Mé tělo se bude do smrti bránit, považovat ji za jizvu a neobejde se bez trvalé péče. Co dělat, tohle potřebuji i bez záruky, že mě to uspokojí, a nemělo by mě to v žádném případě diskvalifikovat.“[14]

Přestože se k autogynefilii někteří lidé – jako například Anne A. Lawrencová[15] – přihlásili, aktivisty trans spojení autogynefilie s transsexualitou pořádně rozzuřilo. Důvod je nasnadě. Jestliže má někdo v oblibě sexuální úchylky, těžko přesvědčí společnost, aby kvůli němu změnila téměř všechny sociální a jazykové zvyklosti. Veřejnost může takové osoby tolerovat nebo jim i přát, ale záliba muže v nošení dámských kalhotek se těžko může stát důvodem k vymýšlení nových osobních zájmen, přestavování veřejných záchodků a sprch nebo k vychovávání dětí v přesvědčení, že neexistuje rozdíl mezi muži a ženami a gender je pouhá společenská konvence. Kdyby se problém trans týkal pouze erotické stimulace, jistě by nebyl důvodem, aby se měnily společenské normy, nebyl by o nic důležitější než sexuální vzrušení, jaké pociťují někteří lidé oblečení do přiléhavého gumového nebo latexového oděvu. Autogynefilie představuje trans jako software, a proto vyvolává silný odpor. Podobně jako v kampani homosexuálů, i tady šlo o snahu přesvědčit veřejnost, že transsexualita existuje od narození.

Co ale pochopení fenoménu trans značně ztěžuje, je svědectví Jany Morrisové, že někteří lidé se skutečně vyznačují úpornou touhou získat za každou cenu tělo opačného pohlaví. To lze těžko považovat za pouhou fantazii nebo sexuální libůstku. Je opravdu obtížné brát na lehkou váhu odhodlání člověka, který se chce podrobit nevratné operaci, nechat se stáhnout z kůže, dát si vyříznout penis a obrátit orgány naruby. Zdá se, že tak drastickou proceduru nemůžeme považovat za hobby nebo za volbu životního stylu. Avšak ani to nestačí k dostatečnému důkazu, že trans je hardware, protože lidé jsou schopni pro svou víru podniknout neuvěřitelné věci, a uznat za pravdivé, co si kdo o své existenci myslí, je problematické.

Průlom trans

V dubnu 2015 se olympijský atlet a hvězda reality show Bruce Jenner představil v inkarnaci Caitlyn Jennerové a stal se nejznámější trans osobou na světě. Za několik týdnů už figuroval na obálce magazínu *Vanity Fair* pod titulkem: „Říkej mi Caitlyn.“ Fotografka předvedla atleta v přiléhavém korzetu s vyboulenými ňadry, ale ještě neodstraněné mužské genitálie se nedaly zcela potlačit a Jennerová stála s rukama za zády, aby nevynikaly svaly a ramena špičkového sportovce. Magazín *Time* už o rok dříve představil herečku Laverne Coxovou jako novou trans ženu a dlouhý titulek hlásal: „Hnutí transgenderu v bodě obratu: příští hranice občanských práv v Americe.“[16] Média měla dojem, že začíná nový zápas. Gayové už téměř vyhráli, každý věděl o ženské i rasové emancipaci a zejména tradiční časopisy s upadající čtenářskou klientelou přímo nadchla příležitost bojovat za nová občanská práva. Caitlyn Jennerová si to načasovala perfektně.

V roce 2015 proniklo trans hnutí do hlavního proudu zpráv a o právech i požadavcích trans osob se začalo všude mluvit. Jennerová se objevovala na kdejaké slavnosti a udílení cen. Magazín *Glamour* ji jmenoval ženou roku, od sportovní organizace ESPY (Excellence in Sports Performance Yearly Award) obdržela nejen medaili za statečnost, ale i ovace ve stoje celého stadionu sportovců. Média projevovala zájem o každou triviální zprávu nebo informaci a nastalá mánie měla dostatečnou sílu, aby každého, kdo trochu zaváhal a neprojevil dostatečné nadšení, veřejně ponížila.

Uživatelé sociálních sítí se vrhli na rozehrávače amerického fotbalu Bretta Favreho. Na slavnosti ESPY jej kamera nachytala, jak Jennerové netleská a sedá si jako první. Vysloužil si kritiku a výtku deníku *New York Post* za nekorektní chování, protože prý, jak hlásal titulek, „zkazil ceremoniál ESPY a kdekdo se kvůli němu cítil nesvůj“.[17]

Rychlost, s jakou se tahle mánie prosadila, má několik příčin. Jednou z nich je obava, kterou symbolizovala obálka magazínu *Time*, že se společnost – jako se to stalo v době zápasu o občanská práva gayů a žen – obrátí proti těm, kteří tato práva včas neuznali. Jistá podobnost mezi homosexuály a trans lidmi totiž existuje. V obou případech je není možné určit geneticky a jediné, co o jejich identitě vypovídá, je chování. Stejně jako trans lidé i gayové jsou gayové proto, že to o sobě tvrdí, žádný patrný rozpoznávací nebo biologický znak nemají. Proč bychom nyní měli od trans takový důkaz vyžadovat, když jsme se s existencí homosexuálů smířili?

Tak jednoduché to ale není, protože narážíme na závažný rozdíl. Když se homosexuální žena zamiluje do muže nebo gay do ženy či heterosexuál do heterosexuála, jejich biologický hardware zůstává beze změny. Gay, který se změnil v heterosexuála nebo obráceně, neudělal nic, co by se nedalo zvrátit, kdežto u trans se jedná o nezměnitelný zásah do života. Proto je na místě velká opatrnost. Když si s tím někdo dělá starosti, nemusí to znamenat, že „popírá objektivní existenci trans lidí“ nebo je považuje za občany druhé kategorie, nemluvě o nehorázném požadavku, aby přestali hrát komedii, který je někdy dohání k sebevraždě. Protože však jde o proměnu nepochopitelnou, vědecky nepropracovanou a zásah do lidského organismu je nevratný, není možné ho brát na lehkou váhu.

To je hlavní problém a je smutné, že se obavy z operací na veřejnosti umlčují. V poslední době roste počet dětí, které tvrdí, že trpí genderovou úzkostí čili dysforií, a je zcela zřejmé, že jde převážně o důsledek publicity a „skupinového efektu“. Jakmile se ve škole objeví kritické množství dětí tvrdících, že se nacházejí v nesprávném těle, začne jejich počet exponenciálně růst. Starosti rodičů a vychovatelů jsou tudíž zcela oprávněné. Vznikl zásadní problém ohledně toho, v jakém věku má být přípustné předepisovat dětem hormony nebo povolit operaci. Vždyť dysforie může být dočasná a děti z ní vyrostou, někteří mohou být gayové. Hromadíme nesmyslné problémy. Jistě si nechceme připomínat dobu, kdy se o homosexuálech říkalo „prochází jen takovým obdobím“, ale co když u trans to mnohdy přechodná fáze je? A co když se to zjistilo příliš pozdě? To naprosto nejsou transfobní otázky, vyjadřují totiž starost o život dětí. Snaha o jejich diskreditaci je nebezpečná.

Příběh jednoho mladíka

Jde o citlivou záležitost, říkejme mu tedy třeba James. Příběh není nijak výjimečný, a proto by měl sloužit v našich společenských diskusích o trans jako varování. James se narodil a vyrostl v Anglii, dnes je mu něco přes dvacet. V pubertě se zajímal o homosexuály i transvestity a od šestnácti let trávil hodně času v jejich klubech. Jejich společnost si velmi oblíbil a získal mnoho homosexuálních kamarádů, oceňoval jejich družnost a připadalo mu, že se nachází mezi „ztracenou generací, která se spolčuje z obavy, že se jich rodiče zřeknou. Nešlo jen o zábavu, byli jsme tak trochu jako rodina.“

V určité době začal napodobovat transvestity a seznámil se s osobou něco přes dvacet, která prošla sexuální transformací na ženu, a Jamesovi připadala absolutně báječná.

Po svých osmnáctých narozeninách našel odvahu navštívit rodinného doktora a vyjádřit svou touhu: „Myslím, že se nacházím ve špatném těle, možná jsem se měl narodit jako žena." Půldruhého roku navštěvoval různé lékaře v naději, že najde někoho, kdo mu porozumí. Nakonec se dočkal a dostal doporučení do psychosexuálního střediska v Manchesteru. Podrobil se tříapůlhodinovému výslechu, při němž odpovídal na otázky ohledně sexuálního života, vztahu s rodiči a podobně. Intimní otázky jej poněkud zarazily a překvapily, ale verdikt psychoanalytika byl jednoznačný. „Jsi trans," prohlásil lékař a odkázal ho do genderové nemocnice Charing Cross v Londýně. Po šesti měsících se zúčastnil workshopu s dvaceti lidmi a konzultant (lékař) jim vysvětlil (tak jako kdysi doktor Benjamin Morrisovi): „Máte problém s mozkem, ale vzhledem k tomu, že mozek operovat nemůžeme, musíme mu co nejlépe přizpůsobit tělo." Taková je role našeho státního zdravotnictví. Bylo rozhodnuto. James absolvoval ještě jeden velmi podrobný rozhovor s psychiatrem o svém vztahu k lidem a k práci, aby zjistili jeho duševní stabilitu. Pak už jej čekala jen schůzka s endokrinology. Ti mu měřili testosteron, jednou byl nízký, ale většinou dost kolísal, což považovali za důkaz, že je trans. Ze zpětného pohledu, říká James, je několik věcí nápadných: „Nenabídli mi poradnu, a co jsem jim napovídal, to brali za bernou minci." Dnes mu připadá, že „byli takoví až příliš milí, netlačili na mě, nechtěli mě vyslýchat, žádné grilování".

Dva roky života v roli opačného pohlaví se považuje za dostatečně dlouhé období, aby se přistoupilo k další proceduře. Jak už věděl od přátel ze spolku a od pacientů, stačilo několik schůzek, dávka trpělivosti, a mohl být přijat na hormonální kúru.

Dostával denní dávku estrogenu a jeho svědectví se neliší od zkušenosti mnoha jiných. James absolutně odmítá největší blud současnosti, že neexistují zásadní rozdíly mezi muži a ženami. Nebýt kontextu, tak by se jeho popis změn pod vlivem hormonů považoval za hrubě sexistický. Tak jako všichni čekatelé na operaci bral estrogen a antiandrogenní léky na blokaci testosteronu. Cítil, že začíná být emocionální a často má blízko k pláči. Pokožka se mu zjemnila a tělní tuk se ukládal na jiných místech. Především se ale z gruntu měnily jeho filmové a hudební záliby včetně toho, co měl rád v posteli.

Celý rok bral estrogen a pak lékaři zjistili, že možná měl trochu opožděný vývoj a hormony zřejmě zarazily pubertu. Po dvou konzultacích se mělo rozhodnout co dál, ale protože je britské státní zdravotnictví trvale přetížené, šlo všechno pomalu. Od lidí se dozvěděl, že by přicházela v úvahu soukromá klinika ve Španělsku v Marbelle. Lékaři ale zaujali neutrální postoj a nechali rozhodnutí na něm. Zjistil si náklady procedur a hospitalizace i letový řád. „Mnoho nechybělo, a byl bych se tam rozjel. Dneska jsem hrozně rád, že k tomu nakonec nedošlo."

Během hormonální kúry, když se už chystal na další fázi své proměny, jej zaujalo několik věcí. Uvědomil si, že dosud vlastně slyšel pouze jednu stranu argumentace. Jeho přátelé z okruhu trans mu ukázali cestu a zdravotníci nikdy nezapochybovali, že se rozhodl moudře. Pro ně byl jednoduše pacient, jehož měli dát do pořádku. Teprve na internetu zjistil, že existují i opačné názory. Objevil alternativní média a lidi na YouTube, kteří s takovou násilnou proměnou nesouhlasili, a byli to i mladší a moderní lidé. Získal pocit, že by se místo o operaci měl spíš zajímat o psychologii. Napadlo ho, že „měl nejdříve přemýšlet, jak dosáhnout toho, aby byl se svým tělem spokojen". Najednou si uvědomil, že žádný z lékařů se takovými otázkami nezabýval. „Nikdo mi nepomohl, abych o věci hlouběji přemýšlel."

A ještě něco Jamese zarazilo. Všichni kamarádi z jeho okruhu dobře znali následky dlouhodobého

působení hormonů. Zhruba po dvou letech anti--androgenní terapie je změna nezvratná. Uvědomil si, že už bere hormony celý rok, a to ho zneklidnilo. Britské státní zdravotnictví zahlcené zájemci o genderovou přeměnu mu mimořádnou konzultaci neposkytne a příští návštěva se měla uskutečnit až za šest měsíců. Cítil, že takhle dlouho čekat nemůže. Fyzické změny by už v té době byly nevratné, bude impotentní, a co kdyby jednou toužil být otcem? V té době měl přítele, který jej jednoznačně považoval za homosexuála a o jeho důvodech stát se ženou vážně pochyboval. A James se polekal, hormony jej přibližovaly k hranici, za níž není návratu.

A tak se rozhodl sám a bez pomoci terapii ukončit. „Byla to síla," řekl – bylo to mnohem drsnější než na počátku, když začal hormony užívat. Trpěl divokými změnami nálad. Zatímco estrogen jej občas rozplakal a působil na jeho záliby, návrat testosteronu do těla měl drastické, opravdu sexistické účinky. Stal se agresivní a zlostný, všechno jej dráždilo.

Dnes, po dvou letech, důsledky „sexuálního přechodu" stále pociťuje. Myslí si, že by už měl být „více méně v pořádku", není ale jisté, zda není impotentní. Nosí plandavý oděv, aby skryl postavu. Trápí ho narostlá „prsní tkáň", jak mi řekl, když si stydlivě odrhnul triko a ukázal mi, jak to vypadá. Uvažuje o operaci na její odstranění.

Po všech svých zkušenostech mi říká, jak to vidí dnes: „Transgender určitě existuje, už jen proto, jaké množství lidí usiluje o změnu pohlaví." Myslí si ale, že se celá věc pořádně neprozkoumala a závisí na pouhé představě. Když psychoanalytikovi v Manchesteru řekl, že si na základní škole nerozuměl s kluky, tak jediné, co se dozvěděl, bylo: „Aha." Stejně jako když lékařům prozradil, že si občas vypůjčil sestřiny šaty.

„Vždycky mi připadalo zvláštní, že mě lékaři neseznámili s různými dalšími možnostmi." Od chvíle, kdy se radil s odborníky, se „cítil jak na výrobním pásu". Celé naše zdravotnictví má dva lékaře, kteří se zabývají transsexuální chirurgií, a to jeden z nich pracuje jen na půl úvazku. Na rekvalifikaci lékařů se prý pilně pracuje, protože v zemi je 3 000 čekatelů na hormonální terapii a 5 000 dalších zájemců. Je dost možné, že si někteří, než je běžící pás dopraví k operaci, celou věc rozmyslí tak jako James. Jak ale prozrazuje jeho volné teplákové oblečení, není celý ten proces bez nákladů, a to zdaleka nejen finančních.

James je gay, „a to hodně", jak mi jednou řekl. Od mládí se cítil jako „sociální chameleon" a možná byl i pod vlivem kamarádů. Ale nechce tvrdit, ujišťuje mě, že zájem o trans zvyšuje počet trans. To se říkalo o homosexuálech, ale „něco na tom fakt je, když máte úžasného přítele a on je trans". Je vidět, že je trochu zmatený, tak jako všichni, když jde o transgenderové záhady. „Víte, měli bychom o tom asi víc vědět. Řekněte mi ale, proč se počet sebevražd před operací a po ní nijak nemění? Běžíme moc rychle, obávám se, abychom něco nevratně nepokazili." Nepochybuje však, že by to mohlo být mnohem horší. Mnoho času do operace mu nechybělo, a když o tom teď přemýšlí, říká: „Děsím se představy, kde bych dneska byl. Nevím, jestli bych to přežil."

Uvědomil jsem si, že jeho příběh není ojedinělý a že je otřesným svědectvím nedostatku informací, nezodpovězených otázek a tupého překotně nabízeného řešení.

Rodiče a děti

Rodiče se dnes seznamují s novým úkazem, jemuž se říká „shlukování". Je to zvláštní jev, kdy se větší počet žáků prohlásí za trans. V jedné brightonské škole známé svým progresivismem se během roku 2018 přihlásilo k opačnému pohlaví čtyřicet školáků od jedenácti do šestnácti let. Dalších šestatřicet tvrdilo, že mají fluidní identitu a neuznávají své biologické pohlaví. Výsledek se dal očekávat, počet dětí přihlášených na genderové kliniky tam během posledních pěti let stoupl o sedm set procent.[18]

Skupiny transgenderových aktivistů, jako je britská organizace Mermaids (Mořské panny), vysvětlují vznik shlukování jednoduše: lidé prý ještě donedávna nevěděli, že existuje možnost změny. Nabízejí se ovšem i jiná vysvětlení kolektivního myšlení a vlivu, zejména způsob, jak se problematika trans představuje v populární kultuře online. Rozhodně nezanedbatelný vliv mají i politické ústupky všem požadavkům transgenderu na každém stupni státní správy.

Je naprosto absurdní, aby internetová kultura propagovala hormonální kúru jako snadnou proceduru bez následků, ale na YouTube nebo Instagramu je to docela běžné. Videa Jadea Boggesse či Ryana Jacobs Florese zhlédly dokonce více než tři miliony lidí. Oba mluví o testosteronových injekcích jako o mužské šťávě „T“ a stali se díky svému přerodu celebritami. Celebritou se stala i dvacetiletá Američanka Jazz Jenningsová, která se narodila jako chlapec v roce 2000 a která se už v šesti letech objevila v médiích, kde hovořila o svém genderovém problému. Média ji neúnavně propagovala. V jedenácti o ní televizní kanály společnosti Oprah Winfreyové vysílaly dokumentární film pod názvem *Jsem Jazz*. Její dokument se stal seriálem reality show a už pátým rokem jej uvádí televizní stanice TLC. V osmnácti se objevuje na pojízdném lůžku v nemocnici před svou „genderovou operací“ a s provokativním úsměvem provolává „Tak jdem na to!“

S populární kulturou propagující trans se veze lékařská profese – v seriálu *Jsem Jazz* vystupují lékaři ochotní pomoci každému chlapci, který se chce stát dívkou. Dochází tak k všeobecnému uznání problematiky trans. Navzdory všem pochybnostem některých vědců zahrnula Národní zdravotnická služba v Anglii do zaměstnanecké smlouvy větu: „Lékař nesmí potlačovat individuální přání na změnu genderové identity.“[19]

Michelle Forcierová, profesorka genderu a sexuálního zdraví z Brownovy univerzity, v roce 2015 v televizním rozhovoru pro NBC odpověděla na otázku, zda tří nebo čtyřleté dítě může vědět, co chce: „Pokud tvrdíme, že děti v tomto věku nerozumějí svému pohlaví, hrubě je podceňujeme.“ Otázku, zda by nebylo lépe se sexuální terapií vyčkat, razantně odmítla: „Největší škodu působí nečinnost. Rizikem čekání je sebevražda. Rizikem čekání je útěk z domova. Rizikem čekání je šikana a násilí. Rizikem čekání je deprese a úzkost.“[20]

Neustálé opakování jediné volby, která má zabránit katastrofě, nedává prostor pro smysluplnou diskusi a neumožňuje nesouhlas. Stačí, aby se dítě vyjádřilo, že se chce stát opačným pohlavím, a rodičům nezbývá než souhlasit a umožnit mu životní proměnu, protože profesionální odborníci jinou alternativu neuznávají. Jamesův příběh ale něco napovídá, sám mi řekl, že bez kamarádů v prostředí transvestitů a trans lidí by ho nenapadlo chtít se stát ženou. To nás přivádí k jádru věci. Připusťme existenci lidí trpících genderovou dysforií, pro něž je operace pro změnu sexuální totožnosti východiskem, měli bychom je ale odlišit od mnohem většího počtu nešťastníků, kteří se nechali ovlivnit a učinili špatné rozhodnutí na celý život.

Kam to spěje?

Písmena L, G a B představují v abecedě LGBT sama o sobě dosti nejasný svět. Existence T je ještě méně jistá a má naprosto ničivé důsledky. Příčiny homosexuality a bisexuality nejsou probádané ani zřejmé, ale trans je fenomén přímo záhadný. Nejde o rovná práva, ale o něco závažnějšího, o předsudky a předpoklady, které vytvářejí velké problémy. Požadavky na zavedení genderových osobních zájmen a jednotných veřejných záchodů pro obě pohlaví nás mohou rozčilovat, ale to je to nejmenší. Hrozivě nebezpečná je ideologie povzbuzující děti, aby na základě neuvěřitelně mlhavých tvrzení podstoupily devastující zásah do svého organismu. Další obavy budí zjevná snaha snižovat věk souhlasu. Na konci roku 2018 byla odsouzena provozovatelka

soukromé genderové kliniky ve Walesu za nelegální činnost, když se zjistilo, že prováděla operace pro změnu pohlaví u dvanáctiletých dětí.[21]

Je naprostý nesmysl žádat po stále mladších dětech souhlas pod tlakem výhružné alarmistické a katastrofické rétoriky. Každý pokus upozornit na nebezpečí pohlavní proměny je podezírán z nenávisti a podpory násilí vůči trans lidem. Od veřejnosti se vyžaduje, aby mlčela, pokud nehodlá věc podporovat. Feminističtí a transgenderoví aktivisté vymýšlejí absurdní terminologii, mluví o „nebinárních“ a „genderově fluidních“ lidech. Televizní stanice BBC uvedla film pod názvem *Jak nehovořit s nebinární osobou,* kde vidíme mladé lidi, kteří si myslí, že slušné chování vyžaduje nemluvit o mužích a ženách zjednodušujícím jazykem. Jeden z diskutujících zvolal: „Co dnes vůbec znamená být mužem a ženou?“[22] Celkový dojem z filmu a z propagovaných požadavků je opravdu zvláštní. Jako by si ti mladí notovali s Johnem Lennonem: „Podívejte se na mě!“ („Jenom já vím, kdo jsem“).

Platí to i o mládeži, která tvrdí, že je trans? Zcela určitě. Bohužel ale nemáme nejmenší ponětí, o kom to s jistotou můžeme prohlásit a o kom ne, komu můžeme doporučit, aby se vydal cestou riskantních tranzitních procedur, a koho bychom měli od takového kroku důrazně odradit. Lehkomyslná nabídka hormonů a operací přesvědčuje mnoho lidí, že se jejich psychické potíže dají snadno vyřešit, že odstraní zásadní neporozumění v jejich životě. Mají argument, že se to podařilo například u Caitlyn Jennerové, naproti tomu o mnohonásobných komplikacích Nathana Verhelsta a mnoha jiných se nemluví. Není obtížné rozpoznat nesourodé osoby, problém vytváří jistota přesvědčení, strašlivá falešná jistota, jež neuvěřitelně vágní a nejasnou věc představuje jako naprosto samozřejmou a pochopitelnou. ■

---

1 Moeder van Nathan spreekt: „Zijn dood doet me niks“, *Het Laatste Nieuws*, 2. října 2013.
2 Mother of sex change Belgian: „I don’t care about his euthanasia death“, *Daily Telegraph*, 2. října 2013.
3 *The Sunday Times*, 25. listopadu 2018, s. 23.
4 Schools tell pupils boys can have periods too in new guidelines on transgender issues, *Daily Mirror*, 18. listopadu 2018.
5 Dreger, Alice: *Galileo’s Middle Finger: Heretics, Activists, and One Scholar’s Search for Justice*, Penguin, 2016, s. 20.
6 Tamtéž, s. 6.
7 Morris, Jan: *Conundrum*, Faber and Faber, 2002, s. 1.
8 Tamtéž, s. 42.
9 Tamtéž, s. 119.
10 Tamtéž, s. 123 a 127.
11 Tamtéž, s. 134.
12 Tamtéž, s. 143.
13 Dreger, *Galileo’s Middle Finger*, c. d., s. 63.
14 Long Chu, Andrea: My new vagina won’t make me happy, *The New YorkTimes*, 24. listopadu 2018.
15 Lawrence, Anne A.: *Men Trapped in Men’s Bodies: Narratives of Autogynephilic Transsexualism*, Springer, 2013.
16 Obálka časopisu *Time*, 9. června 2014.
17 *New York Post*, 16. července 2015.
18 Trans groups under fire for 700% rise in child referrals, *The Sunday Times*, 25. listopadu 2018.
19 Tamtéž.
20 Viz https://vimeo.com/185183788
21 GP convicted of running transgender clinic for children without license,*The Telegraph*, 3. prosince 2018.
22 Things not to say to a non-binary person, *BBC Three*, 27. června 2017.

Text je krácenou a redakčně upravenou ukázkou z knihy Douglase Murrayho *The Madness of Crowds: Gender, Race, and Identity* (2019), kterou připravuje k českému vydání nakladatelství Leda. Přeložil Alexander Tomský.

Douglas Murray (1979), britský spisovatel, novinář a politický komentátor časopisu *The Spectator*.

Dobrodružství historické interpretace

Na počátku vzniku publikace s názvem *Dobrodružství historické interpretace* bylo potěšení z jiného textu. Jednalo se o české vydání knihy známého spisovatele z Cambridge Roberta Evanse *Na obranu historie* (Argo, 2019). Ta mimo jiné obsahuje pasáž, v níž tento anglický historik popisuje na své vlastní práci o epidemii cholery v Hamburku „splétání narativu a diskusi o příčinách". Evans líčí, jak se postupně přibližoval k cílovému tvaru a hledal vhodný způsob, jak celý příběh a jeho příčiny nejlépe vysvětlit: nakonec se rozhodl nikoli pro chronologický příběh, ale vytvořil dvanáct paralelních kauzálních narativů, které dovedně spletl dohromady, aby vysvětlil příčiny určitého jevu, využil množství pramenů a mohl přitom vystupňovat děj a napětí knihy. Tato pasáž knihy přivedla Jiřího Hanuše a Jiřího Suka k iniciování projektu, v němž by oslovení autoři popsali práci na vybrané vlastní historické knize, a umožnili tedy nahlédnutí do své historické dílny. Mohli se buď přidržet způsobu, jakým celou záležitost popisuje Robert Evans, anebo vykročit i alternativním směrem a popsat vedle práce s narativem a uspořádáním publikace také problémy s prameny či jejich nedostatkem, s koncepcí a žánrovým vymezením díla, s použitou „metodou" a v neposlední řadě s tím, co tvorba konkrétní publikace přinesla za poznání, radosti a strasti. Pro revue *Kontexty* vybíráme texty Jiřího Suka, Petra Fialy a Petra Husáka. Všechny shromážděné příspěvky by následně měly vyjít v česko-anglické mutaci v nakladatelství Masarykovy univerzity Munipress.

Jiří Hanuš

Skrytá církev a interpretace soudobých dějin

Petr Fiala

Historická interpretace nedávných událostí (soudobé dějiny) má svá známá specifika. Už jen fakt, že historik nepracuje pouze s prameny, ale také se svědky, k nimž nezřídka sám patří, vytváří zvláštní nároky na „splétání narativu". Historické poznání se střetává nejen se sociální (kolektivní) pamětí, ale také s proměňujícími se individuálními interpretacemi jednotlivých aktérů. Úkolem historika je tak často vedle samotné rekonstrukce událostí a jejich interpretace také re-interpretace již existujících narativů. Historik soudobých událostí totiž konstruuje příběh v kontextu, jenž je společností považován za známý a prožitý. Nemá tedy jen význam symbolu, k němuž se lze do minulosti vztahovat, ale má svůj konkrétní emocionální, strategický nebo přímo sociálně-politický rozměr. Jednoduše řečeno, historik soudobých dějin musí pracovat nejen s historickým materiálem a jeho již existující interpretací, ale také se (svými i kolektivními) zkušenostmi, předsudky a zájmy. Není to nic snadného.

Dobrodružství, ale i výzvy a rizika tohoto typu historické práce se pokusím ukázat na příkladu výzkumu skryté církve, tedy tajných či z hlediska režimu ilegálních aktivit katolické církve v období komunistické totality. Skrytá (podzemní, tajná, umlčená) církev je dnes již poměrně známým fenoménem. Přesto se lze setkat s různými definicemi a ne zcela jasnými hranicemi toho, co se tímto pojmem označuje. Zde se budu věnovat specifické části církevních aktivit spojených s osobností tajného biskupa Felixe M. Davídka a jeho společenstvím Koinótés. Tato část skryté církve se vyznačovala vybudováním vlastní hierarchické struktury a svébytného systému vzdělávání a formace, do značné míry i vlastní teologicko-spirituální koncepcí a také některými kroky, které překračovaly potřebu nahradit zakázané církevní aktivity. Šlo o kreativní rozvíjení reformního ducha II. vatikánského koncilu nad rámec platné církevní nauky i kanonického práva, které se projevilo především svěcením ženatých mužů na kněze a posléze i biskupy a svěcením žen. Časově se jedná o období od poloviny šedesátých let do listopadu 1989, v širším smyslu – pokud jde o příčiny a následky – o období od čtyřicátých let 20. století až do prvního desetiletí 21. století.

Historický výzkum, o němž zde budu mluvit, byl prováděn ve dvou fázích (1992–1994 a 1996–1999)

v průběhu devadesátých let minulého století. Jeho výsledkem jsou především dvě monografie: *Koinótés. Felix M. Davídek a skrytá církev*[1] a *Skrytá církev. Felix M. Davídek a společenství Koinótés.*[2] Na všech výzkumných krocích a publikačních výstupech jsem pracoval společně s přítelem historikem Jiřím Hanušem. Historická interpretace skryté církve je tedy naším společným dobrodružstvím. Reflexe této společné historické práce, kterou zde nabízím, je však jen mojí interpretací, a Jiří tedy za ni nenese odpovědnost.

Motivace a angažovanost

Motivace pro výběr výzkumného projektu bývají nejrůznější, některá témata ale volíme proto, že nějakým způsobem souvisejí s naší zkušeností, osobními dispozicemi a zájmy. Objektivita výzkumu není primárně založena na vnitřní neangažovanosti, ale na schopnosti respektovat faktickou stránku materiálu a správně vyhodnocovat získané poznatky a na připravenosti opakovaně revidovat vlastní předsudky a předběžné závěry.

Skrytá církev pro mě zpočátku nebyla předmětem odborného zájmu ani racionálně zvoleným tématem výzkumu. Tím se postupně stala. Mým prvotním impulzem pro interpretaci skryté církve byla její veřejná obhajoba.

Začátkem devadesátých let se postupně – a vlastně překvapivě – ukazovalo, že začlenění některých v ilegalitě působících církevních struktur do oficiální církve je mnohem těžší, než se čekalo. V kontrastu s tím ale žádný problém neměli kněží působící (navzdory papežskému zákazu) v kolaborantském hnutí Pacem in terris ani ti, kteří byli vědomými a aktivními spolupracovníky komunistické Státní bezpečnosti. Nakonec došlo dokonce ke smíření a možnosti dalšího kněžského působení i v případě těch, kteří přijímali kněžské svěcení už jako agenti Státní bezpečnosti s cílem působit ve prospěch komunistické moci v církevních strukturách.

Naopak lidé, kteří navzdory zákazům rozvíjeli autentické křesťanské aktivity a svobodný život církve, riskovali, bojovali, plnili svoje kněžské poslání, a stavěli se tak proti komunistickému režimu, byli stále silněji zpochybňováni a problematizováni. U některých z nich sice hned po listopadu 1989 nakrátko došlo k přijetí do duchovní služby, ale brzy následovalo opětovné vyřazení. Postupně se hledalo na úrovni československých, resp. českých a moravských biskupů ve spolupráci s římskou kurií celkové „řešení“, které nakonec znamenalo ponižující přezkušování a přesvěcování (svěcení *sub conditione*).

Netýkalo se to všech. Nejsilněji tím byla postižena část lidí patřících do struktury (společenství) nazývané Koinótés. Protože jsem některé z nich znal – pohyboval jsem se dlouhá léta v blízkosti tajného biskupa Stanislava Krátkého (1922–2010) –, chtěl jsem je veřejně bránit a pomoci jejich akceptaci církví. Mé první texty uveřejněné na toto téma lze tedy vnímat jako obhajobu a taky jako podání svědectví o jejich dobré práci – nakonec jeden z mých prvních článků nesl příznačný název „Povinnost vydat svědectví“.[3] Tato potřeba obrany a dosvědčení vedla logicky ke shromažďování a prezentaci základních faktů, k postupnému rozkrývání mnohovrstevné skutečnosti a posléze také k hlubšímu zkoumání celého fenoménu. A to byl krok od angažované obhajoby k historickému výzkumu. Tento důležitý krok jsme s Jiřím Hanušem udělali, když jsme se během roku 1992 rozhodli napsat o skryté církvi historickou monografii.

Vytyčování tématu

Skrytá církev je dnes popsána a také typologizována. Mohlo by se tedy zdát, že téma výzkumu a jeho ohraničení bylo od počátku samozřejmé. Tehdy tomu tak ovšem nebylo. Skrytý život církve byl za komunismu mnohovrstevný, někde se zcela prolínal s oficiálními (povolenými) aktivitami a doplňoval je, jinde šlo o autonomní společenství.

Patřila sem činnost kněží bez státního souhlasu, u nichž bylo jejich kněžství veřejně známé, ale také aktivity tajně vysvěcených kněží, o jejichž duchovní službě věděl jen úzký okruh. Spadají sem prakticky všechny aktivity řádů, protože např. mužské řády a řeholní společnosti byly zcela zakázány, apod. Všechny tyto činnosti a vrstvy se navzájem prostupovaly, dohromady vytvářely skutečný církevní život a rovněž v prvních porevolučních letech byly jen těžko rozlišitelné. Jejich následná typologizace je výsledkem dvou faktorů: na jedné straně samozřejmě historického výzkumu a rozlišení jejich faktického působení v době komunismu, ale na straně druhé vychází také ze způsobu, jakým byly jednotlivé aktivity církevními úřady po roce 1989 (ne)akceptovány a začleňovány do běžného života církve. Ano, náš dnešní pohled na strukturu neoficiálních církevních aktivit v době komunismu je do jisté míry ovlivněn jejich osudy v postkomunistické době. Není to v historii až tak zvláštní případ, ale je dobré si to připomenout.

Moje zkušenost z komunistického období byla podobná: náboženské aktivity se vzájemně prostupovaly a tvořily srozumitelný a nerozdělitelný celek. Kupříkladu tajný biskup Krátký působil oficiálně jako farář, někteří členové zakázaných řádů vykonávali svůj řádový život ve skrytosti, ale oficiálně působili jako kněží ve farnostech, další ale po vstupu do řádu získali neoficiální teologické vzdělání a tajně přijali kněžské svěcení. Znali jsme kněze bez státního souhlasu, kteří působili v podzemí, o dalších jsme věděli, že jsou tajně vysvěceni. Měl jsem zkušenosti se skrytou církví napojenou na biskupa Davídka, ale současně také úzké vazby na dominikánský řád. Katolické společenství, na jehož životě jsem se podílel, bylo kromě toho v kontaktu s jezuitou Františkem Líznou (1941), já zase např. prostřednictvím Huga Rokyty (1912–1999) s Řádem maltézských rytířů, a tak by se dalo pokračovat. To, co se však jevilo před rokem 1989 jako souvislá vrstva komunisty zakázaných náboženských aktivit, se po listopadu 89 začalo v důsledku začleňování do oficiálních struktur problematizovat, a tedy rozdělovat, probíhala jakási přirozená zpětná klasifikace, přesněji typologizace. Bezproblémové začlenění řádových kněží, posléze kněží svěcených v zahraničí kontrastovalo s odmítnutím kněží vysvěcených tajnými biskupy. Tím se jasně vydělilo téma hierarchizované tajné církevní struktury, tedy společenství Koinótés. Byla to nejméně známá, nejvíce démonizovaná, nejkomplexnější a taky nejdobrodružnější aktivita v rámci skryté církve. Téma výzkumu najednou bylo jasně vymezeno a jaksi samo vystoupilo do popředí.

Diskuse o příčinách

Na samém počátku jsme museli řešit právě to, co Evans označuje jako „splétání narativu“ a „diskusi o příčinách“.[4] Samotný důvod utajované církevní činnosti byl jasný. Jeho základní příčinou byl tvrdý postup proti náboženským aktivitám ze strany československého komunistického režimu. Koinótés se však lišilo od jiných podzemních církevních aktivit v několika směrech, tou nejpodstatnější bylo vytvoření vlastní hierarchické struktury (tajná biskupská svěcení). Proč k tomu došlo? Jakým způsobem to bylo realizováno? V jakém rozsahu a s jakými podmínkami?

Tuto skutečnost nešlo vzít jako pouhý fakt, už proto, že se vymykala obvyklé praxi. Bylo potřeba ukázat příčiny a motivace. Také proto, že vytváření vlastní církevní struktury začalo v roce 1967, tedy na první pohled paradoxně v době celkového politického uvolňování poměrů. Rozhodnutí jak postupovat jsme ale učinili celkem rychle. Centrální postavou skryté církve byl stále jasněji Felix Maria Davídek (1921–1988), přestože sám nestál na počátku tajné biskupské hierarchie. Davídek byl z bezpečnostních důvodů vysvěcen biskupem Janem Blahou (1938–2012), který přijal svěcení v roce 1967 od biskupa Petera Dubovského (1921–2008), ovšem jaksi „účelově“ s cílem, aby se právě Davídek mohl

stát klíčovou postavou skryté církve, svého druhu „ordinářem“, který jednal na základě tzv. mexických fakult. Biskup Davídek měl rozhodující vliv nejen na vznik autonomní struktury, ale také na teologické ukotvení, spiritualitu i pastorační praxi celého společenství. Postupně se ukazovalo, že klíčem k poznání skryté církve je právě porozumění osobnosti Felixe M. Davídka.

Proto jsme se rozhodli nepostupovat od popisu širších souvislostí a společných okolností ke konkrétnímu působení skryté církve, ale celý příběh rekonstruovat na základě životopisu biskupa Davídka, který tvořil kostru vyprávění. Jít od osoby k celku. Davídek byl také jedinou klíčovou postavou skryté církve, jejíž život byl tehdy již uzavřen. Současně nám to umožnilo vysvětlit formování mentality pro podzemní práci, která byla dána generační zkušeností druhé světové války, krátkým relativně svobodným obdobím pro církev v druhé polovině čtyřicátých let, ale především brutálním potlačováním náboženského života a pronásledováním církve v padesátých letech, včetně vražd a mnohaletých žalářů, kterým ostatně sám Davídek prošel. Bez této zkušenosti nešlo objasnit důležitost církevních aktivit v ilegalitě ani radikalitu, s níž začal Davídek budovat tajnou církevní strukturu.

K tomu je potřeba dodat dvě věci, které vysvětlují nezvyklý krok směrem k biskupským svěcením právě v druhé polovině šedesátých let. Davídek přichází na svobodu po čtrnáctiletém věznění, biskupské stolce jsou převážně neobsazeny a dosud žijící biskupové drženi v internaci nebo alespoň v izolaci od svých diecézí. To, co se ze zpětného pohledu oprávněně jeví jako období slábnutí komunistických perzekucí a všeobecné liberalizace, vypadalo před jarem 1968 naopak z vnitrocírkevního pohledu jako kontinuální pokračování perzekucí, jejichž další silná vlna znovu přijde. V Davídkových očích to potvrdila okupace v srpnu 1968. Davídek v tom spatřoval riziko odvlečení církevních představitelů na Sibiř a možnost úplného ochromení církevního života. To vedlo k zintenzivnění jeho činnosti a rychlejšímu vytváření rozsáhlé sítě tajných biskupů a kněží napojených na jeho osobu.

Svědci a prameny

Specifický problém představovala práce s prameny, přesněji už samotné získávání pramenů. Historik soudobých dějin často čelí problémům s nepřístupností archivních dokumentů (s ohledem na krátký čas od jejich vzniku a/nebo vzhledem k ochranným lhůtám pro jejich zveřejnění). Potíže s tímto typem primárních pramenů jsou obvyklé. V době, kdy jsme psali první verzi historie skryté církve, neměl badatel tolik příležitostí, jako má dnes. Kupříkladu přístupné dokumenty komunistické represivní moci (např. Archiv bezpečnostních složek) odhalují nejenom míru perzekuce náboženského života, ale mají určitou výpovědní hodnotu i o životě v podzemí a roli jednotlivých osobností. Tyto možnosti na počátku devadesátých let nebyly.

Nedostatek pramenů byl ale také spojen s povahou ilegální činnosti skryté církve. Je jasné, že prakticky jakákoliv písemnost představovala pro jejího původce i držitele riziko. Nemám tu primárně na mysli samizdat (i když pro ten to platí také), ale písemnosti, které by zaznamenávaly strukturu skryté církve, potvrzovaly udělení svěcení, dosažené neoficiální vzdělání, korespondenci dosvědčující různé aktivity apod. Rychle se nám naopak podařilo získat přepisy teologických přednášek, které realizoval především biskup Stanislav Krátký, v omezené míře i rekonstrukci přednášek Felixe M. Davídka. Měli jsme také k dispozici např. Davídkovu poezii nebo některé dokumenty vztahující se k jeho životu (doklady, fotografie z úředních dokladů apod.). Celkově však primárních pramenů písemného typu bylo velmi málo.

Výzkum tedy musel být postaven na uplatňování postupů orální historie. Je potřeba ale poznamenat, že před téměř třemi desetiletími nebylo využívání orální historie tak běžné, zažité a metodicky

ukotvené, jako je tomu v dnešní české historiografii. Přesto jsme tento způsob práce dominantně využívali a především na základě orální historie jsme skládali narativ a konstruovali či rekonstruovali dějiny skryté církve. Vyžadovalo to samozřejmě uplatňovat postupy, které jsou obvyklé: to znamená ověřovat u více svědků zjištěné poznatky, konfrontovat navzájem svědectví, srovnávat poznatky zjištěné u jednotlivých respondentů s písemnými prameny a sekundární literaturou, a dohromady tak skládat co nejvíce pravdivý obrázek.

Mentalita utajování

Brzy jsme narazili na potíž, s níž jsme vlastně vůbec nepočítali. Připadalo nám, že rekonstrukce dějin tajné církve je důležitým příspěvkem k poznání komunistické totality a síly církevního života, možností ukázat statečnost lidí, kteří se nechtějí vzdát své víry a podvolit se totalitní moci. A že je to také v zájmu aktérů skryté církve. Předpokládali jsme, že budou mít aktivní zájem se svým svědectvím na naší práci podílet. Ukázalo se, že to bylo nesprávné očekávání.

Překážkou byla jak mentalita a psychologické nastavení osobností výrazným způsobem poznamenaných desítkami let v ilegalitě, tak snaha o celkové řešení skryté církve po listopadu 89, které jednotliví aktéři nechtěli svým svědectvím ohrozit. V jejich očích mohlo být z tohoto hlediska nebezpečné zveřejnit: 1. svěcení ženatých mužů (byť probíhalo s odůvodněním, že je prováděno na principu biritualismu a fakticky podle východního ritu, a tedy v rámci – do roku 1968 zakázané – řeckokatolické církve), 2. svěcení ženatých mužů na biskupy, 3. svěcení žen (které tehdy bylo důsledně skrýváno) a také 4. některé psychologické charakteristiky a originalitu biskupa Davídka, které mohly být oponenty vydávány – a také byly – za znak psychické nenormality, což měl být důkaz pro neplatnost jím udělovaných svěcení. Proto se řada pamětníků snažila buďto minulé události upravovat, nedoříkávat a měnit, nebo o nich odmítali úplně mluvit (příkladem může být biskup Jan Blaha).

Důležitý aspekt – ale to se vyjevovalo teprve postupně – představovaly také konflikty a rozkol uvnitř skryté církve. Nešlo jen o nedůvěru mezi společenstvím Koinótés kolem Felixe Davídka a katolickými disidenty, jako byl Oto Mádr nebo Josef Zvěřina, ale také o rozkol uvnitř společenství Koinótés. Ten byl už v roce 1970 způsoben takzvaným kobeřickým koncilem a Davídkovým úmyslem světit ženy. Toto rozdělení se nikdy nepodařilo překonat. Postupně stále víc a silněji vystupovalo z historického výzkumu na povrch, ale v první chvíli se ho řada pamětníků snažila potlačit právě proto, aby nerozkryli jeho skutečnou příčinu (svěcení žen) a také aby tím vším neohrozili začlenění osobností tajné církve do oficiálních církevních struktur.

Svěcení žen byl do značné míry zlomový bod ve vývoji celého Davídkova společenství. Museli jsme odhlédnout od toho, jaký na tuto věc máme sami názor, a pokusit se vystihnout motivace a popsat cestu, která k tomu Davídka vedla. Bylo to tehdy zcela unikátní rozhodnutí. Musíme si uvědomit, že se to odehrávalo na přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Davídek byl navíc do značné míry izolován od mezinárodní teologické diskuse, v tlaku represivního režimu – na první pohled to celé tedy jako by nedávalo smysl. Byl to mnohem radikálnější, neobvyklejší a revolučnější čin, než jak se nám to jeví dnes, kdy je toto téma předmětem rozsáhlé globální diskuse uvnitř církve, které se do jisté míry účastní i reprezentanti církevní hierarchie. „Chce-li historik porozumět minulosti, předpokládá se, že ve své hlavě rekonstruuje normalitu dané doby a že ji dá pocítit i svému čtenáři," přičemž „i v soudobé historii je již často třeba znovu vytvořit normalitu," napsal výstižně Paul Veyne.[5] To logicky představovalo výzvu i pro nás, protože na jedné straně bylo tehdy téma rozšíření svěcení v kontextu doznívajícího II. vatikánského koncilu „normálnější" než např. v osmdesátých letech, ale současně

bylo ve své době zcela mimo „normu“ ve srovnání s otevřenou diskusí, která o svěcení žen běží dnes. Rozhodnutí tento akt skutečně udělat, navíc v Davídkově situaci, bylo tak výjimečné a riskantní, že bez rekonstrukce a interpretace jeho myšlenkového vývoje, ovlivnění Teilhardem de Chardin, příklonu k parusiální teologii a přesvědčení o své specifické a komplexní roli ordináře v ilegalitě, by bylo absolutně nepochopitelné. Před námi tak stál úkol tomu porozumět a nabídnout čtenářům vysvětlení. Současně jsme museli také odhalit a pravdivě interpretovat důsledky, které to mělo – rozkol, z něhož se společenství už nikdy plně nevzpamatovalo.

Pamětníci byli navíc z minulosti přirozeně zvyklí všechno utajovat. Nesdělování informací pro ně představovalo základní ochranu. Měli k tomu tři důvody. Za prvé to byla primární obrana před komunistickou státní mocí, před Státní bezpečností a dalšími represivními složkami, které se zaměřovaly na potlačování náboženského života. Za druhé skrývali svoje aktivity do jisté míry před oficiální církví. Částečně z obavy z možného prozrazení s ohledem na pronikání agentů do oficiálních církevních struktur, z důvodu nedůvěry k některým představitelům a jejich spolupráci s komunistickým režimem, ale také kvůli překračování ortodoxie a kanonického práva (svěcení) v rámci skryté církve. Za třetí tajili některé informace před jinými skupinami působícími v podzemí a ilegalitě. Tento trojí typ (důvod) utajování přetrvával v mentalitě mnoha svědků poměrně dlouho a pro nás představoval překážku výzkumu.

Bylo velmi obtížné, alespoň zpočátku, tyto hradby prolomit. Dařilo se nám to teprve postupně a znamenalo to nejen historickou, ale i psychologickou práci. Platilo také, že čím více jsme mohli jednotlivým pamětníkům ukázat, že základní historii už známe a že mnoho informací, které se nám pokusili nesdělit, už máme k dispozici odjinud, tím snadněji jsme byli schopni od nich získávat další doplnění a podrobnosti, které nám potom pomohly vytvořit celkový obraz. Nemohli jsme proto postupovat diachronně ani úplně systematicky. Naše práce se zpočátku podobala skládání mozaiky nebo puzzle, kde jsou k dispozici jednotlivé dílky na různých místech obrazce a postupně se k nim přidávají další.

Problém s utajováním a zamlžováním skutečnosti nicméně někdy zůstával. U některých členů Koinótés přetrvával pocit, že zveřejňováním situaci nepomáháme. Obávali se, že odtajněním zabráníme celkovému řešení. Jakékoli odkrývání pro ně zůstalo problematické. Tento pocit byl posilován necitlivým přístupem oficiální církve. Ta navíc (kardinál Miloslav Vlk) iniciovala napsání alternativní (kritické) historie společenství Koinótés (Ondřej Liška: *Církev v podzemí a společenství Koinótés*)[6] a snažila se spíše poukazovat na problémy a formální vady než na úspěchy a výsledky. To všechno představovalo při práci závažný, avšak vlastně – zpětně viděno – z hlediska historického výzkumu zajímavý problém a výzvu.

Paměť a „plukovní zprávy“

Řadu cenných zkušeností jsme získali i díky tomu, že jsme historickou interpretaci skryté církve dělali „nadvakrát“, tedy ve dvou etapách. Tím jsme vlastně revidovali, doplňovali a zpřesňovali svůj původní výzkum. To ovšem ovlivňovalo nejenom nás, ale i zúčastněné, tedy svědky a poskytovatele pramenů. Ve svých reakcích zohledňovali vydání první knihy a samozřejmě také reagovali na vývoj řešení skryté církve zvolený církevním vedením. V letech 1992–1994 jsme především pracovali s nedůvěrou, potýkali se s nedostatkem pramenů a vytvářeli jsme primární rekonstrukci příběhu skryté církve. Při přípravě druhé verze (1996–1999) jsme už mohli pracovat se širším okruhem svědků, mohli jsme provést celou rekonstrukci tajné církevní hierarchie a poznali hlouběji život společenství Koinótés. Dostali jsme se také k některým dalším pramenům (dokumentům, dopisům), které se týkaly činnosti

skryté církve. Něco jsme měli mnohem snadnější, ale současně jsme museli dávat pozor na nové věci, se kterými jsme se setkávali.

Nejzajímavější bylo, že nám někteří pamětníci „ve druhém kole“ vyprávěli historii skryté církve nikoliv jen na základě svých vzpomínek, ale – aniž si to uvědomovali – podle toho, co jsme napsali v knize *Koinótés*, dokonce občas týmiž slovy. Stalo se toto: málokdo ve skryté církvi měl díky konspiraci přehled o celé struktuře, o jejím vývoji, o všech aspektech působení a o sociálně-politickém rámci, v němž se jednotlivé kroky odehrávaly. Napsáním souhrnné historické práce jsme tak zpětně poskytli i pamětníkům výkladový rámec a kontext, který potom nevědomky využívali. Navíc si v rámci této interpretační struktury dosazovali přečtená svědectví jiných svědků do „své paměti“. Vytvořili jsme tak nejen narativ, ale do jisté míry i „legendu“ a museli jsme dávat pozor, abychom od narativu historických událostí nesklouzli k vytváření „narativu narativu“. Nemyslím si, že by tento problém byl v historické práci o nedávné minulosti zcela ojedinělý. Nakonec už Dominik Pecka připomíná, že „voják, který se účastnil polního tažení, se často teprve z plukovních zpráv, novin nebo z rozhlasu dovídá, co vlastně prožil a o co vlastně šlo, a zpravidla to pak vypravuje v té formě, v jaké to slyšel od určitých zpravodajů. Dějepisec Eforos odmítl pozvání Alexandra Makedonského k účasti na jeho výpravách: ‚Tvé dějiny mohu psát, jen když zůstanu doma.‘“[7] V tomto smyslu jsme byli pro přímé účastníky „zpravodajci“, kteří jim nabídli něco jako „plukovní zprávy“. Vzhledem ke krátkému časovému rozmezí mezi prvním a druhým výzkumem to bylo pro nás možná snadněji viditelné, než je tomu v jiných případech. Současně to ukazuje význam historické interpretace pro sociální paměť, pro subjektivní interpretaci minulosti a prožitých událostí a pro společenský diskurs. Je to síla historické vědy, na níž mohou být historici hrdí, ale současně si musejí uvědomovat, jaká z ní vyplývá odpovědnost.

Vlastní život narativu

Toto „dobrodružství historické interpretace“ skončilo snad nejlépe, jak si jen historik může přát. I po dvaceti letech tvoří základní pramen k jakémukoliv popisu skryté církve naše texty, a to bez ohledu na to, zda to jejich autoři přiznávají, nebo ne (v ojedinělých případech). Dokonce je dnes běžně užívané označení „skrytá církev“, které jsme vnesli do veřejné i odborné debaty (je to pojem, který poprvé použil biskup Stanislav Krátký).[8] Vytvořili jsme základní výkladový rámec a kniha *Skrytá církev* se stala „standardní prací“ z hlediska faktů i interpretační linie. Námi odhalená vnitřní struktura, biskupská posloupnost a rozsah činnosti se v plné míře potvrdily a další studie už k nim přidaly jen drobná zpřesnění. To ukázaly i postupně zveřejňované rozhovory s pamětníky (naposled např. *Ty jsi kněz navěky. Rozhovor s Ludmilou Javorovou*),[9] kteří se s delším odstupem od událostí a s vědomím nemožnosti dočkat se spravedlivějšího řešení (nejen kvůli neochotě oficiální církve, ale i proto, že mezitím se jednotlivé sporné případy „vyřešily“ úmrtím aktérů) přece jen odhodlali veřejně promluvit.

Díky publikování některých našich prací na toto téma v zahraničí (především *Die Verborgene Kirche. Felix M. Davídek und die Gemeinschaft Koinótés* v roce 2004,[10] ale také např. *Women's Ordination in the Czech Silent Church* v roce 1998[11] nebo *The Practise of Ordaining Women in the present Church. Theological Preparation and Establishment of the Ordination of Women in the Clandestine Church in Czechoslovakia* v roce 1999[12]) se naše interpretace stala i zdrojem pro řadu dalších prací týkajících se mapování historie církve v období komunismu nebo pro diskuse o liberalizačních snahách uvnitř katolické církve v mezinárodním prostředí.

Téma, kterým jsme se zabývali, bylo dobrodružné nejen při historické rekonstrukci, ale samo o sobě. Dobrodružný byl i život hlavních protagonistů, především Felixe M. Davídka. Snažili jsme se

poctivě a pravdivě popsat jejich mimořádný příběh včetně problémů, rizik a také selhání.

S odstupem času je jasné, že fenomén skryté církve svým významem překračuje období komunistické diktatury a je do jisté míry inspirací pro dnešní diskuse uvnitř katolické církve. Zkušenost pastorační práce v malých komunitách (společenstvích) mimo tradiční farní strukturu, život církve „bez kostelů“, kněžská služba spojená s „civilním“ zaměstnáním, ženatí kněží, ženy vysvěcené na kněze – to vše jsou z hlediska teologie a pastorace živě diskutované otázky, některé z nich např. v rámci německé synodální cesty. To už není zásluha naší historické práce, ale samotného tématu. A především osobností, u nichž se neobvyklá statečnost pojila s hloubkou víry a vize. Považuji za štěstí a snad i naši zásluhu, že jsme jako první – i díky vlastní zkušenosti – rozpoznali sílu a význam tématu skryté církve a pomohli rekonstruovat její příběh. ■

1 Fiala, Petr – Hanuš, Jiří: *Koinótés. Felix M. Davídek a skrytá církev*. Brno 1994.
2 Fiala, Petr – Hanuš, Jiří: *Skrytá církev. Felix M. Davídek a společenství Koinótés.* Brno 1999.
3 Fiala, Petr: Povinnost vydat svědectví, *Proglas*, 3, 1992, č. 4, s. 9.
4 Evans, Richard J.: *Na obranu historie*. Praha 2019, s. 122.
5 Veyne, Paul: *Jak se píšou dějiny.* Červený Kostelec 2010, s. 232.
6 Liška, Ondřej: *Církev v podzemí a společenství Koinótés.* Tišnov 1999.
7 Pecka, Dominik: *Člověk a dějiny*. Praha 1969, s. 13.
8 Srov. Fiala, Petr: O skryté církvi. Rozhovor s Otcem biskupem Stanislavem Krátkým. *Proglas*, 3, 1992, č. 4, s. 11.
9 Jančařík, Zdeněk: *Ty jsi kněz navěky. Rozhovor s Ludmilou Javorovou.* Praha 2020.
10 Fiala, Petr – Hanuš, Jiří: *Die Verborgene Kirche. Felix M. Davídek und die Gemeinschaft Koinótés*. Paderborn 2004.
11 Fiala, Petr – Hanuš, Jiří: Women’s Ordination in the Czech Silent Church. *The Month*, sv. 31, 1998, č. 7, s. 282–288.
12 Fiala, Petr – Hanuš, Jiří: The Practise of Ordaining Women in the present Church. Theological Preparation and Establishment of the Ordination of Women in the Clandestine Church in Czechoslovakia. *Concilium*, 1999, č. 3, s. 127–138.

Petr Fiala (1964), vzděláním a původním povoláním historik, profesor politologie, předseda Občanské demokratické strany a poslanec Parlamentu ČR.

INZERCE

PETER DEMETZ

DIKTÁTOŘI V KINĚ

LENIN • MUSSOLINI • HITLER • GOEBBELS • STALIN

Kniha známého germanisty, literárního vědce, kritika a překladatele Petera Demetze zachycuje pozoruhodný svět kinematografie coby nástroje i oběti propagandy v rukou diktátorů. Přibližuje filmy, které viděli a do jejichž podoby nezřídka zasahovali, režiséry, herce i herečky, jež zbožňovali.

A5 | vázaná | 236 stran | 349 Kč

Centrum pro studium demokracie a kultury
objednavky@cdk.cz, **www.cdk.cz**

Dějiny před očima: sametová revoluce jako *work in progress*

Jiří Suk

Pád komunistického režimu v listopadu 1989 měl zásadní vliv na odklon od témat, o která jsem se jako student historie na pražské Filozofické fakultě v letech 1986–1992 zajímal. Od raného novověku (stavovské povstání) a přelomu 19. a 20. století (diplomová práce o Gollově škole a fascinace obdobím fin de siècle) jsem se nakonec uchýlil k soudobým dějinám, v roce 1990 nově založeným. Živé dějiny jako širokopásmé politické drama si generace „normalizačních" dětí, do níž patřím, neuměla představit, a najednou přilétly jak vichr z hor. Jako mnoho mých vrstevníků jsem se začal pídit po důkladném vysvětlení československých traumat, které v době mého dospívání v průměrné sídlištní rodině pronikaly do mé hlavy v podobě šokujících fragmentů – Horáková, Slánský, Dubček, invaze 68, Palach, Charta 77, Havel.

Uvedení tabuizovaných a ideologicky překrucovaných dějin na pravou míru se stalo veřejným zájmem. Zkoumání sociální struktury a každodenních zájmů lidí v „reálném socialismu" nebylo na pořadu dne. Ani ne tak proto, že v české historiografii dosud nezakotvily příslušné teorie a metodologie, jako spíše kvůli tomu, že jsme si otázky s nimi spojené vůbec nekladli, neměli jsme žádný důvod a necítili žádnou motivaci přemítat o tom, v čem jsme vyrůstali. Dnes už vím, že to byla chyba. Kdybychom lépe poznali sami sebe, mohli jsme si ušetřit některá pozdější překvapení. Způsob tázání ve studii Iva Možného *Proč tak snadno… Některé rodinné důvody sametové revoluce* byl jedinečný a zůstal ojedinělý.[1]

Listopad 1989 (podobně jako srpen 1968) přinesl vypjatě moralizující pohled na historii druhé poloviny 20. století. Vrhnout světlo na stalinský teror v letech 1948–1953, na reformy pražského jara 1968 a jejich zadušení, věnovat pozornost aktérům, kteří byli perzekvováni a stigmatizováni (političtí vězni, disidenti) – to se stalo jedním z pilířů polistopadových soudobých dějin. Od historiků se mj. očekávalo, že popíšou základní rysy a proměny komunistické moci a poskytnou v historii místo pro její odpůrce a oběti.

Těžiště mé zvědavosti se posunulo do *dějin přítomnosti* (*Zeitgeschichte*, *histoire contemporaine*, *history of the present*), které dosud byly na okraji zájmu kvůli promoření ideologickým balastem. Na samé hraně historie a přítomnosti se nacházel nejnovější mezník, jenž ukončil historii „komunistické totality" a zároveň byl počátkem, příležitostí

a podnětem k něčemu *jinému* – říkalo se mu „rok zázraků“ a my jsme ho tak opravdu cítili a vnímali. Na počátku ovšem nestálo mé cílevědomé rozhodnutí pro „devětaosmdesátý“ jako téma (byl to historický mezník, ale ještě ne historie!), nýbrž série řetězících se náhod a impulsů.

V Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV (od roku 1993 AV ČR), kam jsem nastoupil počátkem léta 1992, jsem dostal na starost archiv Koordinačního centra Občanského fóra, hnutí, které provedlo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku politický převrat a na počátku roku 1991 se rozpadlo. Nijak mne to, přiznávám, nenadchlo, ale jen co jsem se do kupy písemností ponořil, změnil jsem názor. Písemně zachycené děje nabízely nevšední vhled do sporů a dilemat ještě žhavých. Ukazovaly demokratickou politiku ve stavu překotného zrodu a vrstvících se kontroverzí. Zajímavých souvislostí a detailů jsem nacházel nepřeberně. V hlavě mi uvízla jedna drobnost – mefistofelsky laděný anonymní dopis z ledna 1990, určený nejvyššímu představiteli Koordinačního centra OF, v němž je mu jménem komunistů a estébáků poděkováno za tlumení revolučních nálad v politické a podnikové sféře. Kdo psal tohle sardonické díkůvzdání za vytváření podmínek, v nichž „staré struktury“ budou moci bez větších překážek vklouznout do chystaného kapitalismu a uchovat si svůj vliv pro futuro? Kuriozita na okraji velkých dějinných procesů.

Někdy na jaře 1993 bývalý předseda české vlády Petr Pithart, který po volební porážce Občanského hnutí (coby ideového dědice OF) přijal profesorské místo na právě založené Středoevropské univerzitě v Praze, inicioval a zaštítil historický výzkum „dojednaného předání moci“. S jeho přímluvou se mi dostal do rukou jedinečný zdroj – nahrávky z rokování vrcholných grémií Občanského fóra, které měl v držení tajemník prezidenta Havla Vladimír Hanzel. Když se k archivu a nahrávkám přidaly rozhovory s aktéry demokratického procesu, vznikla solidní základna pro pokus o interpretaci dějů v centru mocenské změny. Cesta to však byla ještě dlouhá a klikatá, od utřídění faktů po uchopení souvislostí a problémů. Zmíním se o některých úskalích, na něž jsem narážel při psaní knihy *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize* (Prostor 2003) a snažil se je zdolat.[2]

První z nich spočívalo v otázce, v jakém duchu a modu psát. Sice jsem ještě neznal díla jednoho z průkopníků lingvistického obratu v historiografii Haydena Whitea, ovšem prakticky jsem se potýkal s podobnými problémy jako jeho vlivná teorie z roku 1973 (*Metahistorie: historická imaginace v Evropě devatenáctého století*).[3] Jak říká německý historik idejí Reinhart Koselleck, přemýšlení o historii je prodchnuto teoretickými premisami i v takovém případě, kdy o nich historik systematicky nepřemýšlí. Na prvním místě šlo o to neučinit své vlastní autentické zážitky a emoce z listopadu a prosince 1989 základem interpretace – výsledkem by bylo triumfalistické pojednání o vítězství dobra nad zlem, demokracie nad komunismem. Takové publikace vznikaly bezprostředně po událostech jako jejich oslava a pro uchování v paměti. To však bylo přece jen to menší pokušení. O tématech knihy jsem totiž začal intenzivně přemýšlet v posledních letech uplynulého a prvních letech stávajícího století, a tyto roky už *romantickým* duchem neoplývaly, byť nikdy úplně nevyvanul. V kurzu byl spíš *tragicky* laděný pohled na polistopadový vývoj, v němž převládaly následující vzorce postojů: „právní kontinuita“ byl omyl, s komunismem jsme se nevyrovnali, staré kádry se prosadily v privatizačních procesech, revoluce selhala, zločinný komunismus nebyl potrestán, jeho recidiva je pravděpodobná.

Změněnému duchu doby jsem již odolával hůře. V roce 1997 jsem publikoval v revue *Babylon* souhrnný článek o sametové revoluci jako promarněné šanci a selhání elity. Článek si přečetl jeden z představitelů zmíněné elity, bývalý reformní komunista a chartista Zdeněk Jičínský, který v revolučním Občanském fóru působil jako ústavněprávní expert a hlavní zastánce ústavního přechodu

k demokracii (tzv. právní kontinuity). Jičínský mne pozval do parlamentu, kde působil jako poslanec ČSSD, k diskusi. Při kritice mého textu neuplatnil personalistické, tedy osobně zaujaté hledisko, nýbrž nastolil vážnou otázku týkající se institucionálního pojetí politických procesů včetně politických krizí, které v tomto konkrétním případě mířilo – jak jsem si později ověřil – k weberovskému rozporu mezi *politikou svědomí* a *politikou odpovědnosti* (*Politika jako povolání*).[4] Zjednodušeně řečeno, v Jičínského věcné kritice se ukázal požadavek na dokončení revoluce, s nímž vystoupil prezident Václav Havel v srpnu 1990 a jenž patřil k základním gestům frustrace z „nedokončené revoluce", jako vnitřně rozporný a politicky neproduktivní. Vůbec ale nešlo o to, že bych teď zavrhl Havla a dal za pravdu Jičínskému. Gentlemanská výtka na úrovni náročného promyšlení tématu z jiné strany, jež mi zatím unikala, mne – společně s dalšími impulsy – posunula v interpretaci o kus dál, ke *komediálnímu* modu vnímání historických procesů, řečeno s Whitem.

Ten lze přiblížit následujícími charakteristikami: střet různých osobností a různých pojetí je v politice nevyhnutelný a má nezamýšlené efekty a důsledky; neexistuje ideální plán, podle nějž lze dělat historii; nikdo v mocenském poli nemá celou pravdu; výsledek střetu sice není dán, ale určité vyústění je pravděpodobnější než jiné; historie (tím spíše dějiny krizí, revolucí a převratů) je otevřený proces, v němž není neobvyklé se plést, měnit původní stanoviska, usmiřovat protiklady, které se zdály neslučitelné, a naopak rozdělovat to, co původně pevně patřilo k sobě; morálka nemůže v plném rozsahu suplovat politiku; silná vůle sice může ohnout realitu, ale ne bez důsledků; kompromisy i názorové obraty a konfrontace k politice patří. S tím vším byla spojena otázka po mezích objektivity historické interpretace.

Ta přede mnou vyvstávala především při rozhovorech s aktéry sametové revoluce. Mluvil jsem s řadou silných osobností a co rozhovor, to svébytná interpretace jednotlivých peripetií i revoluce jako procesu. Setkával jsem se se sugestivně formulovanými výklady zakotvenými v pevných stanoviscích a postojích, za nimiž se skrývaly rozličné životní zkušenosti – od odvážného působení v předlistopadové opozici (včetně zkušenosti vězení) přes práci v oficiálních expertních a vědeckých strukturách pohybující se na hraně možného až po vrcholnou režimní kariéru v Socialistickém svazu mládeže či Komunistické straně Československa.

Jak eliminovat přílišný vliv osobních intervencí a pojednat takový mnohohlas v organickém celku? Ideálem samozřejmě byl bezpečný odstup od toho, co přesvědčeně (a zpravidla přesvědčivě) prohlašují charismatičtí aktéři a jejich zřetelný otisk v dobových dokumentech. Kritická práce předpokládá, že dokážete pojmout různé světy a z nich plynoucí postoje a že je pak vysvětlíte v kontextu proměn. Mou snahou bylo ukázat rozpory, které jsou vlastní každému historickému procesu, tím spíše živelnému vývoji krizovému. Pokusil jsem se pochopit všechny jednající aktéry jako *dramatis personae*, dát jim (ponechat jim) jejich hlasy. Od Jakeše po Havla. Taková intence vyžaduje velkou zkušenost a talent, a já jsem ideálu zůstal příliš mnoho dlužen. Měl jsem ho však stále před sebou – jako perspektivu *theatrum mundi*. V tomto úsilí mi pomáhala skutečnost, že sametová revoluce oplývala divadelními efekty.

Další problém, který souvisel s interpretací živých dějů, bych nazval prohlubováním poznatků načerpaných z primárních zdrojů – tj. z nahrávek a archivů přibližujících revoluci v působivých detailech. Nahraná rokování *krizového štábu*, *akční skupiny* a *pléna KC OF* jsou vpravdě jedinečným zdrojem. Historik starších dějin by si mohl povzdechnout: kdybychom něco takového měli k dispozici – zůstaneme-li v českých dějinách u typově podobných událostí – pro husitskou revoluci či stavovské povstání! Detailním vytěžením takového zdroje získáváte vstupenku na exkluzivní představení odehrávající se v záhybech historického času. Zjitřená atmosféra krizového štábu se všemi detaily a peripetiemi vás vtáhne a nevyhnutelně ovlivní váš

pohled na převratné dění. Doslova se vposloucháváte do dramat okamžiků, v nichž se určují osudy na příští desetiletí.

Jedinečný zdroj však výklad poněkud komplikoval. Ze dvou hlavních důvodů: 1) zdaleka nebylo nahráno vše, část dějů byla osvícena silně a jiná velmi slabě nebo vůbec, což pochopitelně ohrožuje interpretaci nevyváženostı a jednostranným zaměřením; a 2) to, co nahráno bylo, vyžaduje další pátrání odkazující k dějinám disentu, šedé zóny a expertních prostředí, jejichž příslušníci se podíleli na práci Občanského fóra a vtiskli mu jeho jedinečný charakter a ráz; v dlouhodobější perspektivě to poukazovalo k české a slovenské inteligenci, jejímu složitému vývoji a profilu *en bloc*.

Přiznávám, že má související pátrání byla torzovitá a nedostatečná. Kdybych jim věnoval soustavnou pozornost, nejspíše bych napsal jinou knihu o dlouhodobých předpokladech sametové revoluce. Přesto se i na mezerovitém podkladě leccos vyjevilo, především co se týče povahy disentu a jmenovitě vůdčí role Václava Havla v něm. Své pátrání bych charakterizoval jako genealogii aktérů a idejí, jež se ve vrcholných okamžicích historie stanou tím, čím bytostně jsou, v důsledku svého osobního zrání v různých podmínkách, ať už je tvoří „disidentské ghetto“, akademické prostředí či komunistický aparát. Jejich ideje, jakkoli jsou „idealistické“, najednou mají viditelné následky a nečekané efekty. Z toho vyplývá, že i bez moderního pramene, jakým jsou nahrávky, je možné rekonstruovat postoje, slova a činy různých aktérů v převratných událostech a nezřídka se tak děje. Nahrávky v dramatických detailech zpravidla ukážou a potvrdí to, co lze vyčíst z profilových pramenů (disidentské esejistiky, ekonomických či sociologických analýz z šedesátých a osmdesátých let nebo z *Rudého práva*). To jistě není nijak objevné zjištění, ale také není samozřejmé a cesta k němu bývá náročná. Nejpřekvapivější pro mne – jako dítě „normalizačního“ bezčasí a bezvědomí – bylo zjištění, že zavržené politické a kulturní tradice a hodnoty se v lidské paměti uchovávají s pozoruhodnou celistvostí a disponují nečekaným mobilizačním potenciálem, jenž se ovšem v plné síle projeví jen zřídkakdy. (Až později jsem měl zjistit, že nezůstávají ve své původní podobě, ale nezřídka se mísí a vytvářejí hybridní identity.) Tato zkušenost nečekaného zjevování skrytého je jistě velmi specifická a svázaná s životem v uzavřené společnosti. Byla to zkušenost generační.

Jiný problém, o němž se chci zmínit, se týká způsobu pojednání, jeho typu či žánru. Pokud jsem si za své téma zvolil sametovou revoluci jako událost v centru mocenské proměny, viděnou prizmatem dramatických detailů, pak se nutně objevila otázka, jak zvládnout kypící proud dějů a problémů, zápletek, kolizí, peripetií a jejich vyústění a jak jej v knize srozumitelně utřídit a pojednat. Tady mi posloužila skvělá kniha historika Françoise Fureta *Promýšlet Francouzskou revoluci* vysvětlující revoluční dění v jeho strukturálních podmínkách a projevech, v prolínání sociálna a politična, v transformaci idejí v demokratickém živlu.[5]

Revoluci lze v zásadě pojednat dvojím způsobem: jako výsledek *dlouhodobého procesu změn*, tj. jako přeryv ve složité tkáni skutečnosti, který má své kontinuitní (očekávatelné) i diskontinuitní (nenadálé) předpoklady; nebo jako *modalitu změny*, tj. jako konkrétní průběh a charakter převratných událostí. Oba tyto přístupy jsou komplementární, a je-li jeden z nich vyzdvižen – v mém případě modalita změny –, je nevyhnutelně v interpretaci přítomen i ten druhý, neboť velká mobilizace vedoucí k hluboké systémové změně odhalí ledví společenského vědomí a svědomí, jako když odkryjete nánosy popela a strusky a spatříte zavalené Pompeje. V sametové revoluci vyvřely náboženské a menšinové identity, demokratické, republikánské i socialistické tradice a způsobily mohutný příval paměti spojený s mezníky října 1918, února 1948 a srpna 1968 atd. Ožívaly nejrůznější historické časy v podobě osobních, skupinových i národních pamětí, zájmů a politik.

Před historikem stojí úkol pochopit emocionalitu i logiku „zrychleného tepu dějin“, jenž se

vyznačuje bujením událostí, jejich nepřetržitým vrstvením a vytvářením nepředpokládaných zápletek a efektů. Obecně lze říci, že stopuje předbíhání a zpožďování a z toho plynoucí úsilí o vyrovnávání časových disproporcí za účelem nalezení společenské rovnováhy a stability. Sleduje politiku Občanského fóra *in statu nascendi*, především to, jak ji již v okamžicích její artikulace časově či fázově předbíhá procitnuvší občanská veřejnost. Té z počátku patří normotvorná funkce, mimo jiné proto, že OF není sdružením profesionálních revolucionářů s jasným plánem a ideologií, jeho role je skromnější, chce být pouze iniciátorem a dočasným mluvčím veřejnosti s dvojím úkolem: 1) artikulovat její vůli na nejvyšší úrovni – při jednání s vládou; a 2) být pouze občanským katalyzátorem vzniku kvalitativně nové angažované *občanské* politiky.

Občanské fórum však musí tak říkajíc přijít samo k sobě, uvědomit si samo sebe jako politický (mocenský) subjekt. Toto sebeuvědomování pěkně demonstrují zmíněné nahrávky. Ukazují, jak se v dramatu vypjatých chvil střetává dlouhodobý vývoj v oblasti politických idejí, kotvících především v antisystémových šedesátých letech a Chartě 77 jako iniciativě na obhajobu občanských práv, s intenzivní explozí demokratického živlu. Dalo by se to charakterizovat jako zrychlený posun od „antipolitické politiky" coby morálního regulativu politiky praktické k vůli převzít moc a vládní odpovědnost. V tomto procesu opožděného bleskového dozrávání patří vůdčí role Václavu Havlovi, jenž od určitého okamžiku – kdy se rozhodl kandidovat do prezidentského úřadu – táhne váhající grémium Občanského fóra k uchopení moci v klíčových oblastech – silové, ekonomické a zahraničněpolitické.

Jak už bylo řečeno, čas veřejnosti má určující dynamiku a předbíhá vývoj událostí až za mezník svobodných voleb – k pluralitní demokratické politice a sociálně-tržnímu hospodářství. Až později na základě výzkumů mého skvělého kolegy Jamese Krapfla, který podrobně popsal sametovou revoluci zdola (*Revolúcia s ľudskou tvárou. Politika, kultúra a spoločenstvo v Československu po 17. novembri 1989*),[6] jsem si v plné míře uvědomil, co jsem při své práci jen tušil: občanskou veřejnost na přelomu let 1989/1990 v kvalitativním slova smyslu charakterizuje *synkretický utopismus* spojený s (křehkou) vírou, že všechny relevantní politické tradice, které procitly k životu, budou koexistovat v politickém prostoru a pokojně se dělit o odpovědnost; a že nový systém pojme a funkčně propojí prvky přímé a zastupitelské demokracie. Na takových inspiracích je úžasné, že dobrodružství historické interpretace pokračuje v dialogickém střetávání a doplňování i poté, kdy jsou důležité knihy již dopsány. Dnes se ovšem zdá, že takový dialog v čase bude pohřben spikleneckými teoriemi a spekulacemi, jimiž se to hemží na dominantním médiu naší doby – internetu.

Občanské fórum se zpočátku nechtělo podřídit časování změny v režii veřejnosti, rychle však bylo přinuceno skočit do proudu. Tím ovšem vznikla disproporce mezi proklamovanou identitou, jež byla v souladu se synkretickým utopismem (OF je pro všechny), a reálnou politikou, jež mu odporovala. OF se změnilo v účelovou koalici disidentů s monetaristickými ekonomy z Prognostického ústavu za účelem eliminace socialistů a přívrženců „třetích cest". Toto souručenství však bylo pouze dočasné a založilo trvalý konflikt mezi havlovskou politikou chápanou jako „praktikovaná mravnost" a klausovskou ekonomistickou politikou osobních a skupinových zájmů. V době, kdy jsem knihu *Labyrintem revoluce* psal, byla již tato roztržka někdejších spojenců definitivní, což se projevovalo v aktuálních sporech o smysl listopadu 1989 a samozřejmě ovlivňovalo mou interpretaci, jakkoli jsem se snažil udržet si odstup – tím, že jsem své osobní sympatie k sametové revoluci a prezidentu Havlovi protahoval kritickými rastry (politika jako umění možného, institucionální versus charismatická legitimita atd.).

Komunisté svůj čas ztratili a nezbývalo jim nic jiného než adaptovat se do nových, demokratických

a tržních podmínek. To pro ně jako bytostné pragmatiky, kteří dávno rezignovali na budování Utopie, nebylo obzvláště těžké. Zatímco se prořídlá komunistická strana musela bránit stupňovanému tlaku ve sféře každodenní parlamentní a komunální politiky a postupně vytvářet nový *raison d'être* v národovecké (protizápadní, všeslovanské) a sociálně populistické oblasti, komunistická nomenklatura v širším slova smyslu začala bleskově mobilizovat své sítě konexí zahrnující vekslácké prostředí („šedou ekonomiku") a v tzv. divoké privatizaci kapitalizovat manažerské know-how degenerujícího (pozdního) socialismu. Najednou to byli lidé z této sféry, kdo vytvářel časový náskok na cestě ke kapitalismu a výrazně spoluurčoval ráz a podobu ekonomické transformace. Dokumenty z archivu KC OF jsou plné zpráv o tomto pozoruhodném, ale nijak neobvyklém přepodstatňování sociálního kapitálu v ekonomický. Tento problém jsem pouze registroval jako jeden z faktorů postsametové radikalizace a štěpení, na jeho hlubší rozpracování nebylo v knize místo. Je to koneckonců kardinální téma pro komplexně pojaté dějiny postsocialismu.

Když je vysvětleno vyrovnávání relevantních představ o prioritách a jejich časování, jež našlo řešení v situačním (dočasném a křehkém) kompromisu o charakteru přechodného období, nastává pro historika problém, jak vysvětlit novou politiku, jež začala podílem na moci po ustavení „vlády národního porozumění" a zvolení Václava Havla prezidentem republiky v prosinci 1989 a směřováním k parlamentním volbám v červnu 1990. Kvůli srozumitelnosti jsem rozpletl složité událostně chronologické kontinuum na jednotlivá vlákna, či spíše svazky vláken a pojednal o nich paralelně. Vytvořil jsem analytický konstrukt s vědomím, že se vše odehrávalo současně a vzájemně se ovlivňovalo. Postupoval jsem od problémů Občanského fóra s vlastní (hybridní) identitou až k explozi demokratické politiky, jež se vyznačovala nárůstem problémových agend doprovázeným štěpením moci s četnými nepředpokládanými důsledky.

Dalo by se to nazvat pádem ze sváteční jednoty zaplněných náměstí do prudké dezintegrace v důsledku fázově opožděných politik zájmů, jež se vyznačovaly přeskupováním sil a zaujímáním institucionálních i neinstitucionálních pozic a opozic. „Národní porozumění" prodělávalo zpětný chod – k diferenciaci a dezintegraci. Historik se dotýkal kořenů „naší současné krize", a zjistil tak, že modernizační procesy jsou do jisté míry krizové ze své podstaty. Jakkoli se tedy od počátku tvrdilo, že listopad 89 není žádnou revolucí, ale pouhým dojednaným předáním moci, lze střet politiky kompromisu s požadavkem stupňování revoluce považovat za klasický revoluční jev. To byl jeden z důvodů, proč jsem vložil ošidné slovo „revoluce" do názvu knihy, jakkoli jsem ho již v podtitulu poněkud oslabil lehce ironizujícím souslovím o „jedné politické krizi". Tuto ambivalenci koneckonců vyjadřuje oxymóron „sametová revoluce", jemuž jsem se tehdy důsledně vyhýbal, ale který se nakonec vžil jako přece jen přiléhavé pojmenování. Od počátku jsem si byl té antinomie vědom a jednu z kapitol jsem nazval „Revoluce bez revolucionářů".

Radikalizace se osvědčovala především v požadavcích odebrání majetku komunistické strany a postavení KSČ mimo zákon; zrušení Státní bezpečnosti a odhalení její agenturní sítě; odvolávání komunistických ředitelů z podniků a opatření proti „komunistickým mafiím"; a v divoké privatizaci státního majetku. Registroval jsem, jak těsně s tím souvisí otázka ekonomické reformy, jež se manifestovala ve střetu neoliberálních monetaristů (šokových terapeutů) s institucionálními gradualisty, kteří rovněž usilovali o otevřenou tržní ekonomiku, ale chtěli k ní dospět jinou, méně radikální cestou.

Když se ukázalo, že v politické, ústavně- a trestněprávní sféře je „vyrovnávání se s komunismem" kvůli listopadovému kompromisu (jenž ovšem odpovídal pokročilému stupni zapletenosti společnosti s „reálným socialismem") velmi omezené, převzali štafetu radikalismu monetaristé jako jediní, kteří nabídli program dokončení revoluce

prostřednictvím rychlého a radikálního nastolení tržních vztahů. V jejich pojetí to znamenalo co nejširší a nejrychlejší privatizaci. Také toto téma má kniha pouze nahlédla a dále nerozpracovala. Stejně jako další velký problém, totiž jak nově, spravedlivě a funkčně definovat a kultivovat dělbu moci v rámci československé federace. Česko-slovenská krize, která se ihned v lednu 1990 manifestovala ve sporech prezidenta s federálním parlamentem o nový název státu a státní symboliku a pokračovala v konfrontacích slovenské národní reprezentace s reprezentací federální a českou o kompetence, vedla ve svých důsledcích až k rozpadu Československa v roce 1992. Jinými slovy, interpretace zmíněné modality změny vyvolávala další otázky, na něž už má kniha nemohla dát uspokojivé odpovědi.

Na zmíněných procesech si historik ověří zdánlivou samozřejmost, která se projevuje vždy podle jistých specifik, jež je třeba pojmenovat a vysvětlit – že rozklad je substrátem zrodu nových věcí, jež zrají pod povrchem. Zároveň na historika dolehne, že „ethická cena a historický význam se často rozcházejí“, jak říkával zakladatel moderního vědeckého dějepisu v českých zemích, jehož historickou školou jsem se zabýval ve své diplomce. „Dějiny samy neučiní nikoho optimistou. Avšak ani pesimistou.“[7] Gollova zvláštní sentence se mi coby studentovi zaryla do mysli, docenil jsem ji však až ve chvíli, kdy jsem nahlédl do složitých historických procesů jako očitý svědek a interpret.

Souhrnně vzato, sametová revoluce pro mne byla dvojím dobrodružstvím, jelikož jsem se jako historik pokusil vysvětlit událost, kterou jsem s velkým citovým nasazením prožíval jako student historie. Při interpretaci se ukázalo, že emocionální investice je sice nejlepším impulsem, ale špatným průvodcem a rádcem. Pochopení toho, co se odehrávalo před mýma očima a co jsem poté podrobil analýze, se pro mne stalo trvalým výchovným procesem v praktickém i teoretickém smyslu. Jednou započaté poznání se totiž dále vyvíjelo a měnilo, v něčem zastarávalo, v něčem jiném se prohlubovalo. Mnohé soudy bylo nutné korigovat či připustit, že jiné interpretace určitých fenoménů jsou pravděpodobnější. Kolektivně a interdisciplinárně vedený výklad sametové revoluce stále pokračuje, což je mj. dobře vidět na významech, které jsou každý rok kolem 17. listopadu manifestovány. Je prubířským kamenem našeho dozrávání, frustrací a deziluzí. Na ní osvědčují své ztráty a zisky konzervativní antikomunisté, liberální demokraté, radikální demokraté a socialisté. Na ní měří hloubku své nevědomé zapšklosti konzumenti spikleneckých spekulací. ■

---

1 Možný, Ivo: *Proč tak snadno… Některé rodinné důvody sametové revoluce: sociologický esej*. Praha 1991.
2 Suk, Jiří: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha 2003.
3 White, Hayden: *Metahistorie: historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno 2011.
4 Weber, Max: *Politika jako povolání*. Praha 1929.
5 Furet, François: *Promýšlet Francouzskou revoluci*. Brno 1994.
6 Krapfl, James: *Revolúcia s ľudskou tvárou. Politika, kultúra a spoločenstvo v Československu po 17. novembri 1989*. Bratislava 2009.
7 Goll, Jaroslav: Dějiny a dějepis. *Athenaeum*, sv. 6–7, 1888–1889.

Jiří Suk (1966), historik a politolog, pracuje v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

Cesta do skrytých komnat kněžské „duše“

Petr Husák

P. Dominik Pecka na výletě s brněnskou mládeží, 1952. Foto z archivu Květoslava Šipra.

Musím přiznat, že témata spojená s proměnami života katolických kněží v 19. a 20. století, s proměnami jejich identity, role ve společnosti či pastoračních preferencí mě vždy přitahovala. Stejně tak se mi zdálo lákavé zabývat se i tím, jak se v souvislosti s rozvojem moderny měnily náboženské potřeby obyvatel venkovských obcí či dynamicky rostoucích měst a nakolik na ně kněží a náboženské elity dovedli reagovat. V neposlední řadě značnou badatelskou atraktivitou z mého pohledu disponovaly i otázky spojené s mobilizačním potenciálem, který se kolem postavy kněze soustřeďoval v souvislosti s kulturními boji od konce 19. století. Jak se v takovém ovzduší dařilo realizovat výchovu mládeže, nakolik si kněží i věřící skutečně uvědomovali, že se ocitají v nemilosrdné soutěži idejí či přímo ideologií?

Stručně řečeno mě zajímaly procesy, které předcházely nebývale razantnímu paradigmatickému zlomu v oblasti politické, společenské, kulturní i náboženské v padesátých a šedesátých letech 20. století, kdy se pod tlakem komunistické totality rozpadly tradiční vztahy, role a formy náboženského života. Změny se dotkly všech regionů a struktur, ale snad nejdrtivěji se projevovaly ve venkovských oblastech. Pod tíhou této nové reality, následkem vězeňské zkušenosti a zážitku pronásledování i pod vlivem nových pastoračních impulzů, které i do českých zemí doputovaly díky II. vatikánskému koncilu, se radikálně proměňovala identita kněží i věřících, jejich spiritualita, pastorační potřeby a podobně. Touha porozumět tomuto zlomu u mě sílila, ovšem spolu s ní zesilovalo i přesvědčení, že předpokladem tohoto porozumění je připravenost zkoumat období, které popsané proměně paradigmat předcházelo. Z tohoto důvodu mě přitahovaly osudy kněží i obecně věřících, kteří většinu svého aktivního života prožili v první polovině 20. století. Toužil jsem vstupovat do světa, kdy na polních cestách bylo možné potkávat nejen koňský povoz, ale i kněze v tmavé klerice a širokém klobouku putujícího do vedlejší vsi vyučovat náboženství. Kdy na zapadlých farách v slabé záři petrolejové lampy či nesměle svítící první žárovky spatřovaly světlo světa kněžské romány či korespondenční skvosty, o nichž si budoucí generace historiků zkoumající realitu života počátku 21. století bude muset nechat jen zdát. Chtěl jsem ale sestoupit ještě hlouběji

a pootevřít dveře do skrytých komnat kněžské „duše“, pokud mohu užít tohoto nábožensko-poetického termínu, a alespoň na chvíli vstupovat do kněžských krizí, konfliktů, tužeb, snů, vizí a ideálů. Toužil jsem nahmatat tep někdejší všední i sváteční reality natolik, nakolik by mi to prameny jen dovolily. Přiznávám, že moje touha byla v mnoha ohledech idealizovaná, ale s tím se snad počítá.

Poprvé jsem se uvedeným otázkám přiblížil ve své diplomové práci a následně v knížce *Osobnost Dominika Pecky*.[1] Zde ovšem na sebe hlavní pozornost strhl především životní příběh samotného Dominika Pecky. Obecnější kontexty týkající se proměn kněžské identity a dalších otázek, které jsem před chvílí zmínil, sice nezapadly, ale přece jen volaly po mnohem systematičtějším uchopení. A zde se rodil můj problém spočívající v hledání odpovědi na otázku, jak se přes houštinu metodologických možností a pramenného materiálu prosekat k přístupu, který by mi dával smysl a byl časově i obsahově skladovatelný do prostoru, který je běžnému smrtelníku vyhrazen pro sepsání disertační práce. Začal jsem provádět další a další rešerše, zběžně procházel biografie celé řady osobností, listoval učebnicemi, s nimiž se pracovalo v bohosloveckých alumnátech a na teologických ústavech a fakultách, objevoval nepřeberné množství asketicko-spirituálních textů o kněžském povolání, o povinnostech stavu, celibátu atd., ale žádné metodologické rozuzlení nepřicházelo. Příliš mi nepomohly ani případné inspirace v dosavadní české či zahraniční literatuře. V roce 2014 sice vyšla velice zajímavá monografie Thomase Forstnera *Priester in Zeiten des Umbruchs. Identität und Lebenswelt des katholischen Pfarrklerus in Oberbayern 1918 bis 1945*,[2] ale ani jeho metodologický postup nezapadl do mých představ. Forstner se v ní soustředil na téma života (*Lebenswelt*, *Lebenskultur* a *Existenzbedingungen*) světských kněží arcidiecéze Mnichov a Freising. Těžiště jeho monografie tedy nespočívalo ve studiu dějin idejí či dobového teologického diskurzu, dokonce ani ve studiu dějin praktické pastorace či specifických forem kněžské zbožnosti. Ve středu pozornosti jeho práce byla zejména struktura rekrutování nových kněžských generací, jejich formace, disciplinace, každodenní život (*Lebens- und Alltagskultur*) a pochopitelně situace kolem první světové války a nacistické diktatury. K tomu autor využil archivní materiály ordinariátu, personální akta, částečně a nikoli systematicky kněžský tisk, pastorační zprávy atd. Takto strukturovaná pramenná základna mu sice umožnila celou řadu závěrů generalizovat, na druhou stranu některá témata (proces volby povolání, význam kněžských vzorů či obrazů a jejich vytváření, tradování a aplikace v praxi či vědomé promýšlení role kněze v moderní společnosti) by vyžadovala důkladnější zhodnocení skrze hlubší poznání biografií konkrétních jedinců.

Ačkoli jsem považoval Forstnerovu práci za velmi zdařilou, metodologicky jsem se po jejích stopách vydat nechtěl. Obával jsem se, že se utopím v záplavě úředních akt, korespondencí, programových textů a učebnic, že zůstanu na povrchu banálních zjištění bez možnosti dotknout se bohatství jedinečných lidských příběhů. Po období dalších úvah, během nichž mě trpělivě provázel můj školitel prof. Jiří Hanuš, nakonec padlo rozhodnutí. Biografie jednotlivých kněží mě přitahovaly natolik, že jsem se rozhodl za metodologický základ disertace zvolit právě biografický přístup. Sepsání biografie ovšem představuje časově náročný úkol, a proto jsem sledoval celou řadu osobností, ale detailně jsem zaostřil svou pozornost právě na tři. Na problematiku proměn kněžské identity jsem se nutně musel začít dívat primárně očima tří konkrétních diecézních kněží: Emanuela Masáka (1883–1964), Antonína Ludvíka Stříže (1888–1960) a Dominika Pecky (1895–1981). U posledního jsem navíc mohl navázat na své předchozí bádání.

Výběr těchto tří osobností ovšem rovněž nebyl nijak jednoduchý a přímočarý. Všechny tři biografie musely být v základních ohledech srovnatelné, relevantní, pramenně dobře podložené a zároveň mi měly nabídnout cestu k poznání rozdílných

způsobů uchopení kněžského povolání. Jistě by se daly vybrat i jiné osobnosti. Na druhou stranu ale všichni tři odpovídali základnímu požadavku komparovatelnosti. Vzešli z jedné diecéze, sdíleli prožitek středoškolského studia před první světovou válkou, těžiště pastoračního působení u všech tří leželo v meziválečném období, všichni tři zanechali dostatečnou pramennou, publicistickou či třeba korespondenční stopu. U všech tří se jednalo o výraznější, literárně činné osobnosti s vlivem na své okolí, které měly ambici překračovat standardní pastorační rádius daný vykonávaným duchovním úřadem (kaplan, katecheta, spirituál semináře atd.). Všichni tři sdíleli touhu po obnově církve a kněžského povolání a snažili se ji nějakým způsobem realizovat. Na druhé straně jsem ovšem hledal takové kněžské typy, které se od sebe měly v ostatních ohledech naopak odlišovat, a to z toho důvodu, abych mohl představit co nejširší obzor světa českých katolických kněží od přelomu 19. a 20. století až zhruba po šedesátá léta 20. století, jak jsem si od začátku předsevzal. Proto se mi hodilo, že Emanuel Masák náležel k těm kněžím, kteří se nechali oslovit ideály modernismu a hledali nové cesty nejen k mentalitě moderního člověka, ale i k reformě církve, přičemž po roce 1918 z církve neodešli a různými způsoby se vyrovnávali s tím, že reformní ideály byly potlačeny. Antonín Ludvík Stříž naopak reprezentoval část kléru, která ke skutečnosti modernizace zaujala konzervativní postoj, a přitom využila mnohé z podnětů ultramontánní zbožnosti, silně ovlivněné mariánským kultem a úctou k papežství. Dominik Pecka obě uvedené perspektivy doplňoval střízlivě konzervativním smýšlením za současné připravenosti nově promýšlet potenciál laiků v církvi i možnosti moderních pastoračních metod, což ho přivedlo k roli charismatického průvodce mladých, propagátora mládežnického a liturgického hnutí a vyhledávaného popularizátora křesťanské nauky i vědeckého poznání.

Každý z nich tedy reprezentoval jinou představu o obnově církve a kněžského povolání, odlišné pastorační preference a do značné míry i jiná kněžská prostředí, jež se ovšem částečně prolínala. Z tohoto důvodu jsem do heuristické práce i do následných analýz a psaní vtahoval celou řadu dalších kněží, angažovaných laiků či jiných aktérů, a dokonce i témat a kontextů. Představovaly pro mě spojnici k obecným otázkám a záchranné lano před utonutím v detailu. Přesto jsem si začal uvědomovat, že největší hodnota zvoleného přístupu pravděpodobně nebude spočívat ve snaze získané poznatky za každou cenu generalizovat, byť i to bylo v řadě ohledů s opatrností možné, ale především v možnosti zachycovat, sledovat a zkoumat stopy obecnějších kontextů v konkrétním, jedinečném.

Současně s pronikáním do jednotlivých biografií se rodily nové a nové otázky. Začal jsem se ptát, jaké prostředí na přelomu 19. a 20. století vykazovalo nejpozitivnější klima vzhledem ke kněžské vokaci. Jak rodinné a obecněji sociální zázemí a parametry středoškolského vzdělávání a náboženské výchovy působily v procesu volby duchovního povolání? Jakým způsobem v dané době probíhal proces přijetí katolické víry u mladého jedince? Zůstala samozřejmou daností, nebo si naopak musela projít obdobím tápání, relativizace a hledání založeného na osobní, případně alternativní volbě? Jaké motivace provázely rozhodnutí pro kněžství a vstup do semináře? Jak kněžskou stavovskou identitu formoval zážitek společné formace, seminární řád, oficiální kněžské vzory či osobnosti vyučujících? Jaké role na sebe museli kněží přijímat v realitě farní pastorace na venkově, maloměstě či v prostředí velkoměstské periferie a jak se proměňovala míra akceptace kněžské autority v těchto prostředích uvnitř komunity věřících i mimo ni? Jak se v těchto prostředích vyvíjely vztahy mezi samotnými kněžími, případně mezi farářem a kaplany? Co se seminárními ideály učinila každodenní rutina duchovní správy a práce ve farní kanceláři? Jakým způsobem kněžskou identitu formovala nutnost hledání vztahu k proměnám moderní společnosti, kontext vývoje českého národního hnutí, zkušenost první světové války, vznik

samostatného státu a kněžské reformní hnutí po roce 1918? Jak se v průběhu první poloviny 20. století proměňoval vztah kněží a věřících laiků? Jak identitu kněží ovlivňovala konfrontace s komunistickou totalitou v padesátých a šedesátých letech? Jakým způsobem komunita věřících prožívala smrt kněze? Co z jeho životního příběhu zůstalo součástí kolektivní paměti v podobě tradovaných mýtů?

V neposlední řadě se mi jako naprosto zásadní jevila výzva sledovat konkrétní příklady uchopení či „realizace" kněžského povolání, tedy formy hledání vlastní role ve společnosti, naplňování role kněze v církvi, případně i formy realizace konkrétních pastoračních úkolů a cílů. V této souvislosti jsem začal přemýšlet nad tím, jak „realizaci" kněžského povolání utvářela konfrontace „kněžské imaginace" s „kněžskou realitou", tedy jak se různé ideály, plány, sny, evangelizační programy, obsahy oficiální seminární spirituální výchovy či specifické formy zbožnosti, přejaté i nově vytvářené kněžské vzory a obrazy projevovaly v prostředí pastorační reality, jak se promítaly do konkrétních aktivit a pastoračních metod, jakým způsobem kněžská imaginace ovlivňovala konkrétní pastorační preference, jednání, chování a rozhodování jednotlivých aktérů.

Samozřejmě se čas od času ozývaly závažné pochybnosti o tom, zda se mi nakonec podaří všechny tři příběhy pojednat tak, abych čtenáři pouze nenaservíroval tři biografie, které by vlastně neměly nic moc společného. Podobně se ke slovu přihlásila foucaultovsky zabarvená obava, zda jsem se již samotným výběrem daných osobností nedopustil nepřípustné konstrukce, jejímž následkem by byla spíše fikce motivovaná mým záměrem představit různá kněžská prostředí, různě zaměřené pastorační projekty a kněžské vzory. Opakovaně jsem se kupříkladu ptal, zda jsem z Emanuela Masáka neudělal „umírněného modernistu" přece jen příliš účelově, násilně, a obával jsem se, že tato charakteristika vlastně neodpovídá skutečnosti. Jak ale bez podobných pokusů uchopování rozličných identit a kněžských typů porozumět konkrétním dějinným jevům a procesům, které se přede mnou vynořovaly? Stejně tak mě trápil problém, že takřka okamžitě, když už se mi zdálo, že se mi podařilo pochopit a vykreslit konkrétní způsob realizace kněžského povolání, jenž prozrazoval specifickou identitu daného kněze, narazil jsem na novou roli, čin či rozhodnutí, které na první pohled dosavadní porozumění zásadně zpochybnilo. Vedlo mě to nakonec k závěru, že s některými pojmy je třeba zacházet opravdu s nadhledem a nikoli absolutně, že lidský život se do metodologických škatulek vměstnat nedá.

To ovšem neznamenalo, že bych na základní typologizování rezignoval. Když už jsem zmínil „umírněného modernistu" Emanuela Masáka, doplnil bych, že právě v jeho případě se mi do rukou dostal nesmírně zajímavý korpus korespondencí a deníkových záznamů, jež mě potěšily nejen tím, že potvrzovaly jeho zaujetí Katolickou modernou a reformním hnutím v katolické církvi v jeho umírněné podobě, ale navíc mi dovolily vstupovat do zápasů o reformu církve na počátku 20. století a pak znovu po roce 1918. Díky nim jsem se setkával s celou řadou dalších aktivistů, spisovatelů, angažovaných laiků, s představenými semináře i brněnského biskupství. Prožíval jsem cenzorské zásahy do modernistických periodik, schůze reformního kněžstva, následný rozkol i nutnost vyrovnávat se se zákazy kněžského sněmování. Osud Emanuela Masáka, jeho deník a vlastně celé kněžské působení se mi staly neocenitelným průvodcem v hledání odpovědi na otázku, kam se poděly reformní ideály ve dvacátých a třicátých letech a jak s nimi mohli nakládat kněží, kteří se pro ně nadchli, ale po roce 1920 z církve neodešli. Začal jsem si uvědomovat, že možná taková životní trajektorie na první pohled nezapadá do povrchně definovaných (často mediálně atraktivních) identit či kněžských typů, ale o reálném životě vypovídá mnohem víc než leckteré extrémní případy…

A nakonec na sebe nenechaly dlouho čekat ani další intelektuální zážitky. Reportáže z mládežnických akcí, jež referovaly o inspirativním knězi Dominiku Peckovi, naznačovaly dobově naprosto

novátorské pojetí kněžství, které skoro tajemně vyvrcholilo provázením bližních v komunistických žalářích. Studium biografie Antonína Ludvíka Stříže mě zase takřka bezprostředně uvádělo do staroříšské chalupy vydavatele Josefa Floriana a dávalo mi kupříkladu možnost poznávat nestandardní duchovní doprovázení v podání Jakuba Demla. S Antonínem Střížem jsem prožíval přerod dětské víry ve víru dospělého muže a brzy i bolestné hledání kněžského povolání, které nakonec vyústilo v odchod ze Staré Říše. Střížovo kněžské působení mně navíc umožnilo otevřít bránu k poznávání mnoha intimních vrstev kněžské spirituality a vstoupit do prostoru nemilosrdného zápasu s mocnostmi temnot o svěřené lidské duše. Díky Střížovi jsem pochopil, že pokud jako badatel nevezmu v úvahu i takové obsahy kněžské identity, které se sytí mystikou a reálně zažívaným duchovním soubojem se zlem, zůstane z uchopení dané historické podoby kněžského povolání jen povrchní popis pastoračních aktivit či analýza literární tvorby kněží. A to by bylo velmi málo.

Bez biograficky zaměřeného přístupu bych možná podobná zákoutí kněžské identity nedovedl nahlédnout tak zblízka. Na druhou stranu u několika problematik, které se týkaly zejména každodennosti kněžského života, vztahů mezi kněžími a věřícími či proměn motivací, jež provázely rozhodnutí pro kněžské povolání, a v neposlední řadě i kontextu reformního hnutí po roce 1918, na mě vtíravě doléhala otázka, zda jsem potenciál uvedených témat dostatečně využil, zda jsem se přece jen neměl více spolehnout i na další metody a přístupy, ať už přicházely v úvahu dějiny každodennosti, diskurzivní analýza či generační metoda. Nakonec jsem však nabyl přesvědčení, že výsledný text by se tím spíše rozbil. Kde to bylo ku prospěchu věci, tam jsem se zmíněnými metodami inspiroval a pracoval s nimi, metodologickým pilířem práce však zůstal přístup biografický, který rozhodl o konečné podobě textu.

Asi by se tento přístup dal nazvat jako „srovnávací biografie“, protože všude, kde to jen bylo možné, jsem pojednával dané problematiky skrze trojí biografickou perspektivu souběžně. A i tam, kde to možné nebylo, slouží jednotlivé příběhy k nasvícení těch dalších, přičemž na výsledný text snad lze mimo jiné nahlížet i jako na pokus o potvrzení teze, že problematika proměn identity katolických kněží v moderní době představuje relevantní téma historické vědy a zároveň pohnutý příběh společenského stavu, který se ještě v polovině 19. století těšil nezpochybnitelné společenské prestiži, s postupujícím časem se však stal pro některé vítaným terčem kritiky, symbolem zpátečnictví a reakce, pro jiné zase symbolem věčného řádu, legitimní autority, autentické služby nebo i mučednictví. Každopádně i po celé 20. století zůstalo kněžské povolání provokativním znamením, jehož reprezentanti nepřestali být nositeli jevů, které se i ve střetu s modernou ukázaly jako nečekaně vitální. Mám na mysli kupříkladu zážitek setkání s transcendentní skutečností. Kněžská identita tak ani ve 20. století nepřišla o své sakrální, spirituální či přímo mystické obsahy, bez nichž by vlastně ani nebyla myslitelná. Právě jim jsem se snažil důkladně věnovat, jak již ostatně napovídá název disertační práce (a připravované publikace, pokud vše půjde podle plánu) parafrázující citát z díla Léona Bloya: *Když rozpínají ruce, dotýkají se temnot. Proměny kněžské identity v prostředí českého katolicismu v 19. a 20. století.*[3] ■

1 Husák, Petr: *Osobnost Dominika Pecky. Vývoj pojetí kněžství v prostředí českého katolicismu ve 20. století*. Brno 2012.

2 Forstner, Thomas: *Priester in Zeiten des Umbruchs. Identität und Lebenswelt des katholischen Pfarrklerus in Oberbayern 1918 bis 1945*. Göttingen 2014.

3 Husák, Petr: *Když rozpínají ruce, dotýkají se temnot. Proměny kněžské identity v prostředí českého katolicismu v 19. a 20. století*. Disertační práce. Brno 2020.

Petr Husák (1987), historik a vinohradník, zabývá se moderními církevními dějinami.

František Mikš

Adolf Loos – přemýšlivý architekt, jehož promluvy vyzněly do prázdna

Koncem loňského roku jsme si připomenuli sto padesáté výročí narození architekta Adolfa Loose. Proslavil se nejen svými originálními stavbami a interiéry, ale i pronikavými úvahami o kultuře a společnosti. Jeho celoživotní úsilí o prosazení přirozené krásy, rovnováhy mezi tradicí a modernou, formou a funkcí bylo heroické a obdivuhodné. Bohužel však vyznělo – vezmeme-li v úvahu další vývoj architektury a stavební kultury – do prázdna. Jako by to tušil, sám tak nazval jednu ze svých knih – *Ins Leere gesprochen* (Řeči do prázdna, 1921).

„Pro mne je tradice vším – dílo svobodné imaginace u mne stojí až na druhém místě.“ Adolf Loos[1]

Adolf Loos byl jednou z nejpodnětnějších a také nejbarvitějších postav dějin moderní architektury. Nejen svými vyhraněnými názory a pozoruhodnými realizacemi, ale i dost výstředním osobním životem. Začnu proto trochu odlehčeně. „Jsem komunista,“ prohlásil o sobě údajně architekt, alespoň podle jeho třetí manželky Claire Beck-Loosové. „Rozdíl mezi mnou a nějakým bolševikem však spočívá v tom, že chci změnit všechny lidi na aristokraty, zatímco on je chce proměnit v proletáře…“[2] Něco na tomto bonmotu je, neboť Loos byl, a na to bychom neměli zapomínat, nejen originální architekt a průkopník moderny, ale i vášnivý obhájce západní civilizace a apoštol její vysoké kultury. Dnes by možná někdo řekl, že i politicky nekorektní. Pod pojem kultura zahrnoval mnoho oblastí života, od způsobu bydlení a zařízení domácnosti přes odívání až po hygienické a stravovací návyky. Claire ve svých pamětech vzpomíná:

> Sedíme u velkého společného stolu v jídelně penzionu. Naproti nám sedí jedna dáma s dospělou dcerou. Sklánějí hlavy nad svými talíři. Srkají polévku. Poznám, že to Loos nese nelibě. Servíruje se maso… Obě dámy drží nože blízko čepele. Lokty mají daleko od sebe.
> Loos zamumlá: „Jen aby si neuřízly prsty.“
> Obě snědly maso, ale zůstává omáčka. Pak dojde k něčemu hroznému. Dámy srkají omáčku pomocí nožů.
> Loos se už nedokáže udržet: „Obávám se, milá madam, že se říznete do úst.“ A pak s vážným výrazem člověka vykonávajícího posvátnou misi dodává: „Před lety jsem napsal článek ‚Uvedení západní kultury do Rakouska‘, měla byste si jej přečíst… Jen tak mimochodem, odkud pocházíte?“
> „Jsem Turkyně.“
> Loos si slyšitelně oddychne úlevou: „To vás omlouvá.“[3]

← Adolf Loos s naslouchacím přístrojem, kolem toku 1930. Repro: Long (2017), s. 164.

Časopis *To jiné*, s podtitulem *List pro zavádění západní kultury do Rakouska*, začal Loos vydávat ve Vídni v roce 1903, vyšla ale pouze dvě čísla.[4] Psal však čile do jiných periodik a mnohem dříve, než se prosadil jako architekt, byl znám coby sžíravý publicista provokující vídeňské umělecké kruhy svými nekonvenčními názory. Sarkastickým a břitkým stylem si vydobyl pozornost, ale udělal si i celou řadu nepřátel a některé jeho myšlenky jsou dodnes zjednodušovány a nepochopeny. Týká se to hlavně jeho nejslavnějšího textu *Ornament a zločin*, v němž bývá spatřován ideový předobraz meziválečného puristického radikalismu a odlidštěnosti dnešních staveb. „Ornament je zločin“ a je třeba jej radikálně vymýtit – tak bývá dezinterpretován architektův myšlenkový odkaz.[5]

Loos nic takového netvrdil – předvídal pouze, že ornament časem přirozeně sám vymizí, a prosazoval ornamentální střídmost tam, kde byla přebujelá a samoúčelná. Kde však ornament zcela zavrhoval, bylo tělo civilizovaného kulturního člověka. Kulturu chápal jako vyrovnanost nitra i zevnějšku člověka, která jedině zaručuje rozumné myšlení a jednání. „Moderní člověk, který se tetuje, je buď zločinec, nebo degenerovaný,“ prohlásil. Kdyby vždy elegantní a kultivovaný architekt dnes náhle procitl a spatřil bizarní potetované postavy s piercingem v obličeji a kalhotách roztržených na kolenou, spěchající monotónní betonovou šedí měst a sídlišť, nejspíš by si pomyslel, že civilizace a kultura dospěly ke svému konci.

Adolf Loos není snadno uchopitelnou a zařaditelnou osobností. Podporoval avantgardní umělce, například malíře Oskara Kokoschku či hudebního skladatele Arnolda Schoenberga, současně však byl konzervativní člověk, jenž odmítal upřednostňovat vše nové a módní před tradicí. Útočil na předekorovaný historismus a eklekticismus pozdního devatenáctého století, ale stejně ostře napadal i své „pokrokové“ současníky, představitele Vídeňské secese, kteří podle něj upadli do hříšných osidel estetismu. V předmluvě k opožděnému knižnímu vydání již zmíněných *Řečí do prázdna* (1921) si stěžuje, že se mu za jeho články dostalo kritiky nikoli od maloměšťáků, ale od přívrženců moderny, podle nichž svým ostrým stylem „vpadal moderně do zad“.[6]

Vzdorovitý samotář

Adolf Loos se narodil 10. prosince 1870 jako nejstarší ze tří dětí do rodiny kameníka a sochaře v Brně na Kounicově ulici, tehdy Friedhofgasse (Hřbitovní). Dům, v němž se kromě bytu nacházel i sochařský ateliér, kamenická dílna a sklad hotových náhrobků (obr. 1), už dnes nestojí. Byl zbourán o necelých sto let později při stavbě výškové budovy hotelu Continental, dokončené v roce 1964 (obr. 2). Můžeme si zkusit představit, jak by Loos tuto „corbusierovsky“ laděnou stavbu s interiéry v bruselském stylu komentoval, známe-li jeho názory a břitké kritiky.

Dětství a mládí Adolfa Loose nebylo idylické, později o něm mluvil jako o samotářském. Měl dle všeho vřelý vztah s otcem, do jehož dílny se uchyloval před panovačnou matkou a pozoroval ho při práci. Pro vnímavého chlapce to bylo nepochybně inspirativní prostředí, jež podnítilo jeho celoživotní vášeň pro řemesla a kvalitní materiály. Otec však zemřel, když bylo Adolfovi necelých devět let, a jeho soužití s matkou bylo stále složitější. Nebyl dobrý student, nejevil zájem o akademické přednášky a výtvarnou výchovu, nijak nevynikal ani v kreslení. Vše navíc umocňovala dědičná vada sluchu, která se u něj začala projevovat již ve dvanácti letech. Po absolvování obecné školy vystřídal gymnázia v Brně a v Jihlavě, poté ho matka poslala na studia k benediktinům do Melku v Dolním Rakousku, kde měli usměrnit jeho svéhlavou povahu. Ani tam však neklidný chlapec dlouho nevydržel a maturitu složil až o rok později na c. k. státní průmyslové škole v Liberci.

Architekturu začíná Loos studovat v roce 1889 na vídeňské Akademii užitých umění a pokračuje na univerzitě v Drážďanech. Již v následujícím roce ale studia přerušuje a nastupuje jako jednoroční dobrovolník vojenskou službu, během níž se nakazí syfilidou. Léčba je dlouhá a drastická a celkově se podepíše na jeho již tak nepříliš dobrém

zdraví – kromě jiného ho zanechá neplodným. Ke studiím se Loos vrací až v roce 1893, ale opět jen krátce. Ještě v létě téhož roku se rozhodne odcestovat do Ameriky, aby zde navštívil Světovou výstavu v Chicagu, konanou při příležitosti čtyřstého výročí Kolumbova objevení Nového světa. V Americe nakonec stráví tři roky, pobývá ve Filadelfii, St. Louis a New Yorku, kde vystřídá řadu zaměstnání, často velmi podřadných a špatně placených. Seznámí se však nejen s tamním architektonickým děním, ale i s americkým stylem života, jehož zapáleným propagátorem se stane.

V roce 1896 se Loos rozhodl vrátit do Rakouska. Cestou zpět ještě uskuteční delší zastávku v Londýně, krátce navštíví i Paříž. Je mu dvacet šest let a tato cesta změní zásadně jeho život. Ovlivní nejen jeho dosavadní představy o architektuře a designu, ale i o kultuře a společnosti, o každodenních potřebách běžného člověka. Zejména si uvědomí, že k základním atributům moderního života – zvláště nové měšťanské třídy – patří střídmost a autenticita, nikoli přebujelá zdobnost a bezduché opičení po aristokracii, jak tomu bylo v jeho rodném Rakousku. Po návratu do Vídně Loos nějaký čas pracuje v ateliéru architekta a urbanisty Carla Mayredera, ale není zde spokojen, neboť práce tu stále probíhají převážně v duchu pozdního historismu. Rozhodne se osamostatnit a už v roce 1897 realizuje svou první zakázku – zařízení vídeňského krejčovského salonu Ebenstein. Mnohem dříve než jako architekt či dekoratér se však proslaví jako pohotový glosátor kulturního dění a autor pronikavě kritických článků – zejména pro přední vídeňský list *Neue Freie Presse* v pravidelných zprávách z Jubilejní výstavy, konané v roce 1898 při příležitosti padesátého výročí nastoupení císaře Františka Josefa na trůn. Spřátelí se rovněž s předními vídeňskými modernisty a obratnými stylisty, především Karlem Krausem a Peterem Altenbergem, kteří ho v psaní podporují.

⇆ 1. Loosův rodný dům, foto Archiv města Brna, repro: https://www.bam.brno.cz/stezka/31-po-stopach-adolfa-loose

← 2. Letecký snímek hotelu Continental (pohled směrem k Lidické ulici), snímek z roku 1967.

↗ 3. Ukázka přebujelé ornamentální zdobnosti, z ilustrovaného katalogu První světové výstavy (Great Exhibition of the Works of Industry of all Nations), 1851.

Historismus a antiornamentalistické nálady

Loosova kritika přebujelé ornamentální zdobnosti nebyla něčím převratně novým. Debaty o tom, že historizující dekorace u mnoha užitkových předmětů zastiňuje jejich funkční podstatu, probíhaly již dlouho předtím, přinejmenším od První světové výstavy (Great Exhibition of the Works of Industry of all Nations), konané v londýnském Hyde Parku v roce 1851 (obr. 3). Přestože šlo o úspěšnou a oslavovanou událost, jíž se účastnili vystavovatelé téměř z celého světa, vyvolala i některé znepokojivé otázky. Dokonce sám předseda její poroty Richard Redgrave musel v závěrečné zprávě přiznat, že bylo až s podivem, jak často vystavené exponáty upřednostňovaly dekoraci před funkčností a konstrukcí:

> Při pozorném prozkoumání shledáváme právě toto hlavní chybou výstavy, jež vede ke znechucení dekorací a k obdivování předmětů absolutního užitku (strojů a nejrůznějších nástrojů), kde je účel natolik

> zásadní, že zapudí ornament… a výsledkem je ušlechtilá jednoduchost.[7]

Znechucení historizující zdobností a eklekticismem na přelomu století sílilo nejen v Anglii a postupně se stávalo předmětem vášnivých diskusí v časopisech i na pokrokových fakultách architektury. Loos dal svými kritickými texty, napsanými po návratu z Ameriky, těmto antiornamentalistickým náladám nový a radikálnější výraz a přenesl debatu do konzervativního – a dle něj zaostalého – Rakouska. Již v roce 1897 v recenzi jedné rakouské vánoční výstavy píše:

> Na druhé straně kanálu La Manche bydlí národ svobodných občanů, jež si už dávno odvykl starému omezování. Lidé se ve svých bytech vzdali knížecí nádhery a luxusu. Zastaralé zvyky už dávno odložili, takže v napodobování elity nenacházejí žádné zvláštní uspokojení. Mnohem větší důraz kladou na vlastní pohodlí.

Naopak v Rakousku, pokračuje Loos, jsou často předměty, jimiž se lidé obklopují, v protikladu modernímu životu:

> Zapomínáme, že člověk kromě trůnního sálu potřebuje obývací pokoj. Klidně se necháme trápit stylovým nábytkem. Narážíme do něj, až se nám dělají na kolenou boule, při sezení se nám vtlačují ornamenty do zad i do míst, kde záda končí. Od různých ornamenty zkrášlených držadel nádob se nám za poslední dvě desetiletí udělaly renesanční, barokní a rokokové mozoly.[8]

Loosovy texty, napsané mezi lety 1897 až 1900 se týkají řady aspektů tehdejšího života: uměleckých řemesel, zařizování interiérů, sedacího nábytku, skla a keramiky, stravování, obuvi, pánské a dámské módy. Zabýval se i takovými detaily, jako například jaké by měl civilizovaný člověk nosit spodky.[9] Když dnes tyto texty pročítáme, neubráníme se občas úsměvu – některá tvrzení jsou dobově podmíněná, řadě vtipných narážek na tehdejší situaci už nerozumíme. Loos uměl psát poutavě, často a rád přeháněl, nadsazoval – ve smyslu Chestertonova rčení, „že veškeré přehánění je na místě, přehání-li se správná věc“. To podstatné by to však nemělo zastřít – Loos ještě před koncem století zformuloval vlastní a jedinečnou filosofii architektury a designu, které se držel do konce života a která nám má stále co říct.

Loos a Hoffmann

Loosovo ostré pero se však neobracelo pouze proti eklektickému a historizujícímu stylu konce století, ale čím dál častěji i vůči hnutí Vídeňské secese, které se tento styl snažilo nahradit něčím radikálně novým. A zejména vůči jeho vrstevníkovi Josefu Hoffmannovi (1870–1956), jenž se stal v roce 1903 spoluzakladatelem a ředitelem proslavených Vídeňských uměleckých dílen (Wiener Werkstätte).[10]

Loos a Hoffmann představovali ve své době dva protipóly rozvíjející se vídeňské umělecké moderny. Přestože pocházeli z podobného prostředí (oba se narodili ve stejném roce na Moravě a znali se již ze studií na brněnské průmyslovce), měli velmi odlišné povahy a jejich názory a životní cesty se stále více rozcházely. To časem vyústilo – zvláště ze strany impulzivního Loose – v doživotní nepřátelství. Americký kulturní historik Carl E. Schorske, autor ceněné práce *Vídeň na přelomu století*, nabízí zajímavé srovnání obou osobností na pozadí dvou portrétů, které vznikly v rozmezí pouhých tří let – *Portrétu Fritzy Riedlerové* od Hoffmannova blízkého spolupracovníka, secesionistického malíře Gustava Klimta (1906, obr. 4) a *Portrétu architekta Adolfa Loose* od „antisecesionisty“ Oskara Kokoschky (1909, obr. 5). Zatímco Klimt svůj model umísťuje do silně stylizovaného interiéru vyzdobeného ve stylu Wiener Werkstätte, z nějž vystupují jemné ženiny rysy, Kokoschkův obraz je zcela jiný – Loosovu

uhrančivou tvář vidíme na pozadí jakéhosi abstraktního prostoru nabitého elektrizující atmosférou. Ruce má „do sebe zaklesnuty jako dvě ozubená kola. Tvář se skládá z nepravidelných ploch vyzařujících napětí. Jen iracionální síla železné vůle jako by držela pohromadě všechny až příliš racionální prvky této dynamické osobnosti.“[11]

Loosův portrét si ve vzory hýřícím interiéru Josefa Hoffmanna, navrženém v duchu požitkářského estetismu počátku 20. století, neumíme představit. Schorske se srovnáním obrazů snaží upozornit nejen na rozdílné povahy a vidění světa bývalých spolužáků, ale i na jistou rozporuplnost samotné Loosovy osobnosti: zatímco jeho architektura je čistá a racionální, jeho okolí je nabito tíživou, výbušnou energií, s níž prosazoval svoje estetické zásady.[12] A právě to mu způsobilo mnohé osobní problémy a přineslo řadu nedorozumění panujících dodnes.

↑ 4. Gustav Klimt: Portrét Fritzy Riedlerové, 1906, Österreichische Galerie Belvedere, Vídeň.

→ 5. Oskar Kokoschka: Portrét architekta Adolfa Loose, 1909, Schloss Charlottenburg, Berlín.

Wiener Werkstätte a hříšná osidla estetismu

Hlavní omyl Hoffmannova estetismu spočíval podle Loose zejména v tom, že se svými kolegy ve Vídeňských dílnách zaváděl těsnou spolupráci mezi umělci/designéry a tradičními řemeslníky. S cílem vytvářet – do jisté míry i vynalézat – zcela nové druhy užitkových předmětů, jež by měly formu moderního uměleckého díla, ale současně se vyvarovaly tradičních vzorů. Loos byl jako evolucionista a tradicionalista přesvědčen, že opravdový moderní styl může vzniknout pouze spontánně – že je třeba ho hledat v anonymních produktech prostých řemeslníků, v nichž je již přítomen, tedy v tradici. „Moderní styl je všude kolem nás, není třeba jej vynalézat,“ tvrdil. Snahu cíleně směšovat sféru umění, jejíž díla mají sloužit výhradně ke kontemplaci a jsou nadčasová, se sférou řemesel, jejichž úkolem je výroba předmětů užitečných, praktických a pohodlných, vnímal jako symptom něčeho umělého a zkaženého:

> A promýšlel jsem celou věc znovu a znovu. I když mi to působilo bolest, dospěl jsem k názoru, že tyto nově objevené ornamenty mají s naší dobou ještě méně společného než nesprávné napodobování starých stylů. Přišel jsem na to, že to není nic jiného než chorobné

> výplody mozku jednotlivých lidí, kteří neblahým způsobem ztratili kontakt s dobou…[13]

Prohlédneme-li si některé výrobky Wiener Werkstätte, není těžké pochopit, čím Loose tak dráždily – pravoúhlá či extravagantní křesla, v nichž

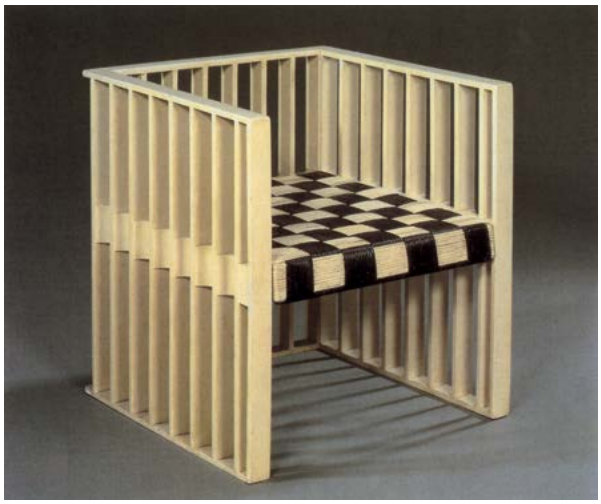

se nedá pohodlně sedět (obr. 6 a 7) a nejsou ani esteticky zdařilá, překombinovaný košík na ovoce, snažící se co nejvíce oprostit od tradičních forem (obr. 8), přísně hranaté vázy a květníky (obr. 9 a 10): „Dříve zde byl patrný alespoň náznak čehosi jako užité umění, ale nyní se vyrábějí ozdobné květináče a mísy na ovoce z mříží od kanálů," píše Loos v roce 1907 sarkasticky o jednom z Hoffmannových návrhů.[14] Trnem v oku jsou mu podivné poháry s vysokými úzkými či kroucenými stopkami, ze kterých „při pití teče voda napravo i nalevo od koutku úst" a nejspíš se i snadno převrhnou (obr. 11). V článku Keramika si stěžuje, že vídeňští moderní umělci „kromě nechutného dekoru vynalezli ještě i sklenice, které mají takový tvar, že se z nich nedá pít" – a dodává:

> Pro likérové sklenky vynalezli Holanďané, výteční znalci kořalky, klasický tvar: tulipán. Z takové sklenice může likér s hustou konzistencí snadno vytéci. Bylo proto samozřejmé, že Vídeňská secese se pro likérové sklenky rozhodla používat obrácený princip: tvar mandarinky. Takovou sklenku mohou vyprázdnit jen lidé ohební jako had, kteří jsou schopni se natolik ohnout nazad, že se hlavou dotýkají země.[15] (obr. 12)

Přestože nás výrobky Vídeňských uměleckých dílen mohou okouzlit – zvláště dnes, kdy stále drtivě převládá funkcionalistická estetika –, v některých případech musíme dát Loosovi za pravdu. Jsou silně formalistické a čpí z nich snaha o uměleckou originalitu za každou cenu – a v důsledku toho jsou nejen nepraktické, ale i nehezké až kýčovité. Zdá se, že Loos skutečně neviděl velký rozdíl mezi odstrašujícími příklady nejrůznějších ornamentálních monstrozit v historizujícím stylu, jako je například pohár imitující košík na hlavě jelena (obr. 14), a některými „moderními" výtvory Vídeňských uměleckých dílen, například Hoffmannovou stříbrnou konvicí připomínající obrácenou trumpetu (obr. 13).

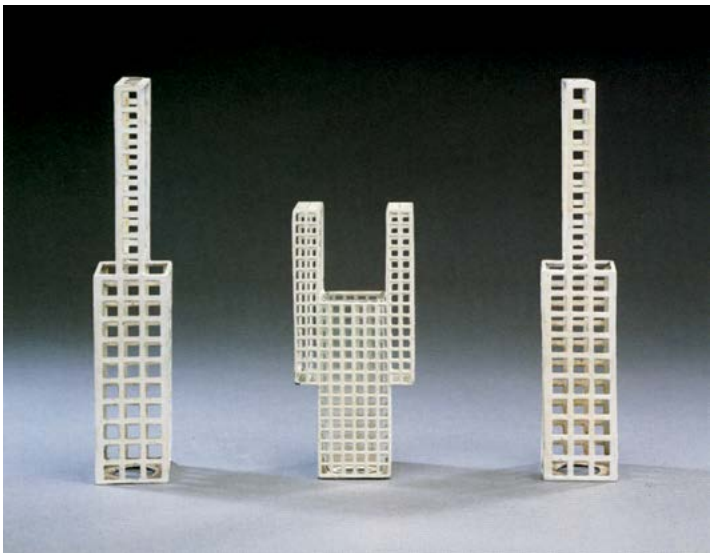

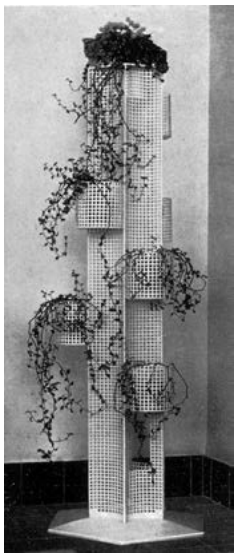

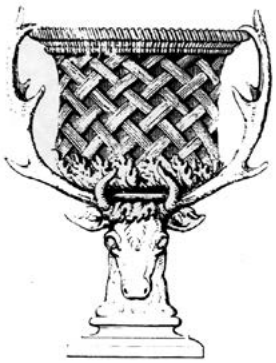

↖ **6.** Koloman Moser: Křeslo, kolem roku 1901. Repro: *Wiener Werkstätte* (2008), s. 107.

← **7.** Koloman Moser: Křeslo pro sanatorium Purkersdorf, 1903. Repro: *Wiener Werkstätte* (2008), s. 32.

8. Josef Hoffmann: Košík na ovoce, stříbro, 1904. Repro: Sarnitz, August: *Josef Hoffmann* (2008), Taschen/Slovart, s. 6.

9. Koloman Moser: Hranaté vázy s držadly, kov, bílá barva, dekorativní design perforovaných čtverců, kolem roku 1905. Repro: *Wiener Werkstätte* (2008), s. 98.

10. Josef Hoffmann: Stojan na květiny, 1904–1906. Repro: *Wiener Werkstätte* (2008), s. 33.

11. Josef Hoffmann: Stříbrné sklenice, kolem roku 1925. Repro: *Wiener Werkstätte* (2008), s. 164.

12. Otto Prutscher: Likérový servis, kolem roku 1910. Repro: *Wiener Werkstätte* (2008), s. 127.

13. Josef Hoffmann: Stříbrná konvice, kolem roku 1909. Repro: *Wiener Werkstätte* (2008), s. 158.

14. Pohár imitující košík na hlavě jelena. Ilustrace z knihy Ralfa Wornuma *The Analysis of Ornament*, 1856.

Hledání přirozené krásy a účelnosti

Loos byl přesvědčen – a v tom tkví jádro jeho kritiky –, že nové formy v designu má smysl vynalézat pouze tam, kde jde o něco úplně nového, co tu dříve nebylo, nikoli pro věci již existující. „Pro nové produkty naší kultury (železniční vagon, telefony, psací stroje a tak dále) musí být vytvořena nová forma, která nebude vědomě napodobovat staré styly.“[16] Historismus pozdního devatenáctého století se podle něj dopouštěl té chyby, že odíval nové věci (fasády nových domů a továren, stroje a moderní užitkové předměty) do neodpovídajících starých a zdobných forem. Secesionisté se pro změnu snažili za každou cenu vymyslet pro staré a dávno existující věci formy nové, ačkoli existovala již prověřená funkční a elegantní řešení:

> *Měnit formu tam, kde není možné žádné věcné zlepšení – je největší nesmysl.* Mohu vynalézat něco nového tam, kde mám *nový úkol*, tedy ve stavitelství: budovu pro turbíny, hangáry pro vzducholodě. Ale židle, stůl, šatník? *Nikdy neuznám, že máme měnit vyzkoušené a staletí ustálené formy z nějaké potřeby obrazotvornosti.*[17]

V článku Sedací nábytek z roku 1898 používá Loos k vysvětlení svého – v podstatě evolucionistického – pojetí krásy poetickou metaforu dokonalosti lidského těla:

> Krásu chápeme jako nejdokonalejší dokonalost. Naprosto vyloučené tedy je, aby něco nepraktického bylo krásné… Krásný muž? To je ten nejdokonalejší, svou stavbou těla a duševními schopnostmi nejlepší záruka zdravých potomků, zachování a zajištění rodiny. Krásná žena? To je ta dokonalá. Má rozpoutat mužovu lásku, kojit děti a dobře je vychovávat. Pak má nejkrásnější oči, praktické a pronikavé, žádné krátkozraké, hloupé, má nejkrásnější čelo, nejkrásnější vlasy, nejkrásnější nos. Nos, kterým může dobře dýchat. Má nejkrásnější ústa, zuby, jimiž může nejlépe rozkousat potravu. V přírodě není nic přebytečné. Stupeň použitelnosti, spojený s harmonií ostatních částí, nazýváme čistá krása.[18]

Stejně jako u lidského těla, pokračuje Loos, můžeme „krásu spotřebního předmětu vysvětlit pouze ve vztahu k jeho účelu“. Aby byl předmět skutečně harmonický a krásný, musí být účelný a praktický. U předmětů denního užitku neexistuje nic takového jako *krása o sobě* – umění by proto nemělo zastiňovat, či dokonce znásilňovat tradiční řemesla, usilovat o uměleckou originalitu na úkor pohodlí a funkčnosti, svévolně měnit „přirozené“ a vyzkoušené tvary věcí, jako tomu byl ve své době svědkem: „Jsou například křesla v pokoji Otto Wagnera krásná? Pro mě ne, protože se mi na nich špatně sedí. Všichni ostatní na tom zřejmě budou stejně.“[19]

Na sedacím nábytku, jenž byl častým tématem Loosových úvah, lze dobře ukázat hlavní směr jeho kritiky. Navrhování židlí a křesel není otázkou estetiky, ale toho, jak sedíme. Všechny ostatní aspekty – materiál, vzhled, styl – jsou až druhotné. To znamená, že pokud jsou předměty z minulosti stále užitečné a jejich forma trvá, pak jsou také stále moderní (obr. 15). Především v tom se rozcházel s přesvědčením většiny modernistických reformátorů, kteří se snažili tradici popřít ve jménu svobodné imaginace.[20]

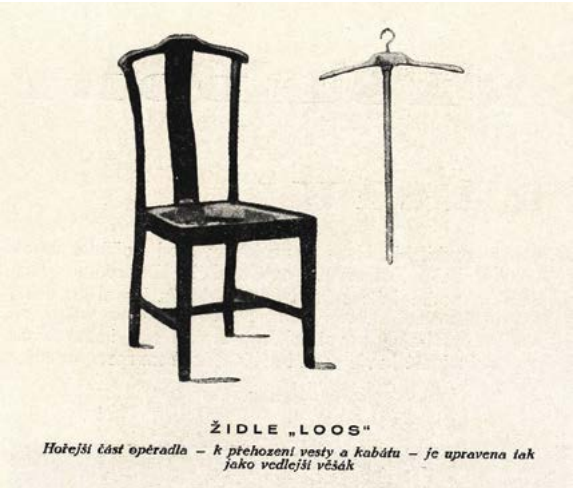

Zda je nějaká věc skutečně moderní a současně krásná, se podle Loose spolehlivě pozná i podle toho, hodí-li se dobře do sousedství věcí starých: „Ujišťuji vás, že můj nábytek hodí se do sousedství evropského nábytku všech století a všech zemí a neméně dobře také k předmětům čínským, japonským a indickým. Ať to někdo zkusí s výtvory našeho ‚uměleckého průmyslu‘.“[21]

Přestože Loosova slova mohou znít – tak jako v jiných případech – zbytečně agresivně a sebevědomě, není pochyb o tom, že ve svých návrzích o takovou nadčasovost usiloval. Například jeho křeslo Knieschwimmer (obr. 16) si lze dobře představit jak v historickém interiéru, tak v interiéru moderním – a i dnes se v malém vyrábí.[22] Loos tuto pohodlnou lenošku, umožňující volně pohupovat nohama (proto i název „kolenový plavec“), doporučoval do interiérů svých klientů – dvě tato křesla najdeme v pražské Müllerově vile (obr. 17). I zde se projevil Loosův vztah k tradici a anglosaské kultuře, jeho silný důraz na pohodlí a ověřený tvar před vymýšlením něčeho nového, originálního. Křeslo je totiž ve skutečnosti re-designem lenošky New Shaped Easy Chair, vyráběné od konce 19. století firmou Hampton & Sons převážně pro anglické kluby.

↙15. Židle „Loos“, časopis *Bytová kultura* I, 1924/1925. Horní část opěradla je uzpůsobena k přehození vesty a kabátu.

↑16. Křeslo Knieschwimmer navržené Adolfem Loosem. Repro: Katalog vídeňské aukce Schools of Design, listopad 2019.

↓17. Pohled do haly pražské Müllerovy vily se dvěma křesly Knieschwimmer.

Biedermeier jako zárodek moderny

Alternativu k přebujelé ornamentice historismu i k vyumělkovanosti secese spatřoval Loos nejen v anglosaské kultuře, ale také v biedermeieru, slohu první poloviny 19. století typickém pro měšťanskou kulturu německy mluvících zemí (obr. 18). Právě zde se nacházely plodné zárodky nově vznikajícího jazyka moderní architektury a designu, jež byly nastupující vlnou historismu a eklekticismu neprávem zatlačeny do pozadí. Biedermeier coby „poslední přirozený sloh" představoval rovněž první vyjádření středostavovských hodnot, spočívající v jednoduchosti a praktičnosti. Stavby, nábytek i různé užitkové předměty z tohoto období příliš nezvýrazňovaly sociální rozdíly či privilegia a před okázalou zdobností dávaly přednost účelovému tvaru (obr. 18, 19, 21). Přesto se však vyznačovaly střízlivou elegancí, jež byla v mnohém inspirativní – jak vidíme například na Loosově návrhu skříně do bytu Gustava Turnovského (obr. 19 a 20).

Pro Loose bylo mnohem přirozenější a praktičtější inspirovat se z minulosti než se snažit vynalézat formy nové, tzv. „moderní", jak se o to pokoušel Hoffmann a Vídeňské umělecké dílny. Srovnáme-li například jednoduché biedermeierovské křeslo z mobiliáře Pražského hradu, jehož ladné tvary přímo vybízejí k posezení (obr. 21), s pravoúhlými nepohodlnými křesly Kolomana Mosera (obr. 6 a 7), mělo by být zřejmé, kam Loosova kritika mířila. A taky důvod jeho radikálního provolání: „Nejlepší forma je vždy již hotová a nebojme se ji používat, i když v podstatě pochází od někoho jiného. Už dost s originálními génii!"[23]

Loos, jenž byl oddán západní klasicistní tradici, nacházel v biedermeieru nejen zdroj inspirace, ale v širším smyslu chápal návrat k jeho formám jako potvrzení kulturní kontinuity, jako znovunalezení cesty od minulosti k dnešku, jako uspokojení přirozené potřeby člověka udržet si kontakt s tím, co tu bylo dříve. V tom se odlišoval od většiny modernistů (mimo jiné i od Hoffmanna), kteří se na přelomu století rovněž snažili biedermeierem inspirovat.

Ukázkovým příkladem Loosova využívání biedermeierovských forem může být – jak ukazuje americký badatel Christopher Long ve studii o vídeňském biedermeierovském obrození[24] – salon ve Strasserově domě ve Vídni, dokončený v roce 1919 (obr. 22). Pohovka, skleněná vitrína, mramorový sloup i klasicistní lišty jsou doslovnými výpůjčkami z biedermeierovské estetiky, nicméně zasazenými do zcela nového a originálního Loosova prostorového uspořádání známého jako *Raumplan*, který

18. Biedermeierovská vila Wertheimstein, Vídeň, Döblinger Hauptstrasse 96, 1934–1935. Repro: Wikimedia Commons.

⇇19. Střídmá a elegantní biedermeierovská skříň, kolem 1830, Čechy, ořechová dýha, Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze. Repro: Vondráček, Radim (ed.): *Biedermeier* (2008), Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze, s. 462.

←20. Skříň navržená Adolfem Loosem do bytu Gustava Turnovského, 1902, javor s mosazným kováním, Musée d'Orsay, Paříž. Repro: Long (2019), s. 103.

↙21. Čalouněné křeslo, biedermeier, kolem 1830, Praha nebo Vídeň, bukové dřevo, třešňová dýha, intarzie, potah nepůvodní, Sbírky Pražského hradu. Repro: *Biedermeier* (2008), s. 252.

↓22. Adolf Loos: salon ve Strasserově vile, 1918–1919. Adolf Loos Archiv, Albertina, Vídeň. Repro Long (2019), s. 106.

interiér dělí na různé obytné zóny pomocí horizontálních přechodů. Výsledkem je další nová forma navazování na minulost – „biedermeierovský interiér je osazen v radikálně odlišné koncepci prostoru a historické prvky nabývají zcela nového moderního vzezření“.[25]

Podle Longa využíval Loos biedermeierovské formy nejen mnohem častěji a důsledněji než ostatní modernisté, ale především i poté, co se dobové nálady začaly obracet jiným, radikálnějším směrem. Až nakonec zůstal mimo hlavní proud modernistického dění:

> V letech po první světové válce, kdy velká část avantgardy odmítla myšlenku historické kontinuity a usilovala o čistou estetiku záměrně oproštěnou od všech historických nánosů, Loos nepřestával tvrdit, že architekti a designéři mohou nalézt základ moderního výrazu v minulosti. Na rozdíl od mnoha jiných raných modernistů… Loosovy sympatie k biedermeieru přetrvaly, neboť byly pevnou součástí jeho představy o evoluci kultury.[26]

Dům a byt jako místo k životu, nebo jako *Gesamtkunstwerk*?

Loos rovněž odmítal Hoffmannovy komplexní realizace v duchu *Gesamtkunstwerk*, dokonale sjednoceného díla, kdy klientům z řad movité a moderně smýšlející buržoazie dodával komplexní návrhy od budovy až po úplné vybavení interiéru – „od čajové lžičky až po stavbu samotnou“, jak se tvrdí o jeho nejznámější realizaci, honosné vile pro bruselského finančníka Adolpha Stocleta, známé dnes jako Palác Stoclet (1911). Takové absolutně dovršené zařizování domů a bytů pokládal za scestné zejména proto, že nereflektuje individualitu svých majitelů: „Jsem protivníkem směru prosazujícího celý návrh – od budovy až po lopatku na uhlí – od jednoho architekta. Podle mého názoru vznikne nudný celek, jakákoli osobitost je ztracena.“[27]

Dům si podle Loose nemáme představovat jako umělecké dílo – mezi domem a „řadou vyzdobených pokojů“ je rozdíl, a je úplně jedno, zda jsou navrženy v některém z historizujících stylů tzv. „archeology“ (jak hanlivě nazývá historizující architekty), nebo v duchu *Gesamtkunstwerk* moderními „dekoratéry“ (chápáno opět negativně). Podle Loose by si měl člověk svůj byt či dům zařídit sám, neboť jen pro toho, kdo ho obývá, je jeho vnitřní vybavení praktické. Tzv. „slohové“ byty tyranizují své obyvatele nejen častým nepohodlím, ale i tím, že si je nemohou dovybavit podle individuálního vkusu – tuto myšlenku Loos originálně rozpracoval ve svém proslaveném příběhu „O bohatém chudákovi“, jenž vyšel v roce 1900 v *Neues Wiener Tagblatt*.[28] Úspěšný a velmi bohatý muž chtěl naplnit svou prázdnotu tím, že bude „žít v umění“, ačkoli o něm nic nevěděl. Od moderního architekta si nechal navrhnout a postavit „totální“ dům ve stylu *Gesamtkunstwerk*, včetně veškerého vnitřního zařízení, aby následně zjistil, že se v něm necítí dobře, a už vůbec ne svobodně. Že si například nemá kam pověsit obrázek od vnučky, který dostal k narozeninám, ani další obrazy, které se mu líbí či pro něho něco znamenají.

Zařizování bytu by podle Loose mělo být v souladu s intimitou jeho majitele, jehož míra vkusu by se měla plně projevit již při výběru nábytku a dalšího vybavení. Má-li dobrý vkus, bude to výhoda, pokud ne, zařídí se nevkusně, což vůbec nevadí, bude to jeho vlastní „styl“. V článku Interiéry v Rotundě z roku 1898 to dokládá na příkladu domu rodičů, kde vyrůstal:

> Díky bohu jsem nevyrostl ve stylovém bytu… Každý kus nábytku, každá věc vypráví nějaký příběh naší rodiny. Byt nikdy nebyl hotový; vyvíjel se s námi a my s ním. Neměl žádný styl, starý ani cizí, ale měl styl svých obyvatel, své rodiny.[29]

A o pět let později (1903) v článku pro svůj list *Das Andere* píše:

> Kdo si zakládá domov, ať si zařizuje vše sám. Jinak se tomu nikdy nenaučí. Bude mnoho chyb. Ale budou to vaše vlastní chyby. Sebekázní a prostotou záhy poznáte své omyly. Pozměníte a opravíte si je. Váš domov splyne s vámi a vy splynete s ním. Neobávejte se, že váš byt bude nevkusný. O vkusu lze se vždy příti. Kdo vlastně rozhoduje, kdo má pravdu? Pro svůj byt máte vždy pravdu vy. *Nikdo jiný!*[30]

I vkusu se může člověk trochu přiučit, případně se obrátit k někomu zkušenému o radu. Loos tvrdil, že není designér interiérů, ale pouhý odborný pomocník a poradce při jejich zařizování.

> Chci vás učiti úpravě bytu. Váš byt má chyby. Chcete mnohé změniti. Tažte se a odpovím vám. Chcete čalouny do pokoje a máte pochybnosti o barvách? Chtěli byste natříti okna a dveře najatého bytu? Chcete pěkně postaviti starý nábytek do nového bytu? Můžete-li postaviti proutěnou pohovku do pokoje? Budu se snažit, abych vám posloužil.[31]

Pro Losovy návrhy či úpravy interiérů je typická jistá rozvolněnost a důraz na pohodlí. Celkovou stylovou sjednocenost popíral už tím, že rád umísťoval vedle sebe nejrůznější kusy nábytku, starý vedle nového, a často také k jednomu stolu různé druhy židlí, křesel či lenošek (obr. 23). Každý člověk je jiný, a proto se mu bude dobře sedět na něčem jiném. A navíc existují různé důvody, proč u stolu sedíme – společensky s někým konverzujeme, čteme noviny,

23. Byt doktora Josefa Vogla, Plzeň, 1929. Foto Plzeň – TURISMUS

popíjíme kávu či jen relaxujeme. Pestrost tvarů židlí a křesel existuje právě kvůli tomu, aby si každý mohl najít, co mu v danou chvíli vyhovuje, a měl tak co nejpohodlnější posezení.

Loos rozlišoval mezi architekturou přívětivou k životu a architekturou určenou především k fotografování – odtud i jeho nedůvěra k návrhům ve stylu *Gesamtkunstwerk*. Velmi dobře si uvědomoval, že z fotografií a časopiseckých reprodukcí nelze poznat, zda jde o skutečně kvalitní stavbu či přívětivý interiér, neboť architektonické realizace je třeba vnímat všemi smysly přímo na místě. Fotografie, které odhmotňují a zkreslují prostor, pokládal za pouhé laciné pozlátko, které lidi odvádí od toho nejdůležitějšího – od potřeby dobrého bydlení, nikoli jen bydlení esteticky příhodného k fotografování. I proto zavrhoval – samozřejmě opět vyhroceně – fotografie svých interiérů založených na *Raumplanu*, neboť podle něj nemohly podat věrné svědectví o jejich kvalitě:

> Pravá stavba nedělá v obraze, přenesená na plochu, žádný dojem. Je mou největší hrdostí, že vnitřní prostory, které jsem vytvořil, nevyvolávají na fotografii naprosto žádný účinek. Že obyvatelé mých prostor nepoznávají na fotografiích svůj vlastní byt… Musím se zříci cti, že by v různých architektonických časopisech byly zveřejněny mé práce. Je mi odepřeno uspokojit svou ješitnost.[32]

Architekt, který neměl rád architekty

Loosův osud byl plný paradoxů. „Nejsem architekt, jsem Adolf Loos," tvrdil, neboť považoval titul architekta za zdiskreditovaný dobou. Často o sobě prohlašoval, že je pouhý stavební filosof, jenž nesnáší kreslení návrhů od stolu a prosazuje spíše architekturu psanou.[33] Přesto se stal autorem řady pozoruhodných staveb a přestaveb, v nichž své ideje zhmotnil. Tvrdil také, že stejně jako užitkové předměty nenáleží architektura do sféry umění, a přesto jsou jeho domy a interiéry dnes považovány za umělecká díla. V jedné z často citovaných pasáží, pocházející z jeho obsáhlé stati Architektura z roku 1909, svůj postoj formuluje následovně:

> Dům se má líbit všem. Na rozdíl od uměleckého díla, které se nemá líbit nikomu. Umělecké dílo je soukromá záležitost umělce. Dům jí není. Umělecké dílo se dostane do světa, aniž někdo pociťuje potřebu je mít. Dům uspokojuje potřebu. Umělecké dílo není nikomu odpovědné, dům je odpovědný každému. Umělecké dílo chce vytrhnout lidi z jejich pohodlnosti. Dům má pohodlnosti sloužit. Umělecké dílo je revoluční, dům konzervativní. Umělecké dílo ukazuje lidstvu nové cesty a myslí na budoucnost. Dům myslí na současnost. Člověk má rád všechno,

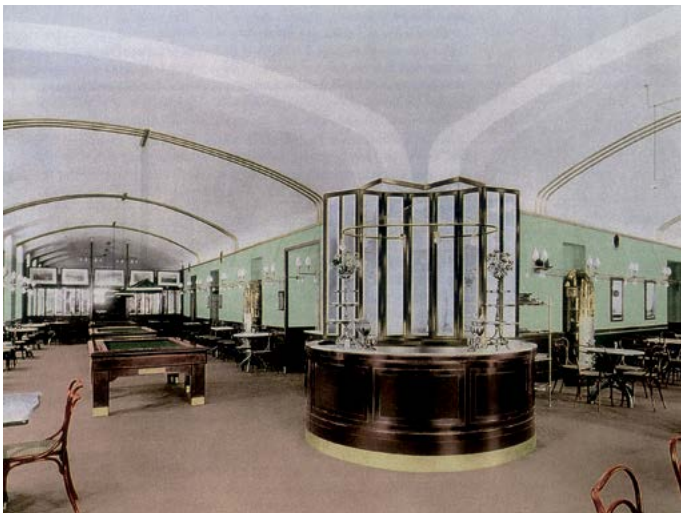

> co slouží jeho pohodlnosti. […] Jen velmi malá část architektury patří k umění: náhrobek a pomník. Vše ostatní, co slouží nějakému účelu, je nutné z říše umění vyloučit.[34]

Ještě před koncem století, v roce 1899, představil Loos svou ideu prostého bezozdobného stylu při přestavbě Café Museum na Karlově náměstí ve Vídni, kterou mu zadal jeho ctitel Ferdinand Rainer. Dle vlastních slov nezamýšlel vytvořit něco originálního a uměleckého, ale pouhou obyčejnou kavárnu z doby první poloviny 19. století, kdy se podle něj ještě nepromíchávaly různé architektonické styly. Jak je zřejmé z fotografie pokoušející se zdokumentovat původní interiér (obr. 25), vnitřní zařízení bylo velmi decentní a střídmé – červené židle z ohýbaného dřeva, které Loos sám navrhl, kulaté mramorové stolky, stěny potažené světlezelenými tapetami, částečné mahagonové obložení.

⇇ **24.** Café Museum, 1899, Vídeň. *Adolf Loos – Works and Projects* (2007), Skira: Milano, s. 42.

← **25.** Interiér Café Museum navržený Adolfem Loosem, 1899, vizualizace původního interiéru. Repro: Sarnitz, August: *Adolf Loos* (2016), Taschen, s. 22.

↑ **26.** Adolf Loos: Kärntner bar, 1909. Zdroj: Wikimedia Commons.

Na fasádu pak zvolil hladkou omítku bez jakéhokoli ornamentu, která s decentním zdobením horního patra domu vkusně ladila (obr. 24). I přesto bylo toto řešení ve své době tak nezvyklé, že kavárna získala přezdívku „Café Nihilismus“ a Loos pak dlouho ve Vídni žádnou zakázku nedostal. Oblíbili si ji však vídeňští umělci a literáti a také osvícení kritici ji přivítali s nadšením, například Ludwig Hevesi:

> Dnes se Loos narodil, protože udělal svou věc dobře. Sice nihilisticky, velmi nihilisticky, ale vkusně, logicky a prakticky. A nezvykle, což je konečně také zásluha. Nikdo by nevěřil, jak je těžké tvořit nezvykle, a přece zůstat srozumitelným. […] V tomto svém prvním díle vyhýbá se na hony daleko všemu, co se jmenuje umění. Chce dělat věci čisté, užitkové. Krásné je mu, co je praktické.[35]

Loos však nebyl monotónní purista a zdobnosti se nezříkal, i když ji prosazoval spíše prostřednictvím zvolených materiálů. O devět let později, v roce 1908, je v boční ulici vedoucí na Kärntner Strasse podle jeho návrhu otevřen malý bar, známý dnes jako Americký bar, Kärntner bar či Loosův bar (obr. 26). Nebo také „nejmenší a nejdůležitější bar

ve městě“, kde Loos vysedával se svými přáteli Oskarem Kokoschkou, Karlem Krausem a Peterem Altenbergem. Bar zůstal zachován v původní podobě a i dnes je jeho návštěva silným estetickým zážitkem. Na rozdíl od strohého Café Museum je Kärntner bar velmi zdobný zvenčí i zevnitř, nikoli však ornamentální výzdobou, ale strukturou rozmanitých luxusních materiálů – mramor, onyx, mahagon, mosaz. Stěny interiérů nad úrovní očí jsou navíc obloženy pásy menších zrcadel, v nichž se „donekonečna“ odráží kazetový strop a světlo z lamp potažených hedvábnými stínítky, což vytváří mimořádně působivý efekt a opticky malou místnost zvětšuje. Podle pamětníků Loos jako skvělý marketér upoutal k baru pozornost i tím, že ho při otevření po vzoru anglických klubů prohlásil pouze za pánský a ženy do něj neměly přístup – byť si to brzy prosadily.

Looshaus

V roce 1909 získal Loos ve Vídni svou největší a nejprestižnější zakázku – stavbu velkého obchodního a obytného domu pro přední krejčovskou firmu Goldman & Salatsch na Michalském náměstí, naproti císařskému Hofburgu (obr. 27). „Svůj první dům! Dům vůbec. Neboť by mě nikdy ani ve snu nenapadlo, že budu na stará kolena ještě stavět dům,“ radoval se architekt v článku z roku 1910. „Po všech svých zážitcích jsem si uvědomoval, že nikdo nebude takový blázen, aby si u mě objednal dům.“[36] K zakázce v samém středu města se dostal nejspíš díky svému poněkud „velkorysému“ přístupu k financím. Zmíněná krejčovská firma mu totiž rok co rok dodávala drahé obleky, za které jí dlužil nemalé peníze. A židovští majitelé se tak nejspíš dluh snažili umořit: „Nemohl jsem se a ještě dnes nemohu… ubránit podezření, že se mi této čestné zakázky dostalo proto, aby krejčí dosáhli alespoň snížení dlužné částky.“[37]

↑ 27. Adolf Loos: Obchodní a obytný dům Goldman & Salatsch, tzv. Looshaus, dnes Raiffensenbank, Michaelerplatz, Vídeň. Foto: Lisa Rastl, Wien Museum, výřez.

→ 28. Karikatura Loosovy stavby znázorňující údajný zdroj architektovy inspirace ve vydání *Illustrirtes Wiener Extrablatt* z ledna 1911, kdy ještě nebyly osazeny čtyři toskánské sloupy v průčelí stavby. Odkaz na Loose je obsažen i ve slovní hříčce názvu: *Los von der Architektur* (Pryč s architekturou).

⇉ 29. Johann F. B. Walland: Obchodní a obytná budova na rohu ulic Kärntnerstrasse a Himmelpfortgasse ve Vídni, 1906/1907.

Loosova nejkontroverznější stavba je většinou zmiňována v souvislosti s tím, co je na ní jiné, tedy co jí chybí a co pobouřilo tehdejší vídeňskou veřejnost natolik, že byla stavebním úřadem na čas pozastavena – nepřítomnost dekorace na fasádě horních obytných pater, kvůli níž dostala přezdívku „dům bez obočí“ nebo i hanlivější „obilné silo“ či „mříž od kanálu“ (obr. 28). Mnohem méně se už poukazuje na to, v čem je budova velmi tradiční. Loos zde v praxi předvedl, jak se má v historických částech města stavět moderně a přitom necitlivě nenarušovat styl a atmosféru daného místa – což pokládal za prvořadé. V roce 1907, tedy zhruba o dva roky dříve, než obdržel zakázku na dům na Michalském náměstí, se k tomu vyjádřil v časopise *Fremden-Blatt*:

> Nejkrásnější nová budova: když se bourá dům ve vnitřním městě, nechvějí se lidé při pomyšlení, jaká ohavnost se bude roztahovat na jeho místě? A tak jsem se chvěl i já, když byl loni stržen dům na nároží Kärntnerstrasse a Himmelpfortgasse. Jaká však nás čekala radost: vznikla zde stavba, která se vzorně přizpůsobuje duchu Kärntnerstrasse, která zní jako pokračování staré části vnitřního města, skromná klidná, vznešená. Fotografie tohoto domu se nebude objevovat v uměleckých časopisech, není považován za dost umělecký.[38] (obr. 29)

Loos těžce nesl, že mu bylo konzervativními kritiky vyčítáno, že se svou stavbou „provinil na obrazu starého města“, a v následných debatách i textech trpělivě vysvětloval jednotlivé aspekty svého návrhu a jeho vnitřní logiku. Při rozhodnutí obložit dolní část budovy luxusním mramorem a na horní nechat pouze hladkou bezozdobnou omítku vycházel z odlišné funkce příslušných podlaží. Čtyři horní obytná patra rozvíjela uměřenost a střídmost měšťanských domů v biedermeierovském stylu, kdežto tři dolní obchodní podlaží si vyžadovala velkorysejší a zdobnější řešení, jež se odvíjelo nejen od významnosti „dvorního“ krejčovského salonu, který v nich sídlil, ale také od celkového vzhledu náměstí a jeho budov. Proto nechal spodní patra obložit nazelenalým

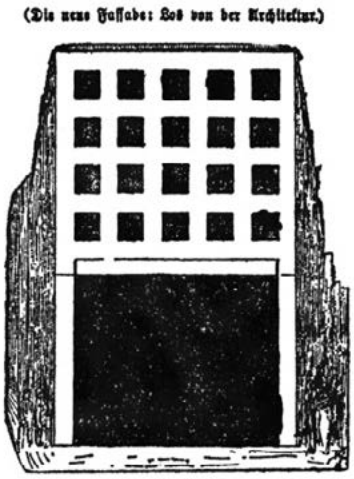

30. Winternitzova vila, 1932, Praha-Smíchov. Repro: Wikimedia Commons.

mramorem Cipollino a především umístil do čela budovy čtyři velké toskánské sloupy, které odkazují na novoklasicistní portikus protilehlého kostela sv. Michala, ale i na sloupoví jiných vídeňských biedermeierovských vil a domů (obr. 18):

> Dům jsem přece navrhl tak, aby se co možná nejvíce přizpůsobil svému okolí. Styl kostela, který tvoří protějšek této stavby, pro mě byl rozhodující… Pravý mramor jsem zvolil proto, že se mi každá imitace protiví, a omítanou stavbu jsem zvolil tak jednoduchou, jak je to možné, jelikož vídeňští měšťané také stavěli jednoduše.[39]

Stavba na Michalském náměstí Loose definitivně proslavila, v pozitivním i negativním smyslu slova, neboť se kolem ní rozvířila spousta kontroverzí. A byl to především zápas o tuto stavbu v letech 1909–1913, během nějž definitivně zformuloval svůj slavný esej Ornament a zločin do podoby, v jaké ho známe dnes. Nikoli již v roce 1908, jak se mylně uvádí ve většině publikací. Již zmíněný Christopher Long přesvědčivě dokládá, že hlavní myšlenky eseje Loos rozpracovával celé předchozí desetiletí a vytrvale je prosazoval. Až když se mu nedařilo dosáhnout patřičné odezvy, přitvrdil a zvolil pro svůj text ostřejší tón a metaforu zločinu. To sice přivábilo k eseji pozornost (v návaznosti na spory ohledně budovy na Michalském náměstí), ale současně to vedlo k celé řadě nedorozumění a dezinterpretací.

> Často zůstává nepochopeno, že Loos neztratil víru v ornament jako takový, ale hlavně v možnost tvořit a využívat ornamenty nové. Zločinem nebyl vlastní ornament, ale fakt, že si tolik lidí odmítalo připustit nevyhnutelnou pravdu: ornament v moderní architektuře a designu nemá místo. Naopak monumentální architektuře Loos nechtěl možnost aplikace ornamentu upřít, jak říká zcela jasně v Architektuře a jak také odpovídá jeho hluboké úctě k tradici. Věřil také, že ornament umírá a nemá naději na vzkříšení. Ostrý tón Ornamentu a zločinu je odrazem Loosovy iritace vůči všem, kdo tuto skutečnost odmítali vzít na vědomí.[40]

Vzestup a pád estéta

Další osudy Adolfa Loose je nutné vzhledem k rozsahu textu shrnout pouze ve zkratce. V době realizace stavby na Michalském náměstí začíná být Loosova architektura oblíbená mezi vzdělanou

vídeňskou buržoazií a realizuje i některé další významné stavby – originální Steinerův dům (1910) a terasovitý Scheův dům s plochou střechou (1912–1913). V roce 1912 si ve Vídni otevírá soukromou stavební školu, kde hodlá vyučovat – dle vlastních slov – zejména tradici. Studují tu někteří pozdější významní architekti, mimo jiné Paul Engelmann, Richard Neutra či Loosův pozdější blízký spolupracovník Heinrich Kulka. Škola je však po vypuknutí první světové války uzavřena. Po skončení války a rozpadu rakousko-uherské monarchie získá Loos československé občanství, i když dále působí především ve Vídni. V roce 1921 je zde jmenován vedoucím architektem úřadu pro budování sídlišť, jenž má za úkol vyřešit nedostatek bytů v poválečné Vídni. Navrhuje levné dvoupodlažní řadové domy pro sídliště Heuberg ve čtvrti Lainz a pracuje i na dalších projektech – v roce 1924 však pro neshody složí funkci.

V letech 1924–1928 pobývá Loos převážně v Paříži, kde se setká s mnoha světově proslulými architekty v čele s Le Corbusierem. Přestože je v té době již poměrně známý a některé jeho texty ve francouzštině slavily úspěch, nepodaří se mu zde jako architektovi uchytit. V Paříži realizuje pouze jednu stavbu – dům s ateliérem pro dadaistu Tristana Tzaru. Řadu významných staveb a rekonstrukcí uskuteční až koncem dvacátých a na počátku třicátých let v Československu – Müllerovu (1930) a Winternitzovu vilu (1932, obr. 30) v Praze (obě spolu s Karlem Lhotou), rekonstrukci Brummelova domu (1928) a dalších osmi interiérů v Plzni (1928–1932, obr. 31, 32), kolonii řadových obytných domů pro zaměstnance továrníka Hanse Mollera v Náchodě (1931). Tyto realizace jsou dostatečně známé a veřejnosti většinou i přístupné.

V roce 1928 postihne Loose nepříjemný skandál, který silně poznamená jeho prestiž, ačkoli na jeho klientelu a zakázky nemá velký vliv. Je obviněn a souzen za údajné obtěžování mladých dívek, dokonce stráví krátký čas ve vyšetřovací vazbě. Celá záležitost je silně medializována, ale soud nakonec dopadne v architektův prospěch, ačkoli případ není nikdy úplně objasněn.[41] Při příležitosti šedesátých narozenin se Loos dočká řady poct – je oslavován jako velký architekt, ve Vídni je uspořádána výstava jeho celoživotního díla a od československého státu obdrží čestný důchod.

Počátkem třicátých let se u Loose naplno rozvine těžká nervová porucha a navíc téměř

31. Byt Krausových, Bendova 10, Plzeň. Foto Plzeň – TURISMUS.

32. Brummelův dům, Husova 58, Plzeň. Foto RAKO.

ohluchne, takže musí být opakovaně hospitalizován. Umírá v srpnu 1933 v sanatoriu na vídeňském předměstí Kalksburg, kde byl také původně pohřben. O rok později jsou jeho ostatky přeneseny na Vídeňský ústřední hřbitov a místo jeho posledního odpočinku je osazeno prostým hranatým náhrobkem zhotoveným podle architektova vlastního návrhu – načrtnutého nejspíš už v agónii. I to může vyvolávat mylný dojem, že šlo o strohého funkcionalistu či puristu.

Závěr: Revolucionář proti revolucionářům

O tom, jak je dnes Loos dezinterpretován a nepochopen, svědčí i návrhy a vyhodnocení sochařské soutěže vypsané před třemi lety Magistrátem města Brna na jeho pomník na Kounicově ulici (obr. 33). Nejenže jsou výsledky soutěže prezentovány pod zavádějícím titulkem „Ornament je zločin“,[42] ale její porota, posedlá nejspíš industriální estetikou, při vyhodnocování návrhů zřejmě nepochopila, v čem tkví skutečný význam této mimořádné osobnosti. Loos byl ve skutečnosti velmi skeptický, pokud šlo o tvorbu a cíle architektonické moderny. Dnes je nesprávně vnímán jako purista či funkcionalista především proto, že se k němu někteří modernisté sami přihlásili. „Loos nám připravil půdu, umetl cestičku a bylo to homérské čištění – přesné, filosofické a logické. Tím ovlivnil náš architektonický osud,“ prohlásil Le Corbusier.[43] Loos by s něčím takovým nesouhlasil: „Nikdy jsem tím nemyslel to, co puristé dohnali ad absurdum, že totiž ornament je nutné systematicky a důsledně odstraňovat. Pouze tam, kde už jednou po určité době používání zmizel, jej nelze opět uplatnit.“[44] Když později návrháři Bauhausu a další modernisté udělali z odstraňování ornamentu dogma, sarkasticky poznamenal, že z nepřítomnosti ornamentu vytvářejí nový druh ornamentu. Vysmíval se i nadužívání skla – modernost architekta by se podle něj mohla měřit podle toho, kolik čtverečních metrů ho daný architekt použil. I přemíra skla se mohla stát v jeho očích ornamentem, když bylo použito samoúčelně.[45]

33. Loosův pomník v Brně na Kounicově ulici, 2020.

Od svých souputníků, ale i od údajných modernistických následovníků se Loos odlišoval nejen vytříbeným estetickým cítěním, ale především diferencovaným neideologickým uvažováním a pochopením významu tradice. „Jako jeden z mála ve své generaci (nabízí se zejména srovnání s Le Corbusierem) měl dar vidět za hranice přítomného okamžiku a neulpívat na tom, co je pomíjivé a povrchní,“ píše Christopher Long.[46] Přestože si uvědomoval závratné technologické, ekonomické a sociální změny své doby, byl přesvědčen, že krize nového věku pramení především z kultury. Zůstal pozorný vůči drobným okamžikům každodenního života a respektoval přirozenost člověka, zvláště jeho potřebu tradice, ukotvenosti a domova. Tím se odlišoval od ostatních modernistů, kteří žili v zajetí utopických vizí a dobových sociálních experimentů. Snad nejvýstižněji Loosovu složitou osobnost charakterizoval jeho žák Paul Engelmann, významný židovský architekt moravského původu, když ho nazval revolucionářem proti revolucionářům. ■

1 Ein Wiener Architekt, *Dekorativ Kunst* 2 (1898), cit. dle Long, Christopher: Eseje o Adolfu Loosovi (2019), Kant: Praha, s. 96.
2 Beck-Loos, Claire: *Adolf Loos. Privátní portrét* (2013). Pragma: Praha, s. 81.
3 Tamtéž, s. 82.
4 Loosův list vycházel jako příloha časopisu *Kunst*, který v té době řídil Peter Altenberg.
5 Dopustili se toho i editoři českého vydání Loosových esejů z let 1900–1930, a to již v samém názvu knihy: Loos, Adolf: *Navzdory. Ornament je zločin, 1900–1930* (2015). Pragma: Praha.
6 Loos, Adolf: *Řeči do prázdna* (2014), Pragma: Praha, s. 8.
7 Redgrave, Richard: Supplementary Report on Design, in *Reports by the Juries* (1852). William Clowes & Sons: London. Cit. dle https://www.northernarchitecture.us/gothic-architecture-2/from-supplementary-report-on--design-1852.html
8 Vánoční výstava v Rakouském muzeu, *Die Zeit*, 30. 10. 1897. In Loos, Adolf: *Řeči do prázdna* (2014), s. 14.
9 Viz např. Prádlo, *Neue Freie Presse*, 1988, in *Řeči do prázdna* (2014), s. 101–106.
10 Vídeňské dílny Hoffmann založil spolu s Kolomanem Moserem a Fritzem Waerndorferem v roce 1903. Viz článek Kateřiny Hlouškové Milovník krásy Josef Hoffmann a jeho doba v *Kontextech*, 6/2020, s. 63–80.
11 Schorske, Carl E.: *Vídeň na přelomu století* (2000). Barrister & Principal: Brno, s. 326–327.
12 Tamtéž.
13 Hands off!, 1917, in *Navzdory* (2015), s. 120–121.
14 Long (2019), s. 64.
15 Tuto poznámku přičinil Loos pravděpodobně dodatečně ke svému textu Keramika z roku 1904, když ho v roce 1931 zařazoval do knižního výboru. In *Navzdory* (2015), s. 50.
16 Long (2019), s. 43.
17 O šetrnosti – Bohumil Markalous: Poznámky k hovorům s Loosem, *Bytová kultura*, sešit 2, cit. dle *Řeči do prázdna. Soubor statí o architektuře, bydlení, ústroji a jiných praktických věcech, které uspořádal Dr. Bohumil Markalous* (2001), Tichá byzanc, s. 152.
18 Sedací nábytek, 19. 6. 1898, in *Řeči do prázdna* (2014), s. 53–54.
19 Tamtéž, s. 54.
20 Snad nejpregnantněji Loos své stanovisko formuluje v poznámce k nekrologu vídeňského truhláře a výrobce židlí Josefa Veillicha z roku 1929: „Pro nezasvěcené lidi, kteří nechápou agresivní tón tohoto článku, uvádím, že rozdíl mezi mnou a jinými lidmi lze definovat takto. Tvrdím, že kulturní formu, formu předmětu vytváří používání. Ostatní jsou přesvědčeni o tom, že nově vytvořená forma může ovlivnit kulturní formu (sedění, bydlení, jedení atd.).“ *Navzdory* (2015), s. 195.
21 O šetrnosti, in *Řeči do prázdna* (2001), s. 161.
22 Křeslo Knieschwimmer bylo původně zařazeno do výroby nábytkářské společnosti Friedricha Otto Schmidta, později je na Loosův na návrh vyráběly Vaňkovy UP závody v Brně. Dnes je má u nás v nabídce designová firma Modernista. Viz https://www.modernista-eshop.cz/nabytek/lehatko
23 „Dost bylo s originálními génii!“ Domácí umění, in *Navzdory* (2015), s. 119.
24 Loos a vídeňské biedermeierovské obrození, in Long (2019), s. 87–111.
25 Tamtéž, s. 104–105.
26 Tamtéž, s. 110.
27 Interiéry v Rotundě, in *Řeči do prázdna* (2014), s. 52.
28 O bohatém chudákovi, tamtéž, s. 144–148.
29 Interiéry v Rotundě, in *Řeči do prázdna* (2014), s. 49–50.
30 Kdo si zakládá domov, ať si vše zařizuje sám, in *Řeči do prázdna* (2001), s. 37.
31 Tamtéž, s. 39.
32 Architektura, 1909, in *Navzdory* (2015), s. 88.
33 Loos tvrdil, že své návrhy nemusí kreslit, neboť „dobrá architektura, jak se co má stavět, se může psát“. Jeho projekty následně rozváděli a realizovali jeho pomocníci, například jeho soukromí žáci.
34 Architektura, 1909, in *Navzdory* (2015), s. 93.
35 Ludwig Hevesi o Loosovi, 1899, in *Řeči do prázdna* (2001), s. 167–168.
36 Můj první dům, 1910. In *Navzdory* (2015), s. 99.
37 Tamtéž, s. 100.
38 Odpověď na dotaz v anketě, 1906. In *Navzdory* (2015), s. 58.
39 Přípis, 1910. In *Navzdory* (2015), s. 101–102.
40 Long (2019), s. 85.
41 Zatím nejrozsáhlejší průzkum a shrnutí Loosova procesu nabídl Christopher Long v knize *Případ Adolf Loos* (2017), Barrister & Principal, Brno.
42 Viz https://urbancentrum.brno.cz/wp-content/uploads/2020/03/Loos_bro%C5%BEura.pdf
43 *L'Esprit Nouveau*, č. 2, leden 1920, s. 159.
44 Ornament a výchova,1924, in *Navzdory* (2015), s. 161.
45 Sarnitz, August: *Adolf Loos* (2016), Taschen, s. 13.
46 Long (2019), s. 7–8.

František Mikš (1966), šéfredaktor revue *Kontexty* a nakladatelství Books & Pipes.

Odkaz Rogera Scrutona

Posledních dvanáct měsíců…

Martin Fiala

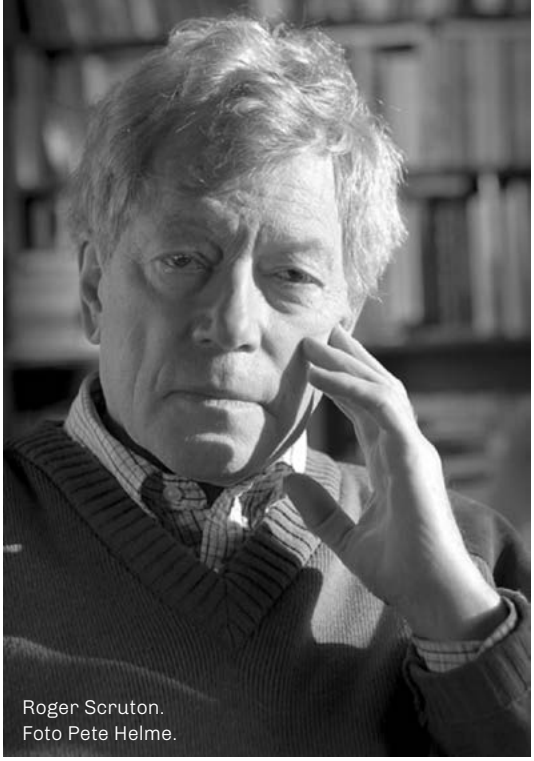

Roger Scruton.
Foto Pete Helme.

Když 12. ledna 2020 zemřel Sir Roger Scruton, jako by se tím spustil řetězec nešťastných událostí, které pokračovaly po celý uplynulý rok. V tomto textu se však zaměřím na to pozitivní. Byť nás Sir Roger a jeho bystrá mysl před rokem opustili, jeho odkaz žije – a to je velmi důležitá zpráva.

Poslední kniha

V první řadě jsme se v květnu dočkali vydání jeho poslední knihy – *Wagnerův Parsifal: Hudba vykoupení* (*Wagner's Parsifal: The Music of Redemption*). Právě díky Scrutonově muzikologické práci se v intelektuálních kruzích podařilo oživit zájem o Wagnerovo dílo, kterému se věnoval také ve dvou předchozích knihách: za prvé je to analýza Wagnerova *Tristana a Isoldy* z roku 2004 – *Death-Devoted Heart: Sex and Sacred in Wagner's Tristan and Isolde*. Scruton v knize nabourává doposud převažující interpretaci opery, která byla v muzikologických kruzích viděna jen jako Wagnerovo vypořádání s vlastní romantickou aférou se ženou švýcarského bankéře během svého exilu. Scruton argumentuje, že jádrem opery je ve skutečnosti hluboký náboženský prožitek spojený s tragédií a rituální obětí. A jak bylo pro Scrutona typické, nejedná se zdaleka jen o muzikologickou analýzu – kniha je zároveň pojednáním o sexu a erotice v naší kultuře.

Druhou knihou o Wagnerově díle je *Prsten pravdy: Moudrost ve Wagnerově opeře Prsten Nibelungův* (*The Ring of Truth: The Wisdom of Wagner's Ring of the Nibelung*) z roku 2016. Příliš mnoho historiků a muzikologů se v souvislosti s Wagnerovým dílem zaměřuje na jeho antisemitské názory a zneužití jeho díla nacistickým režimem. Scruton se těmto faktům a osobnostním nedostatkům nevyhýbá, ale daří se mu je zasadit do dobového kontextu, přenést se přes ně a soustředit se na brilantnost Wagnerovy hudby a precizní vyprávění

příběhu skrze práci s leitmotivy napříč nikoli jednou, ale celou sérií oper.

Je tedy velmi příhodné, že poslední knihou Sira Rogera je interpretace poslední Wagnerovy opery, jejímž hlavním tématem je vykoupení. *Parsifal* je podle Scrutona hudební ekvivalent odpuštění a konce cesty. V jeho jádru leží optimistická zpráva – všichni můžeme být vykoupeni ze svých chyb.

Vznik Nadace odkazu Rogera Scrutona

Další zásadní událostí bylo založení Nadace odkazu Rogera Scrutona na podzim 2020. Cílem nadace je sdružovat intelektuály, kteří budou pokračovat ve Scrutonově díle, pořádat a podporovat přednášky, semináře a výzkumné projekty. S nápadem na její založení přišel student z Kalifornie Fisher Derderian, který se se Scrutonem seznámil během svých studií na univerzitě v Buckinghamu. Dnes působí jako výkonný ředitel nadace.

Většina lidí, kteří nadaci spravují, jsou Scrutonovi bývalí studenti. Jedním z nich je i Samuel Hughes. Nejenom že byl studentem Rogera Scrutona, v posledních letech jeho života s ním také intenzivně spolupracoval. Působil jako výzkumný asistent v architektonické vládní komisi Stavějme lépe, stavějme krásněji (*Building Better, Building Beautiful*), o níž jsem psal v loňském roce v *Kontextech* (3/2020). Cílem komise bylo vypracovat legislativní návrhy pro britskou vládu, které by urychlily výstavbu nových domů a zároveň přispěly k celkové změně uvažování při plánování nové zástavby – zásadní otázkou bylo, jak vrátit do diskusí o architektuře a urbanismu pojem krása. Až tři čtvrtiny nových stavebních projektů v Británii jsou klasifikovány jako průměrné nebo přímo špatné. Jinými slovy, nejsou adaptabilní a svou estetikou narušují okolní prostředí. Výsledkem práce komise byla více než stovka konkrétních legislativních návrhů, jak situaci změnit a vyřešit krizi dostupnosti bydlení. Zeptal jsem se Samuela na několik otázek spojených s nadací a s jeho vztahem k Siru Rogerovi:

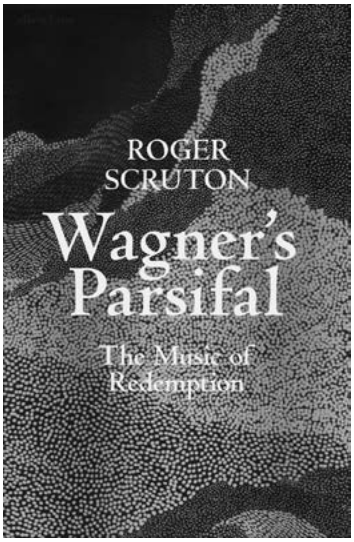

Roger Scruton: *Wagner's Parsifal: The Music of Redemption*, Penguin 2020.

Kdy jste se poprvé setkal se Sirem Rogerem a jak na vás zapůsobil?

Poprvé jsem Sira Rogera kontaktoval během svých studentských let, v době, kdy jsem se cítil být spíše demokratickým socialistou, něco ve stylu tradice Bloomsbury. Poslal jsem mu dlouhý a velmi zaujatý email, ve kterém jsem zdůraznil, jak moc se mi líbí jeho obrana vysoké kultury, ale zároveň jsem zpochybňoval jeho názory na některé politické otázky. Jako mnoho dalších jsem byl překvapen a potěšen podrobnou odpovědí, ve které Roger zdvořile a ohleduplně reagoval na moje dětinské argumenty. Osobně jsem se s ním seznámil o několik let později na univerzitě – na můj email už zapomněl –, když jsem navštívil jeho seminář o estetice v hudbě. Když jsem se s ním poprvé setkal, působil poněkud nesměle, ale byl to typ člověka, v jehož společnosti se velmi rychle začnete cítit příjemně a uvolněně.

Sir Roger napsal řadu knih a článků na velké množství témat. Co z nich vás nejvíce oslovuje? Máte oblíbenou knihu, ke které se pravidelně vracíte?

Z akademických důvodů se často vracím ke knize *Umění a představivost*. Je to jeho první a také nejhůře napsaná kniha, jak sám rád zdůrazňoval, kdykoliv mu ji někdo připomněl. Ale i v této malé a špatně strukturované knize podává všeobecné shrnutí estetiky – co se děje v rámci estetického prožitku a proč na tom záleží. Zdá se mi, že jeho popis jde správným směrem, a v tomto ohledu je *Umění a představivost* velkým úspěchem. Vracím se k té knize často a pokaždé v ní najdu něco nového. Pak je to *Hudební estetika*, kniha, která je všeobecně považována za Rogerovo akademické opus magnum, a nepochybně je mnohem lepší než *Umění a představivost*. Ale i tak mám jistou slabost pro jeho ranou tvorbu.

Co si myslíte, že je nejdůležitějším úkolem nadace v nadcházejících letech?

To je spíše otázka na lady Scrutonovou a Fishera Derderiana. Za sebe bych rád více prozkoumal estetiku Sira Rogera, obzvláště ve vztahu k architektuře. Myslím si, že akademická estetika má z jeho děl stále co čerpat. I když jsou Rogerovy knihy ve vzdělaných kruzích široce známé, pro některé akademické kolegy jsou poněkud složité na pochopení, a je potřeba ještě hodně zapracovat na tom, aby se „otevřely“ širší akademické obci. Také se domnívám, že jeho práce může stále velkou měrou přispět do veřejné debaty o estetice. Během Rogerova života docházelo v drtivé většině obydlených míst i v krajině k ničení krásy. Roger byl mimořádně odvážný, když bojoval s myšlenkami, které tento proces podporovaly, a to v době, kdy bylo jen velmi málo lidí ochotno se jim postavit. Dnes je spousta lidí, kteří veřejně mluví podobně jako on. A dokonce i britská vláda se s tím pokouší něco udělat. Možná že žijeme v bodě zlomu, kdy se směr konečně obrátí. A třeba tomu může nadace trochu pomoci.

Pokračování debaty o architektuře

Samuel Hughes nyní navazuje na svoji spolupráci se Scrutonem a v rámci Nadace odkazu Rogera Scrutona pořádá a moderuje debaty o roli krásy v architektuře a urbanismu. Všechny jsou dostupné ze záznamu na YouTube kanálu nadace. Za posledních šest měsíců vedl Samuel Hughes rozhovory s architekty a urbanisty nejenom z Británie, ale také například z USA či z Guatemaly.

Hned první rozhovorů vede s Nicolasem Boydem Smithem, zakladatelem společnosti Create Streets a spolupracovníkem Rogera Scrutona v komisi. Když byl Scruton po otištění zmanipulovaného rozhovoru pro *New Statesman* neprávem odvolán z jejího čela, navrhl právě zakladatele Create Streets, aby ho nahradil. Později, když byl Scruton očištěn a znovu jmenován předsedou, sdíleli tuto pozici společně. Smith popisuje, že jeho iniciativa Create Streets vznikla na základě jednoduché otázky, kterou si opakovaně kladl: Proč jsou budovy postavené před sto lety hezčí než to, co stavíme dnes? Podle Smithe mnoho modernistických budov postavených mezi lety 1950 a 1970 v Británii nyní dosluhuje, a co se staví místo nich, není ani uspokojivé, ani hezké.

Přitom na základě obsáhlých výzkumů bylo zevrubně popsáno, v jakých typech budov se lidé cítí šťastní a co potřebují ke spokojenému životu. Určité typy urbanistické zástavby mají negativní vliv na psychiku a další aspekty lidského chování.

Smithova společnost Create Streets se zaměřuje na primární a sekundární výzkum toho, co mají lidé rádi a co od bydlení očekávají. Snaží se tyto poznatky společně s akademickými výzkumy převést do rétoriky srozumitelné pro developery a politiky tak, aby je argumentace o „kráse v architektuře“ neodrazovala. Create Streets byla inciativa předcházející v mnoha ohledech komisi Stavějme lépe, stavějme krásněji, která je do velké míry výsledkem kombinace Scrutonova etického a filozofického pohledu a Smithova praktického legislativního pohledu na problematiku.

Výsledky výzkumů ukázaly zajímavou korelaci mezi psychikou lidí a místem, kde žijí. Lidem se zpravidla lépe žije v tradičním uskupení domů s vnitroblokem, který vyplňují zahrady. Potřebují osobní prostor a soukromí. Zahrada, popřípadě blízký park zajištují, že si děti mohou hrát venku a rodiče jsou v menším stresu. Tyto oblasti jsou rovněž spojovány s minimální kriminalitou. Klíčová je i vzdálenost a dostupnost služeb, aby se ideálně všude dalo dojít pěšky. Když jdou lidé do obchodu pěšky, je větší pravděpodobnost, že potkají souseda nebo známého. Propojenost, dostupnost a uspořádání jsou klíčové pro kvalitní život. (obr. níže)

Opačným případem jsou taková urbanistická uspořádání, kde jsou služby a obytné domy odděleny v samostatných blocích. V jedné části města žijí lidé, na opačné straně jsou obchody, v další části škola. Každá budova slouží jen k jednomu účelu. Lidé méně chodí pěšky, méně potkávají sousedy, ale zároveň mají menší soukromí vzhledem ke koncentraci obytných jednotek. Všude dojíždějí autem, nepotkávají přátele. Lidé žijící v takovýchto oblastech mají zpravidla větší náchylnost k psychickým problémům, je zde větší kriminalita a doložen je i celkový vliv na fyzické zdraví.

Dalším zajímavým poznatkem je, že lidé se podle typu urbanistického prostředí chovají odlišně k cizincům. Zatímco v prostředí, kde jsou obytné budovy a služby blízko sebe, je větší pravděpodobnost, že lidé navážou řeč s někým cizím, popřípadě mu pomohou, v izolovaném prostředí nebo ve velkém městě je tato šance podstatně menší.

Problém nespočívá nutně v tom, zda člověk žije v panelovém domě, nebo v malém venkovském domku. Záleží na uspořádání prostoru, soukromí a pocitu, že je součástí komunity.

Podle Smithe to není výhradně britský problém, ale problém globální. Identifikuje čtyři problematické okruhy spojené se současným urbanismem, které se dají aplikovat na většinu zemí po světě. Prvním je technologická proměna posledních několika desetiletí. Velká část budov se staví rychle a levně, tím pádem jsou ošklivější. S tím souvisí i druhý jev – vysoká životní úroveň, v důsledku které se zvyšuje cena manuální práce. Ornamenty a dekorace v architektuře jsou často považovány za zbytečné nebo jsou příliš drahé, aby si je stavebníci mohli dovolit. Třetím problémem, jímž se komise *Stavějme lépe, stavějme krásněji* obšírně zabývala, jsou auta a s nimi spojená proměna veřejného prostoru.

Auta nám sice dávají neuvěřitelnou svobodu, ale zároveň není důvod, aby hlavní dopravní síť vedla historickým centrem města. Centra měst jsou z podstaty zamýšlena jako místo, kde se lidé potkávají, kde se utvrzují v tom, že dané město a komunita v něm je jejich domovem. Centra, kterými

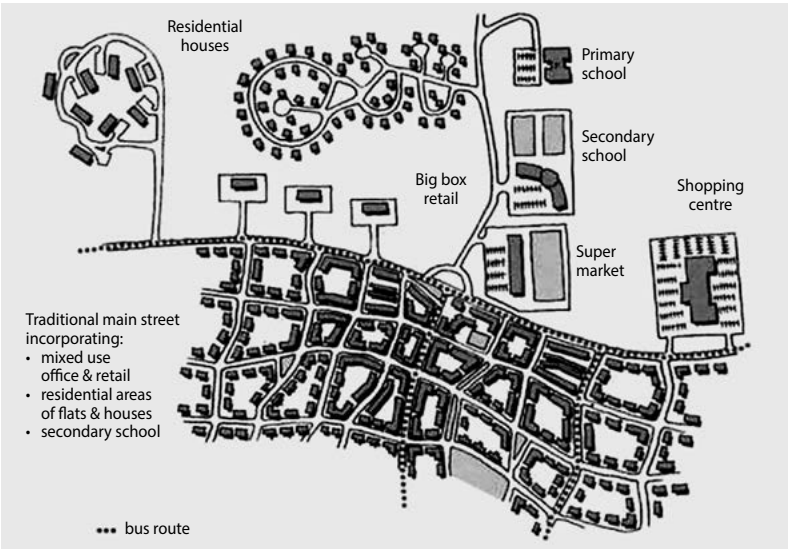

Izolovaná zástavba v horní části tohoto obrázku znesnadňuje přesouvání do různých destinací veřejnou dopravou nebo pěšky.

Spodní část nákresu představuje tradiční propojenější variantu, která nabízí mnohem více způsobů pohybu a zapojení.

Zdroj Create Streets.

se primárně projíždí, mají na jejich obyvatele nezdravý psychický vliv. Boyd Smith uvádí případ Birminghamu, který dopravní infrastruktura hodně poškodila – jak mimochodem vyplývá i ze závěrů komise.

A za čtvrté: na urbanismus samozřejmě vždycky měly a dosud mají vliv módní ideologie. Modernistické hnutí i architektura dneška jsou v mnoha ohledech reakcí na historické budovy, na to, co reprezentují. Jsou často záměrnou snahou odtrhnout se od minulosti, která je v Británii vnímána jako problematická a pošpiněná válkami.

Jak v další přednášce vysvětluje architekt Robert Adam, platí také tzv. „špatné nemovitostní předpoklady“ (*real estate assumptions*) – například skleněné kancelářské bloky se prý stavějí proto, že to lidé chtějí, takže to městští plánovači developerům povolí, a jiné typy staveb zamítají – vzniká tak řetězec špatných rozhodnutí.

Přitom výzkumy nejenom Create Streets ukazují, že lidé nemají rádi úplnou unifikovanost. Chtějí v architektuře rozmanitost a rytmus. Nejlepší budovy jsou ty, které působí, že na svém místě stojí odjakživa – vytvářejí tzv. povědomí o místě (*sense of place*). Představa, že stavět podle tradičních architektonických vzorů je elitářské fantazírování o hierarchické minulosti, je falešná – výzkumy u lidí napříč různými socioekonomickými podmínkami ukazují pravý opak. Smith úvahu zakončuje tvrzením, že dobrý design ideálně čerpá z minulosti a zároveň používá moderní technologie a materiály.

Smith dále vzpomíná i na spolupráci se Scrutonem, který byl médii často vykreslován jako kontroverzní provokatér, ale ve skutečnosti to byl neuvěřitelně pokorný člověk, který se v debatě neustále snažil najít konsenzus. Na Scrutonovi oceňoval obzvláště to, co označuje jako *precision of thought* – vyjadřoval se precizně a uměl vždy najít jádro problému, což se projevovalo zejména při společném psaní závěrečné zprávy komise. Scruton obvykle vysvětlil podstatu věci a Smith následně doplnil nezbytné detaily, které celou věc převedly do konkrétní podoby legislativního návrhu.

Vzpomínkový večer

Nadace odkazu Rogera Scrutona také uspořádala vzpomínkový večer u příležitosti výročí jeho úmrtí. Jeho přátelé a spolupracovníci vzpomínali i na Scrutonovu aktivitu za železnou oponou – založení tzv. podzemní univerzity a organizaci jejích seminářů v tehdejším Československu. Jessica Douglas-Home popisuje mimo jiné jeho neuvěřitelnou pracovitost: „Roger měl kapacitu zvládat mnohem větší množství úkolů než kdokoliv jiný, koho jsem znala. Učil filozofii na Londýnské univerzitě, každý týden psal sloupek do *The Times*, zpravidla pracoval na několika knihách naráz a do toho rekrutoval akademiky z Cambridge a z univerzit ve Francii, Německu a USA, aby pořádali semináře v Praze a aby pašovali do země zakázanou literaturu.“

Ocenění se dostalo i Scrutonovu filozofickému pojetí konzervatismu, pro nějž bylo typické zdůrazňování potřeby kontinuity a snaha zabránit revolučním tendencím, které nás okrádají o minulost.

◆

O mimořádné práci a působení Rogera Scrutona nejlépe svědčí jeho žijící odkaz. Úsilí jeho přátel a studentů dokazuje, že dílo tohoto originálního myslitele a estetika představuje hlubokou studnici vědění, kde je stále co objevovat. ■

Martin Fiala (1993), redaktor v nakladatelství Books & Pipes.

Petr Oslzlý

Petr Oslzlý v rozhovoru s Rogerem Scrutonem v době letního pobytu v Anglii v roce 1985.

Roger Scruton a brněnská podzemní univerzita

Několik vzpomínek

Dramaturg, režisér, scenárista, herec a divadelní pedagog Petr Oslzlý (1945) patřil vedle Jiřího Müllera k hlavním organizátorům tzv. podzemní univerzity, tajných bytových seminářů se zahraničními přednášejícími, probíhajících v letech 1985 až 1989 v Brně. Byl rovněž jedním ze spolupracovníků a blízkých přátel Rogera Scrutona, iniciátora a hlavního zahraničního garanta celého projektu. Následující text sestává z autorovy dosud nepublikované vzpomínky na první setkání s Rogerem Scrutonem v Londýně v roce 1985 a druhou část tvoří ukázka z knihy *Vzpomínky Petra Oslzlého*, kterou vydává nakladatelství Books & Pipes. I zde se autor věnuje podzemní univerzitě a dalším nezávislým aktivitám v Brně koncem osmdesátých let.

Příběh našeho přátelství začal dříve, než jsme měli možnost se setkat...

V současnosti, kdy se lidé nejen seznamují, ale dokonce i zamilovávají – a to nejen povrchně eroticky, ale i hlouběji duchovně – přes internet, to není ničím neobvyklým, ale v první polovině osmdesátých let minulého století bylo zcela výjimečné, že naše životní přátelství s Rogerem Scrutonem začalo dříve, než jsme měli možnost se fyzicky setkat. Jeho jméno jsem poprvé slyšel od Jiřího Müllera, když nám v září roku 1984 představil projekt seminářů podzemní univerzity v Brně, na nichž by přednášejícími měli být britští akademici, a obdaroval mě a moji ženu nabídkou, abychom tyto semináře pořádali v našem bytě. Prozradil mi také, že tento projekt připravil právě s Rogerem Scrutonem, k němuž jsem proto okamžitě pocítil velkou osobní sympatii.

Když se pak od prosince téhož roku naše bytové semináře rozběhly, na předním místě v seznamu budoucích přednášejících jsme měli samozřejmě Rogera Scrutona, jehož pozoruhodné dílo jsem již začal poznávat. K jeho přednášce však nakonec do listopadu 1989 nedošlo. V létě 1985 se mu totiž podařilo se štěstím dostat naše vízum a jeho první zastávkou bylo Brno, kde byl hostem Jiřího Müllera, s nímž chtěl domluvit podrobnosti ohledně nejbližších hostů, mezi nimiž měl být i on. V té době byl však již objektem nejvyššího zájmu komunistické tajné policie StB – Ústředním výborem KSČ vydávaná *Tvorba* jej označila za nepřítele komunismu –, takže byl hned druhý den za dramatických okolností zatčen a vykázán z Československa a ztratil i šanci získat vízum k další návštěvě.

Mně se naopak rychle krátil čas „držitele pasu“. Věděl jsem to, takže jsem musel ty dvě poslední šance k vycestování s Divadlem na provázku do západní Evropy, které jsem ještě v roce 1985 dostal, maximálně využít. V květnu – tedy ještě před Rogerovou letní cestou do Brna – jsem mohl s divadlem vyjet na mezinárodní divadelní festival v Brightonu, a naskytla se mi tedy šance se s ním poprvé – a na pět let naposled – setkat i osobně. Tajnými komunikačními cestami mě pozval do Caledonia Clubu v Londýně. Takže jsem jedno ráno, samozřejmě bez vědomí oficiálních hlídačů, kteří divadlo na každý takový zájezd provázeli, odjel z Brightonu do pětašedesát mil vzdáleného Londýna.

O existenci elitních klubů tohoto typu jsem ze svého prvního pobytu v Londýně v listopadu a prosinci 1968 věděl, ale jako mladý zarostlý divadelník jsem tehdy neměl žádnou šanci je navštívit. Měl jsem tedy trému. Ne pouze z místa setkání, ale především z osobnosti muže, s nímž jsem se měl setkat. Roger Scruton byl jen o rok starší než já, ale byl v té době již významným britským filozofem, o němž jsme s každým ze tří přednášejících, kteří do té doby na našich prvních seminářích vystoupili, vedli rozhovory.

Z Victoria Station jsem došel na Halkin Street ještě před dohodnutým časem našeho setkání. Zkoumavě jsem si prohlížel každého z důstojných mužů vcházejících do budovy Caledonia Club a snažil se uhodnout, který z nich by mohl být Scruton. To, že jím může být na solidním kole staršího typu přijíždějící cyklista, mě zprvu nenapadlo, ale když k viktoriánské litinové mříži klubové zahrady připoutal kolo řetězem, uvolnil si svorku na nohavici a obrátil se směrem ke mně, poznali jsme se okamžitě. On mě podle mého vzezření zdivočelého vousatého vlasatce a já jeho taktéž podle jeho do všech stran se deroucí zrzavé kštice a výrazně tvarované tváře.

Pamatuji si vše dodnes jako sled za sebou následujících obrazových vzpomínek. Podali jsme si ruce a stále ještě trochu formálně jsme se představili. On se najednou s pro něj typicky živým pohledem usmál, nečekaně mě spontánně objal a svou již v té době velmi slušnou češtinou mě uvítal. Když jsme pak vstupovali do honosného vestibulu skotského klubu založeného v roce 1891, patřičně olivrejovaný vrátný Rogera Scrutona uctivou úklonou pozdravil

a na mně chvíli se vší diskrétností ulpěl poněkud udiveným pohledem. U baru ve vstupní prostoře pánského klubu pak Roger objednal sklenku whisky a několika slovy o jejích přednostech zahájil náš intenzivní několikahodinový rozhovor o koncepci podzemních seminářů. Jako filozofovi, teoretikovi architektury a milovníkovi hudby (skládal dokonce opery) se mu líbilo, že semináře nechci orientovat jen na filozofii a politologii, ale v duchu středověké „Faculty of Arts" je chci otevřít i uměleckým přednáškám.

To se samozřejmě líbilo též Jessice Douglas--Home, malířce tvořící pod rodným příjmením Gwynne, po jejímž příchodu jsme se museli odebrat do Dining Room, poněvadž do pánských klubových místností neměly ženy přístup. Na můj mírně pohoršený údiv Roger reagoval výkladem o tradičních britských hodnotách, k nimž řadil i existenci a neměnná pravidla pánských klubů. Otevřel tak sérii našich rozhovorů o konzervativismu (která však mohla pokračovat až po listopadu 1989).

Takto tedy – setkáním nejprve duchovním a pak až osobním – začalo naše přátelství s Rogerem Scrutonem. Přátelství, které naše životy – zahrnuji sem nejen svou ženu, ale všechny účastníky naší podzemní univerzity – nesmírně obohatilo. Přátelství, které Rogerovým odchodem z pozemského života neskončilo, ale pokračuje – díky jeho knihám – opět setkáváním výhradně duchovním…

Po celé pětileté předlistopadové období naší brněnské podzemní univerzity byl Roger Scruton jedním z motorů jejích aktivit. Byl spoluzakladatelem londýnské The Jan Hus Education Foundation a s Jessicou Gwynne a britskou, na české divadlo zaměřenou teatroložkou Barbarou Day, kterou jsem jim doporučil za tajemnici nadace, vše připravoval. V knize *Podzemní univerzita*, vydané v roce 1993 v CDK v Brně, Roger Scruton v rozhovoru, který jsem s ním při jedné z jeho polistopadových četnějších návštěv vedl, na moji poznámku, že založením a organizováním londýnské základny českých podzemních bytových seminářů a vysíláním jejích britských přednášejících navraceli paměť demokracie do naší společnosti a pomáhali tím ve smyslu nedělitelnosti svobody nejen nám, ale svým způsobem i sobě, tehdy reagoval:

> Naprosto s tím souhlasím. Jedním z dobrých rysů brněnského semináře bylo to, že jsme přijali za svůj princip politické nestrannosti. Takže jsme k vám posílali lidi nejen s pravicovým názorem, ale i levičáky a lidi všech přesvědčení. A všichni levičáci se vraceli trochu otřeseni a byla to pro ně velice dobrá lekce. Pomáhalo to vytvářet sympatie pro lidi, jako jsem já, kteří dřív byli v menšině intelektuálního světa i na Západě. A nakonec osvobození, to byly skvělé zprávy. Moje zkušenosti z Československa jsou pro mne velice cenné. Mám tady dobrou pověst, dokonce i mezi lidmi, kteří nutně nesouhlasí s mou politikou. (s. 83)

Dokladem dobré pověsti, jíž se opravdu Roger Scruton v naší společnosti těšil a stále přinejmenším v intelektuálních vrstvách tíhnoucích k čistému konzervativnímu myšlení těší, je řada ocenění – myslím, že prvním byl čestný doktorát Masarykovy univerzity a posledním byla Stříbrná pamětní medaile Senátu ČR –, ale především čtenářský zájem o jeho knihy.

A ještě poznámka na závěr této vzpomínky: Rogerův seminář s účastníky podzemní univerzity se nakonec v našem bytě na Pionýrské 21 přece jen uskutečnil, ale až 13. května roku 2004, kdy do Brna přijel i s manželkou Sophií a dětmi, aby zde se svými přáteli oslavil své šedesátiny. Na druhý den se před několika sty nadšených posluchačů odehrála v aule Filozofické fakulty Masarykovy univerzity naplněné k prasknutí jeho přednáška, na niž stejně jako na všechna naše další zde již nepopsaná setkání nikdy nezapomenu…

Podzemní univerzita a Galerie drogerie – Zlevněné zboží

(Z knihy *Vzpomínky Petra Oslzlého*)

Možnost pořádat podzemní univerzitu pro mě byla zcela fascinující. Dost jsem toho věděl o tajných univerzitních seminářích, které se odehrávaly v Praze, i o policejních zásazích proti nim. Od počátku jsem se tedy pokoušel vymyslet náš koncept tak, aby návštěvníci seminářů byli co nejméně ohroženi. S Jiřím Müllerem jsme se nakonec dohodli na modelu, který byl postaven na skutečnosti, že jsem v roce 1968 byl měsíc a půl v Londýně a potom jsem Anglii navštívil ještě jednou, takže nemohlo být moc podezřelé, že tam mám přátele podobného věku, kteří se ovšem už mezitím stali významnými akademiky.

Hned od začátku jsem do tohoto podniku přizval své dva nejbližší přátele i jejich ženy: výtvarníka Rostislava neboli Rosťu Pospíšila, který bydlel ve vedlejším domě, takže jsme před semináři nenápadně přenášeli židle, kterých byl nedostatek, protože průměrná návštěva byla okolo třiceti lidí, a vynikajícího anglistu Miroslava neboli Mikina Pospíšila, který se ujal obtížného úkolu hodně náročné přednášky z čisté i politické filozofie a neméně náročné rozpravy po nich – někdy až do úplného vyčerpání – překládat. Pečlivě jsem pak vybral skupinu z nejbližších a nejspolehlivějších uměleckých přátel, jakými byli například sochař Jan Šimek a fotograf Petr Baran, z divadelníků jen dva, kolegu dramaturga Josefa Kovalčuka a Františka Derflera, signatáře Charty, vydavatele samizdatové edice Studnice, ale i z neuměleckých, jako byl třeba absolvent matematické informatiky Jiří Zlatuška. Jako základ skupiny jsem s pomocí svých synovců Martina a Aleše Filipových a Petra Osolsoběho, který spolupracoval s mladým studiem našeho divadla, vybral z řad tehdejších studentů filozofické fakulty Petra Fialu nebo Pavla Baršu a Karla Palu s jejich budoucími ženami, z mladé nezávislé generace jsem

Akce instalace sochy do prostoru ulice při vernisáži výstavy Jana Šimka v Galerii drogerie – Zlevněné zboží, Petr Oslzlý s Petrem Baranem a Janem Šimkem.

později přizval Františka Rychlíka a Františka Mikše. Semináře věnované výtvarnému umění začali později navštěvovat další přátelé výtvarníci, ale třeba i tehdejší student kunsthistorie Petr Váša, semináře literární třeba Jan Balabán, Martin Reiner, Miroslav Zelinský, hudební Jaroslav Šťastný-Graham, Ivo Medek či Pavel Zemek Novák. Uvádím jen selektivní výběr jmen, celkový výčet by byl dlouhý.

Při zahájení každého semináře jsem říkal, že za mnou přijel na návštěvu zajímavý britský akademik a že by bylo velké mrhání příležitostí, kdybychom se s ním nesetkali a nevedli s ním debatu o zajímavých tématech. Tuto mantru jsem potom opakoval neustále, i když už všem bylo jasné, že nejde o žádné nahodilé návštěvy. Měl jsem totiž zásadu, že pokud by měla policie v souvislosti s naší podzemní univerzitou někoho zatknout, tak bych to měl být pouze já a nikdo další.

K tomu zatčení nakonec došlo. S Jiřím Müllerem jsme vypracovali bezpečnostní pravidla, která Husova nadace dodržovala. Každý přednášející letěl do Vídně a odtud cestoval autobusovou linkou do Brna přes přechod v Mikulově. V Brně se nejprve ubytoval v hotelu, aby zde dostal razítko, poněvadž tehdy musel být každý cizinec registrován, v hotelu si musel nechat kufr a část věcí, které nepotřeboval,

a teprve potom jsme jej odvedli na dva dny k nám. Důležitým pravidlem, s nímž byli všichni seznámeni již v Londýně, bylo, že nebudou v Brně kontaktovat disidenty a z Brna se vrátí opět autobusem do Vídně. Jeden z těch přednášejících to nedodržel a odjel do Prahy, kde se kontaktoval s disidentskou komunitou. Vracel se odtud již přímo do Vídně vlakem a na hranicích ho zadrželi, několik hodin vyslýchali, a v této pro něho extrémní situaci, podroben psychickému nátlaku prozradil, že se v Brně setkal se mnou. Když jsem byl dva dny poté předvolán k výslechu, bylo mi jasné, že to bude souviset s jeho návštěvou. Mohl jsem si tedy připravit přesnou legendu o divadelním účelu jeho návštěvy Brna a z ní jsem přes nátlak trvající několik hodin neuhnul. Hned po návratu do Londýna tento náš jediný zadržený přednášející vše vylíčil přátelům z Husovy nadace, kteří okamžitě vyslali se zprávou za Jiřím Müllerem takzvaného „mesengera“, takže se nám zpětně vyjasnilo, co vyvolalo zájem policie. Tento incident nebyl jediným ohrožením, ale nesporně největším. A přesto, že mě StB měla ve svém hledáčku pro mé styky s Jiřím Müllerem v Brně a s Václavem Havlem v Praze, naše podzemní univerzita nebyla za čtyři roky prozrazena.

Každá z přednášek britských profesorů a následující seminární rozprava zabraly obvykle kolem pěti hodin. Vypili jsme u toho neuvěřitelné množství čaje, který vařila moje žena a distribuovaly naše dcery – i malá Marta. Chtěl jsem, aby toho byly účastny, a myslím, že si to budou celý život pamatovat. Nepil se vůbec žádný alkohol, dodržovali jsme zásadu, že na univerzitních přednáškách, i když jsou podzemní, se alkohol nepije.

Skvělé bylo, že britská strana byla otevřená našim podnětům. Navrhl jsem tedy, aby přednášky propojovalo téma etika a aby přednášející nepatřili k jednomu filozofickému směru. A také jsem navrhl, že chci naši podzemní univerzitu koncipovat jako středověkou „Faculty of Arts“ a otevřít ji tedy i do sféry umění. Nadace to ráda přijala, protože jednou z jejích vůdčích postav byla spolu s Rogerem Scrutonem Jessica Douglas-Home, malířka působící pod uměleckým jménem Jessica Gwynne. První přednášející této linie byla ona a po ní přijížděli další výtvarníci, hudební skladatelé, z nichž prvním byl David Matthews, prvním spisovatelem byl Dan Jacobson, jenž byl také prvním člověkem narozeným v Jihoafrické republice, s nímž jsem se setkal, a v roce 1989 na semináři, který jsme již konali téměř veřejně, vystoupil první architekt.

Od prosince 1984 do listopadu 1989 k nám přijelo přednášet kolem čtyřiceti osobností nejrůznějšího zaměření. A byla to řada velkých jmen. Jeden z pravidelných účastníků semináře mi po návštěvě hodně prestižního profesora řekl: „A jednou přijede Margaret Thatcherová a ty budeš tvrdit, že je to tvá kamarádka z roku 1968.“ A já, i když jsem tehdy netušil, že se s ní již v jiné situaci a při jiné příležitosti také setkám a budu s ní hovořit, jsem odpověděl: „A proč by to nebylo možné?“

◆

Z podzemní univerzity se začaly rodit další aktivity. Britští přátelé přiváželi u nás nedostupné knihy a vedle toho se neustále dotazovali, nepotřebujeme-li ještě něco dalšího. Takže jsme s Jiřím Müllerem nejprve přišli na to, že bychom mohli provozovat domácí „undergroundové“ kino, kde bychom promítali zakázané filmy. Z Británie jsem dostal valuty, abych mohl koupit v Tuzexu barevnou televizi a video, jehož vlastnictví bylo alespoň v našich kruzích tehdy dosti raritní. A návštěvníci přiváželi na kazetách filmy, které z různých ideových důvodů v naší distribuci nebyly. A také – což bylo dosti bizarní – zakázané filmy české nové vlny. Technická kvalita kopií těch českých, takzvaně „trezorových“ filmů byla dosti bídná, dělali jsme si srandu, že ji snížilo to přepasírování přes stěny trezoru. Ale pro všechny bylo skvělé je po létech zase vidět a mladší přátelé měli tu možnost poprvé.

V roce 1986 jsme se s Rosťou Pospíšilem rozhodli, že budeme provozovat undergroundovou

galerii. Kamarád Drahomír Svatoň, prodavač v obchodě s drogistickým zlevněným zbožím, jehož těžce nemocná žena těsně před smrtí vycházela už jen do Divadla na provázku, pocítil ve smutku po jejím odchodu potřebu nějak užitečně přispívat svobodnějšímu kulturnímu životu. Jeho malá funkcionalistická prodejna na Kotlářské ulici v Brně byla pro současné umění svým způsobem kongeniálním prostorem. S Rosťou jsme si tehdy kladli otázku, on jako výtvarník a já jako člověk, který vystudoval kunsthistorii a celou dobu se nějakým způsobem ve výtvarném umění angažoval, jak vytvořit svobodnou galerii, svobodnou ve smyslu nezávislosti na jakémkoli cenzurním dozoru. A Drahošova prodejna nám dávala šanci něco takového uskutečnit. Navrhli jsme mu tedy, že u něho budeme dělat výstavy, a on souhlasil. Nevěděl v té chvíli, co všechno ho čeká.

Byl to malý prostor, který neskýtal moc výstavních ploch. Vytvořili jsme tedy koncept, který z onoho omezení udělal výhodu. Možnost vystavit jen několik děl vynahrazoval třicetiminutový videoportrét každého z vystavovaných autorů. K tomuto řešení nás inspirovala potřeba využít co nejvíc to darované video a televizi. K natočení prvního portrétu jsme vyzvali kamaráda, středoškolského učitele tělocviku a trenéra žonglování Aleše Záboje, kterému bratr žijící v Kanadě poslal kameru. K záznamu toho, co natáčel na kameru, jsme používali stolní videorekordér, který Aleš musel nosit na zádech, upevněný na naší dětské sedačce – a za sebou tahal dlouhý kabel, jímž byl napojený na elektrický proud. Portrét prvního vystavujícího, kterým byl pochopitelně Rosťa Pospíšil, s námi jako kameraman natočil v prosinci 1986. Další videoportréty točili také Michal Hýbek, kameraman videožurnálu, a Milan Maryška, dokumentární kameraman, režisér a fotograf. Každý vystavující nejprve v prodejně hodinu před uzavřením prodával oblečený v bílém plášti spolu s Drahošem a pak jsme všichni (mezi návštěvníky býval často básník Jan Skácel, který bydlel přes ulici) odešli do salonku dnes již neexistující restaurace Praha na rohu ulic Pionýrské a Štefánikovy, který nám Ludvík Kundera označil jako místo, kde byla založena brněnská sekce Devětsilu. Sem jsme z našeho nedalekého bytu přinesli televizi a přehrávač, promítli jsme videoportrét vystavujícího a já jsem přečetl esej ve volném verši, kterou jsem napsal inspirován každým autorem a jeho dílem.

Do konce roku 1989 jsme takto představili osmnáct malířů, sochařů, grafiků a fotografů. Z domácích například Zorku Sádlovou, sestru Ivana Magora Jirouse, která vystavovat oficiálně nemohla, nebo Josku Skalníka poté, co ho pustili z vazby, v níž byl zavřený spolu s výborem Jazzové sekce. Vystavili jsme zde i spřátelené výtvarníky ze zahraničí, scénografa Teatru 77 Krzysztofa Rynkiewicze z Lodže a Helen Ganly z Oxfordu. Helen byla také jednou z přednášejících na podzemní univerzitě, ale jinak jsem tyto dvě aktivity z bezpečnostních důvodů nespojoval, i když někteří jedinci se účastnili seminářů i vernisáží.

Ale především jsem podzemní univerzitu a Galerii drogerii – Zlevněné zboží dost přísně odděloval od divadla. Nechtěl jsem, aby je tyto mé disidentské aktivity ohrozily. Mimo jiné proto, že jsem i dramaturgii divadla čím dál tím víc přitvrzoval, i když radikálnost mé dramaturgické koncepce spočívala pouze v tom, že jsem se ji snažil vytvářet co nejsvobodněji a v občanském smyslu co nejaktivněji.

Prosazování svobody umělecké tvorby v nesvobodné společnosti však pochopitelně stavělo Divadlo na provázku do čím dál tím větší opozice. Reakcí bylo, že mi v roce 1985 definitivně odebrali pas. Bral jsem to jako daň za svobodu mé dramaturgie a říkal jsem si, že když nemohu jezdit do světa já, musím udělat všechno pro to, aby svět jezdil za mnou. ■

Petr Oslzlý (1945), divadelní dramaturg, scenárista, herec a pedagog, rektor Janáčkovy akademie múzických umění v Brně.

Sklizeň

Z poezie Víta Slívy

Foto Petr Veselý.

„Co jiného je poezie než nekončící pokusy prorazit hlavou strop," uzavřel před lety svůj příspěvek v rubrice *Kontextů* „Básníci čtou básníky" Vít Slíva. A některé básnické výbory jako by o tom podávaly tíživá svědectví – například právě Slívova nejnovější sbírka *Cherubín troubí na kost fanfáru* (Druhé město, 2020). Je to sbírka nepochybně bilanční, zahrnující verše z let 1977 až 2019. Jeden z nejvýraznějších básníků své generace, kolem nějž se v průběhu 80. let zformovalo neformální sdružení mladých básníků zvané „královopolský okruh", oslavil v lednu letošního roku sedmdesáté narozeniny.

Dědovy švestky a služtičky

Devátá hodina ranní
byla v zahradě modrá
jako vždy v létech úrodných na švestky.

Malé, nezralé plůdky,
podobné dívčímu pohlaví pálenky:
taková byla dědova představa
sladkosti v záměrech přírody.

Vázal ke kůlům plaňky
a rozsochy jejich korun
byly jak rozkroky hospodských služtiček.

Snad se ho dotkla zběsilost
v tlukotu slavičích hodin;
a snad se ho dotkla i tesknota šelestů
v mísení hmyzích staletí…

[…]

Květen 1977

Nevinná

Apokryf

Panensky po plodu sahá,
nahém a zralém,
jako je sama
zralá a nahá.

Na Jeruzalém
lije se úlisný svit hadích očí.

Žebro si vyrval a ožírá Adam,
ďábel se zchlastává svěcenou močí.

Do klína, betlémské kolébky, padám.

Včelínek

Slunko spí pod leukoplastí.
Vločky až po jih.
Vzrušení v rojích,
žihadla, pálivé slasti.

Žihadla, krvavé fáče,
vzrušení, všechno se páří.
Vločky už vežrané v tváři.

— Slunko tak vesele pláče!

Noční šichta

Petru Hruškovi

Hloub a hloub sfárávám do šachty noci,
jako bych z bdění do snění procit,

perem, svou sbíječkou, rubu teď v tmě,
kahanec plápolá obrazivě,

nade mnou duní nákladní vlaky,
štola se zachvívá — a já taky,

důlní plyn posílá znamení, varovná…
dál a dál ode mne nebe je, koksovna…

Možná už kutám před branou pekla,
možná se přede mnou Morana svlékla,

možná že vykutám hlubokou pravdu
a bez dechu na ni, zčernalý, padnu!

— Tma jako hromada stříbřených truhel.
Vysvítá slunko, řežavý uhel.

V tmě

Svíčka plamenem vykrajuje
ze světa světlo,
ostatek tma.

Vidím svou duši,
hořící kyslík,
slyším zívání kosmu…

Kdyby to šlo

Bože můj, prosím tě, kdyby to šlo:
popouštěj čas pomaleji.

Rychlostí na druhou narůstá zlo.

V tepnách rány kladiv znějí,
kovadlina jsou mé kosti,

čerti se tahají o dmychadlo.

Všechno zchladne ve věčnosti.

Popouštěj pomalu,
kdyby to šlo.

Má Getsemanská zahrada

Když mi mělo být třicet tři,
představoval jsem si,
že se budu v dubnu
tu na Kopci v noci
na kolenou k nebi pnout
a prosit o čistší život.

Teď je mi dvakrát tolik,
neklečím, alkoholik,
čistá je jen moje kořalka,
a duše, když občas pozalká,
prosí o lehkou smrt.

Svatební konvoje

Celý den troubí svatební konvoje,
až se kopce zelenají,
do krvava v tomto pozdním
jelenitém létě.

Tatínka s maminkou
vezl kdysi od kostela
po náledí prudce dolů
tatraplán černý jak pohřební vůz…

Klouzavé fanfáry nesplnitelných slibů!

Rodná

„Tuhle jsem četl, že jistý člověk zešílel,
zahleděv se do oblak.“
(Jakub Deml: Tanec smrti)

V hospodě,
v níž jsem se narodil,
za pultem stával děda,
nad plotnou babička popelavěla,
žlutými doušky
plynulo dětství.

Oknem jsem hledíval do oblak.

Z té hospody je teď
bar *Fortuna*.

Ale jaképak štěstí,
když za pultem stojí mrzuté nohy,
kuchyně prázdná
a přes okna rolety?

Cibulenka sladká

Z puberty

Užasle hledím
na mladou učnici:

kmitavě krájí cibuli,
oblou, jako je sama,
na plátky menší a menší,
jako se úží můj dech —

a ještě se na mě záhadně usmívá!

Noční směna

Cvrčci třesou Kopcem.

Z hvězdného přediva
soukají nit.

Kuropění

— Vstávejte, mrtví už zaživa!
Ještě dodnívá!

Nebo si lehněte, živoucí mrtvoly,
do světla, které už nebolí.

Sklizeň

Sady světlem přetížené,
k zralosti je léto žene,
hrušky zvoní
víc než vloni,
hlaholí.

Starý sadař o holi,
srdcem chromý,
potácí se mezi stromy,
k nohám se mu kutálejí
jabka, o rok sladčeji.

V dálce duní
sudy dní.

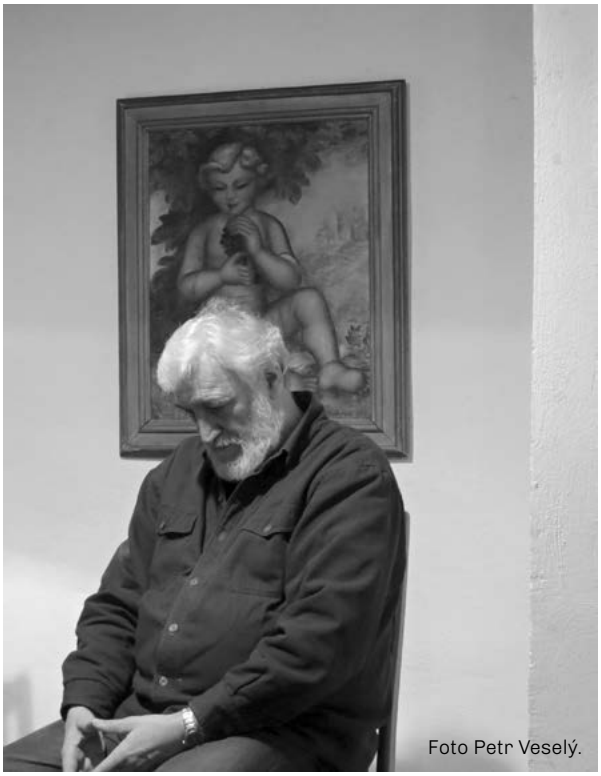

Foto Petr Veselý.

Stárneš pod hvězdami

Jiřímu Goldovi k pětaosmdesátinám

Radim Kopáč

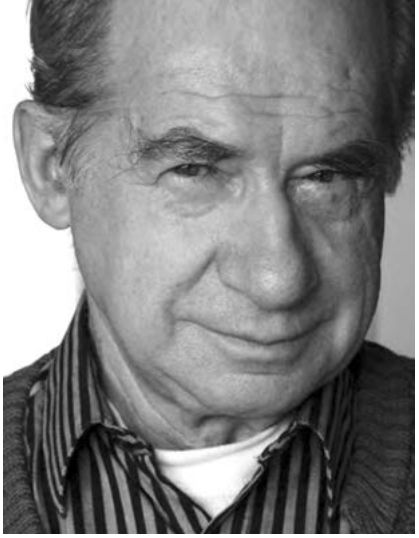

Jiří Gold, 2007. Foto Alois Nožička.

Sedmnáctého ledna letošního roku se dožil pětaosmdesáti let básník a filmař Jiří Gold. Osobnost, o které má ve zdejší kulturní obci pojem málokdo. A přitom jeho poezie – doposud představená v desítce básnických sbírek – patří k tomu nejpůvodnějšímu a nejsilnějšímu, co u nás po druhé světové válce vzniklo. Gold měl být již dávno v kánonu, po boku klasiků jako Diviš, Kabeš, Šiktanc, Wernisch nebo Šrut. Není, neměl to štěstí.

Jiří Gold se narodil 17. ledna 1936 v Ostravě. Po maturitě na gymnáziu v Sušici (1954) studoval semestr na Vysoké škole železniční v Praze a poté dramaturgii na pražské FAMU (1955–1961). V letech 1962–1991 pracoval jako dramaturg Krátkého filmu Praha, v letech 1991–2003 působil na témž postu v Československé, později České televizi. Od roku 2004 je v důchodu. Žije v Praze.

Jako básník začínal (na přelomu padesátých a šedesátých let) s výpravnou, příběhově nabitou civilistní řečí, čím dál častěji napojovanou na klasické mýty. Později (od konce šedesátých let po kraj let osmdesátých) přešel k radikálnímu, nejčastěji kolážovanému a montovanému experimentu s možnostmi slova. Ve finále (od osmdesátých let podnes) pak svou báseň přetavil v temnou aforistickou zkratku, maximálně abstrahovanou, pracující nejčastěji s nejzákladnějšími protiklady jako den a noc, já a svět, život a smrt. Jiří Gold je svou básnickou senzibilitou spíš chladný, rozumový typ. Pokud hledat stylové příbuznosti, pak nejspíš v trojúhelníku existencialismus – absurdní literatura – surrealismus. A pokud nějaká jména, pak třeba Kafka, Camus, Beckett, Celan, Bernhard.

Debutoval v časopise *Kultura* v roce 1957, poté publikoval v mnoha tuzemských i zahraničních novinách a časopisech. Je zastoupen v antologiích *La poésie tchèque en fin de siècle* (ed. Petr Král, Sources 1999), *L'Anthologie de la poésie tchèque contemporaine 1945–2000* (ed. Petr Král, Gallimard 2002), *Antología de poesía checa contemporánea* (ed. Radim Kopáč, Pre-Textos 2012).

Vydal básnické sbírky *Nebe jasně zelené* (Mladá fronta, 1964), *Minotaurus* (Mladá fronta, 1967), *Noci dní* (Mladá fronta, 1994), *Mezery v mlčení* (Klokočí a Knihovna Jana Drdy, 1998), *Samospád samoty* (H & H, 1998), *Sutě: písky: drtě* (Klokočí a Knihovna Jana Drdy, 2000), *Ze dna na den* (Petrov, 2003), *… in vento scribere* (Concordia, 2004), *Skvrny a dotyky* (Pulchra, 2009), *Liber sine nomine* (Malvern, 2016).

V šedesátých letech Jiří Gold realizoval filmovou tetralogii *Vidíš-li poutníka* (1966; s Vladimírem Skalským), *Kulhavý poutník Josef Čapek* (1967), *Zaklínání* (1969) a *Rafel mai amech izabi almi*

(1969). V devadesátých letech se autorsky podílel mimo jiné na dokumentech *Hledat, nalézat, vracet se* (1994; s V. Skalským), *Pyl zlatého kapradí* (1994; s V. Skalským), *Petr Spielmann aneb Vědomí souvislostí* (1998; s Petrem Zrnem), *Intimita aneb 25 minut s Janem Koblasou* (1998; s P. Zrnem), *Nevyhnutelnosti Emila Juliše* (1998; s P. Zrnem).

Krátký rozhovor s Jiřím Goldem

Co stálo za vašimi prvními básněmi, co vás vyprovokovalo ke psaní?

Zpočátku, během gymnazijních studií, jsem psal texty zřetelně ohlasové – i když ani později jsem nežil ve vzduchoprázdnu, pohyboval jsem se v určitých kontextech, četl jsem kupříkladu *Světovou literaturu*, ale i knihy, které tehdy začaly vycházet a v nichž se psalo o životě a světě trochu jinak, než bylo v kraji zvykem. A pak tu byly antikvariáty, kde šlo – při troše štěstí a známostí – sehnat, a to za pár korun, dnes už těžko dostupné tituly. Třeba předválečná vydání českých surrealistů, katolíků a jiných a jiných. Tehdy také dost silně působil vliv polského umění, ať už literatury, výtvarného umění, hudby nebo filmu. Ale uvádět konkrétní autory, jejichž poezii jsem postupně obdivoval, by nemělo smysl. Jeden můj známý říká, že každý odněkud opisuje, jde jen o to, jestli ten, od koho se opisuje, za něco stojí.

Jaký jste měl vztah k dalším estetikám, které se s počátkem šedesátých let dostaly do zdejšího kulturního prostoru: absurdní literatuře, beatnictví, konkrétní poezii, existencialismu?

Vztah jsem měl především k existencialismu: Kafka mě zajímal dávno před onou konferencí, která ho objevila české literatuře; i tady mně pomohl antikvariát. A od Kafky není daleko k absurdní literatuře. Beatniky jsem sice četl, ale jejich poezie na mě dojem neudělala, snad kromě obsahu, jinak je v ní na můj vkus příliš slov, a často zbytečných.

První báseň jste otiskl v časopise Kultura *v roce 1957, první knížka vám vyšla o sedm let později v mladofrontovní edici Mladé cesty. Kdo vašemu debutu pomáhal na svět?*

Když jsem se vrátil z vojny, dal jsem dohromady knížku a šel s rukopisem do Mladé fronty, kde seděl Ivan Diviš. Ten si texty přečetl a řekl ano; asi rok jsem čekal – a knížka vyšla.

Byly na ni nějaké ohlasy?

Jak už to tak bývá: kamarádi chválí a kritika trhá. Ale už si na to moc nevzpomínám. Důležitější pro mne bylo, že Ivan Diviš mi vzal další rukopis a kniha vyšla v roce 1967. Na ni napsal recenzi Milan Blahynka, a pokud si pamatuji, zakončil ji takto: „… cesta Jiřího Golda není cestou české poezie.“ Dostal jsem však i dopis od ředitele nakladatelství Mladá fronta, ve kterém psal, že by rádi vydali i moji další sbírku. Ta v Mladé frontě skutečně vyšla, ale až po sedmadvaceti letech, v roce 1994.

Měl jste v šedesátých letech k někomu generačně nebo poetikou blízko, patřil jste do nějakého okruhu kolem časopisu, do nějaké skupiny?

To rozhodně ne. Tuto potřebu jsem nikdy neměl. Nikdy jsem nebyl v žádné partě. V té době jsem měl jediného svého guru, a tím byl Jan Vladislav. S ním jsem se příležitostně setkával a on mně pomáhal orientovat se v literatuře. Přátelil jsem se také s Pavlem Janským, kterého jsem poznal na některé projekci na FAMU; on mě s Vladislavem seznámil. ■

Radim Kopáč (1976), literární a výtvarný kritik, editor a kurátor, zaměstnanec MK ČR.

Šero a svítání

Z poezie Jiřího Golda

Jistota

Snad jednou dojdu ke dnu
Snad
Jednou
Svou zimomřivou kůží
Dotknu se jistoty
Bude to
Jako padající kov
Jenž křísne o tvrdost
Bude to
Jako plavec
Jenž drhne čelem
O kamínky dna
Vím
Že to bude v letu
Vím
Že to bude bolet
Vím
Že to nikdy nebude
Sešplhávaje
Po kotvách
Frází

(*Kultura*, 1957, r. 1, č. 49, s. 5)

Šero a svítání

Šedá myš běží po plotech
Zháší večery a rozsvěcuje rána
Protože jsem sám
Čtu si už podesáté tvůj dopis
A pak čtu noviny
Hle šest milionů mrtvých tančí
Ve třech slovech kolem hlavy
Jednoho muže
Napiš mi znovu Mám tě ráda
A ta tři slova tančí
Kolem mé hlavy
Neboť jsem sám
Ne jsem s tebou
Dvě bytosti se dvěma jmény
Mezi šesti miliony jmen
Mezi jednou miliardou jmen
Řekni mi něco řekni mi
Něco
Proč člověk kupuje svůj párek
Pro svoje břicho
Proč vidí v zrcadle jen svoji tvář
To malé dítě co jsem včera viděl
To jsem byl já tos byla ty
My dva jsme plakali
Nad naší rozbitou kuličkou
Skleněnou duhovou
Řekni mi znovu

Mám tě ráda
Ať ta tři slova tančí
Ať tančí se šesti miliony mrtvých Eichmanna
Řekni je nahlas řekni je
Ať jsou mléčnou drahou
Z níž může pít
A kam se může skrýt
Šest milionů šesticípých hvězd
Až skočí na plot
Šedá myš
A přijde zhášet večery
A rozsvěcovat rána
Z níž mohou pít
A kam se mohou skrýt
Pro příštích šest milionů let

(*Kultura,* 1961, r. 5, č. 44, s. 4)

Jiří Gold v roce 1958. Foto Josef Prošek.

Uklání se

Uklání se do čtyř světových stran
Uklání se
do čtyř koutů
kobky

A nikde žádný potlesk

Jen dupání
A krkání A funění
A pláč A výčitky A mlaskání
A výkřiky A smích (A děti
házející kamení) A lapání po dechu
A přepočítávání A chroptění
A breptání
A

A do toho

známý tichý energický hlas pana učitele
který to vždycky myslí dobře
který nikdy nesnese odporu:

Tak hochu
ještě jednou se hezky ukloň

a zmiz

(*Mezery v mlčení,* 1998)

◆

z přesycených kořenů
do žíznivých větví

jak kámen
nad nímž se zavřela voda

ze srdce přesýpacích hodin
v hodině písečné

tam odkud všechno odešlo
tam všechno teprve přijde

s rukama na ústech
s nohama pod zemí

život jako hra
krutých dětí

pro které život
nikdy nebyl hrou

(30. 4. 1987)

(*Samospád samoty*, 1998)

◆

znamení trav
seschlý čas na tváři kamene
smrt na dosah: na kopci hrob
v hrobě voda
ve vodě živý obraz
strachu: stojíme tu

jako skály
na nichž zkouší sílu
víra světců: každý

v duši průrvu
kudy za ním může
čert

(6. 8. 1988)

(*Ze dna na den*, 2003)

◆

jako by někdo tvůj život
už dávno prožil a teď
tě z něj jen zkouší:

ve svých nemilosrdných dnech
se zaplétáš
selháváš červenáš se trémou
koktáš své omyly
a prohry a večer
si namlouváš
že stačí ještě zapálit
nějaký chrám pohřbít polyneika
dobít minotaura a bude to
téměř všechno: den

tě vrhá do propasti
noc ti nastavuje dno

které je pokaždé
o den níž

(22. 11. 1991)

(*Noci dní*, 1994)

⋄◆⋄

vyceněné zuby
tiché náruče

dlouhé paže výkřiků
nad zábradlím
lhostejnosti: smetiště
seschlých snů
pod opuštěnými klobouky: pravda
pod kůží
rozpolcené nedočkavosti: tvůj autoportrét
v mé podobě: jen jen si skočit
do tváří: ve střípcích šedi
předtucha duhy a čiré
náklonnosti jež dávno
pominula: bratrství
masa
které se míjí: zánik
v několika krocích
nesprávným směrem: tělo jako
jedna strana přirovnání
hlava jako záložna
času prožitého
na dluh: srozumitelnost
ve strnulých ústech: pohled
který otupuje
ale neomrzí: stěny

s obnaženými konečky nervů
mezi mokvajícími skvrnami
necitelnosti

(11. 4. 1992)

(*Skvrny a dotyky*, 2009)

⋄◆⋄

stárneš
pod hvězdami
na kterých plyne jiný čas

hledáš hloubku
slov a topíš se
na mělčině
hovoru

i ten nejcelistvější život
je jenom z hromady dnů
jako kterýkoliv jiný

i dnes
hodiny bijí: a tobě se zdá
že už ne tolik
na poplach
jako na usmířenou

(29. 4. 2000)

(… *in vento scribere*, 2004)

Stanisław Vincenz – cádik v huculském kožichu

Josef Mlejnek

Před padesáti lety, 28. ledna 1971, zemřel ve švýcarském Lausanne polský exilový spisovatel Stanisław Vincenz. Do exilu se mu podařilo odejít v roce 1940, nedlouho po Stalinově a Hitlerově dělení Polska, a nikdy se zpátky domů nevrátil. Po smrti jeho ženy Ireny byly spisovatelovy ostatky přeneseny do Polska – oba jsou pohřbeni na Salvátorském hřbitově v Krakově.

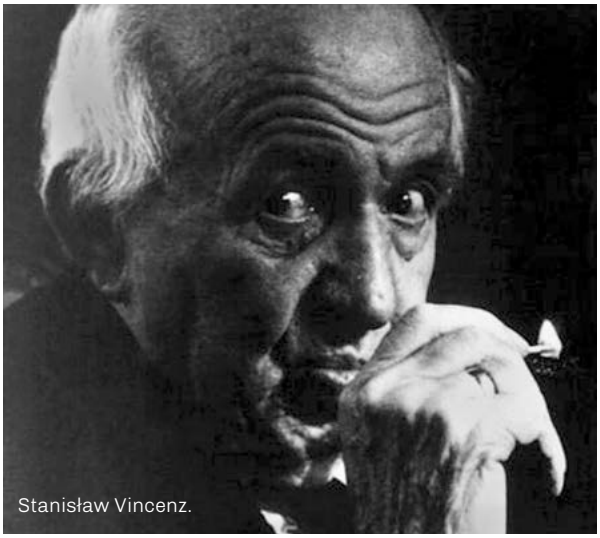
Stanisław Vincenz.

Vincenz se narodil 30. listopadu 1888 v západní části dnešní Ukrajiny, ve východokarpatské vesnici Sloboda Runguska. Jméno Vincenz svědčí o francouzských rodových kořenech – jeho předkové, příslušníci hugenotské šlechty, se objevili v Haliči v době Francouzské revoluce na konci osmnáctého století. Jeho matka pocházela ze starého polského šlechtického rodu, jemuž patřila v Haliči půda. Otec Felix Euzebiusz byl průkopníkem haličského ropného těžebního průmyslu. Po něm také zdědil ropné pole (či spíše „políčko“), které se posléze stalo zdrojem jeho příjmů, ovšem ropy zde nebylo zdaleka tolik jako třeba v Kuvajtu, a zásoby rychle vysychaly.

V dětství Vincenz trávil mnoho času u prarodičů z matčiny strany a vlivem huculské chůvy uměl prý mluvit huculsky dřív než polsky. V roce 1906 absolvoval gymnázium v Kolomyji, jež tehdy mělo vynikající pověst. V následujícím období studoval různé obory na lvovské a vídeňské univerzitě – spektrum jeho zájmů bylo zpočátku mimořádně široké: od biologie po slavistiku nebo sanskrt. Měl výjimečné jazykové nadání, kromě klasických jazyků ovládal aktivně minimálně dalších sedm. Nakonec se v letech 1911–1914 věnoval především studiu filozofie: v roce 1914 obhájil ve Vídni doktorskou disertaci *Hegelova filozofie náboženství a její vliv na Feuerbacha*, ale rukopis jeho habilitační práce *Hegel v Polsku a v Rusku* shořel o rok později společně s knihovnou jeho děda. Sluší se připomenout, že se jeho tehdejší studia odehrávala v rámci jednoho státního útvaru, k němuž jsme příslušeli i my – rakousko-uherské monarchie.

Dialogy se Sověty

Těžko říci, čím křesťan východního obřadu a katolického kréda Stanisław Vincenz pohněval Hegelova „Světového ducha“. Možná už tím, že se zřekl profesní kariéry filozofa a započal trpělivou každodenní *rekonstrukci* lidství, jak ji známe, či přesněji ke své škodě neznáme nebo známe velice málo z jeho tetralogie *Na vysoké polonině* (o té bude řeč dále). Světový duch si dal sice při svém ničivém tažení dějinami trochu na čas, nicméně Vincenze dostihl už v roce 1939, oklikou přes Sovětský svaz, zemi zaslíbenou podobnému ničivému experimentování s lidským *materiálem* jako Německo, pouze z opačného konce, a to nejen v zeměpisném smyslu. Vincenze prostřednictvím svých emisarů zastihl při dělení Polska poblíž jeho rodiště v horské vesnici Bystřec, kde žil se svou rodinou. Ještě v září 1939 odešel do Maďarska, kam chtěl přesídlit s celou rodinou, ale po návratu byl zatčen a mnohokrát vyslýchán NKVD. Nakonec jej propustili, neboť jej jako „regionálního“ spisovatele nejspíš chtěli využívat v osvětové a propagandistické práci. Své zkušenosti se sovětskou mocí shrnul v knize *Dialogy se Sověty* (1966, česky 2002). *„Sičas u vas budět chorošo, my zděs navsegda,“* mohli všichni slyšet vzkaz Světového ducha z úst sovětských vojáků. Ono *„navsegda“* mělo s menší cézurou v podobě německé okupace (z deště pod okap) trvat až do roku 1990. Původní název *Dialogů*, které Vincenz začal psát v padesátých letech, byl *Rozhovory na nejnižší úrovni*. Jde o zjevnou narážku na „rozhovory na nejvyšší úrovni“ představitelů Západu se SSSR, které probíhaly v roce 1954 v Ženevě. Smysl názvu je však hlubší – jde nejen o obhajobu přirozeného světa před okovanou botou „šturmující“ ideologie, ale rovněž o snahu připomenout samotným obětem ideologické indoktrinace, že ani oni nejsou jen pomíjivými momenty nevyhnutelného procesu. Nakonec se Vincenzovi podařilo s vydatnou pomocí jeho huculských přátel uprchnout na jaře roku 1940 i se ženou a dětmi do Maďarska, a nejen to – odnesl si s sebou i celý svůj rozsáhlý poloninský archiv. V Maďarsku byl v roce 1945 emisary opět dostižen a o rok později musel znovu emigrovat. Jeho útočištěm se stala horská víska La Combe v Savojských Alpách nedaleko Grenoblu, neboť tamní prostředí mu připomínalo rodné Huculsko a také proto, že se podle Vincenzem citované tibetské moudrosti „velké věci odehrávají tam, kde se lidé setkávají s horami“. Ve Francii jej nakonec vyhledávaly další oběti onoho Světového ducha – například Czesław Miłosz, jenž se v La Combe léčil právě ze svých hegeliánských uhranutí a vyrovnával se s pokušeními přitakat výše zmíněnému nevyhnutelnému světovládnému procesu. Za to, že mu jazyk nakonec nepřimrzl ke klice od jednoho z blázinců nesoucích na svém průčelí heslo o svobodě jako poznané nutnosti, vděčí polský básník z velké části nejen terapeutickým duchovním „sezením“ u horského myslitele, ale také společným vycházkám po horských stezkách v okolí La Combe.

Na vysoké polonině

Stanisław Vincenz bývá badateli zabývajícími se, často s obdivem a zaujetím, jeho dílem někdy prezentován jako „etnograf“ a sběratel huculského folklóru – z některých prací může vznikat dojem, že se ve své tetralogii *Na vysoké polonině* soustřeďuje pouze na jednu stránku života a zvyků huculských horalů v období zhruba před sto (a více) lety. Významný polský znalec Vincenzova díla Jan A. Choroszy z Vratislavské univerzity, sám autor řady vincenzovských studií, připravil v roce 2018 putovní výstavu s názvem *Stanisław Vincenz – Dialog o duši a osudu* a s podobným přístupem důrazně polemizuje. Upozorňuje na duchovní, kosmickou perspektivu a náboženskou dimenzi celého Vincenzova díla a zdůrazňuje jeho vnímání života, nejen vlastního, ale každého z lidí. Jaká otázka zajímala Stanisława Vincenze po celý život ze všeho nejvíc? Otázka Boha, který podle něj skutečně *je*,

a pro člověka neexistuje závažnější téma než Boží existence, vztah mezi Bohem a člověkem, mezi Bohem a ďáblem (satanem), jinými slovy vztah mezi dobrem a zlem. Právě tento aspekt Vincenzovy spirituality, jeho filozofické a náboženské hloubky nelze přehlížet nebo zamlčovat. Není možné jej podle Choroszyho zaškatulkovat pod etiketu, že jde o regionalistu, spisovatele polských „kresů“ nebo o exilového autora komentujícího různé politické otázky své doby. To všechno je samozřejmě také pravda, ale nelze tím vytěsnit zásadní poznatek, že Vincenz byl náboženským spisovatelem a že pro něj byla právě sféra duchovnosti, spirituality zcela zásadní.

Po vídeňských studiích se Vincenz usadil v rodném Huculsku, odkud často vyjížděl do Lvova, kde měl řadu literárních přátel (na konci třicátých let se zde mimo jiné setkal s Josephem Rothem), ale jeho cesty směřovaly rovněž do Rakouska, Anglie nebo Švýcarska. Švýcarský filozof a jeho přítel Rudolf Maria Holzapfel mu vnukl myšlenku, aby zaznamenal zvyky, obyčeje, ale také různá vyprávění ze života Huculů, která stála u zrodu monumentálního cyklu *Na vysoké polonině*. První část nazvaná *Pravda starověku* vyšla ještě před válkou v roce 1938. Další díly, *Nová doba (Svár)*, *Nová doba (Listy z nebe)* a *Barvínkový vínek*, vyšly postupně v sedmdesátých letech v exilovém nakladatelství v Londýně.

Svoji huculskou tetralogii (nebo vlastně trilogii?) Vincenz rozděluje na tři části, pásma, což má podle Choroszyho svůj význam. Slovo *pásmo* naznačuje nejen souvislost s vysokými horami, ale také s tkaním látky podle určité osnovy – taková práce musí mít a má v sobě něco poctivě rukodělného, řemeslného. *Polonina* je dílo, jehož hlavním předmětem a tématem je Vincenzova *malá vlast*, Huculsko ve východních Karpatech, nacházející se v severním sousedství Podkarpatské Rusi, přesněji její východní části (Mukačevo, Jasina), která byla v meziválečném období součástí „velkého“ Československa, za Rakousko-Uherska zde působili nepříjemně komisní čeští úředníci.

Autor textu Josef Mlejnek u hrobu Stanisława Vincenze a jeho ženy Ireny v Krakově. Foto Miloš Doležal.

Židovská témata

Huculové se ve východních Karpatech objevují od středověku a jejich předkové přicházeli z míst v dnešním Rumunsku nebo až z Balkánu. Slovo „hucul“ mělo prý spíš pejorativní význam a označovalo zloděje nebo zbojníka. Huculsko bylo později postupně kolonizováno (odmysleme si pejorativní význam, jehož se tomu slovu nakonec dostalo) Poláky, Armény, Slováky nebo Němci. Huculové tvoří prvotní plán, ale nijak nezastiňují a neodsouvají do pozadí vše ostatní. Nelze opomenout Židy zastoupené v Haliči především chasidskou kulturou a chasidy, kteří se sem zprvu uchylují spíš jako

vyhnanci, neboť přísně pravověrný judaismus polských Židů považoval vroucí projevy jejich zbožnosti za výstřednost, sejití z cesty. S Huculskem je spjata postava rabiho Izraela ben Eliezera nazývaného a více známého jako Baal Šem Tov, doslova Pán (Učitel) dobrého (tj. Božího) jména. Židovství starého Polska v něm nalezlo podle Vincenzových slov „velkou postavu proroka a náboženského reformátora“, která v půli osmnáctého století vtiskla novému hnutí „konkrétní podobu a tvar“. Vincenzova *Polonina* nepředstavuje, ani pokud jde o její strukturu, poklidné botanizování, stejné na konci jako na počátku, ale má svou vnitřní dynamiku. Huculska je nejvíc v prvním dílu, ale autor postupně nechává promlouvat řadu nehuculských postav, nejhlouběji se tato polyfonie rozeznívá ve dvou dalších dílech. Čtvrtý díl Vincenz nedokončil, k vydání jej připravili jeho žena Irena a syn Andrzej. A právě v něm byla ona polyfonická různorodost Huculska – živé duchovní krajiny – povýšena podle Choroszyho na úroveň poslání, poselství završující celé dílo. Není náhodou, že se v onom čtvrtém dílu nachází množství židovských příběhů a obrazů. Jejich autorem je samotný Vincenz, ale při jejich psaní se výrazně inspiroval právě chasidskou tradicí, s níž byl niterně spjat. (Jeden z jeho židovských přátel jej ostatně označil za „chasida mezi góji“.) Vincenzovi dědicové některé z těchto textů spolu s eseji věnovanými židovským tématům – Mickiewicz a Židé, Setkání s chasidy, Jako slza v oceánu a další – vydali v roce 1977 v Londýně pod společným názvem *Židovská témata*. V závěru svých úvah o chasidech, s nimiž se setkával od útlého dětství, spisovatel v roce 1961 vyznává: „Jak bezpečně se může cítit dítě, vyrůstá-li v zemi, již rok co rok chrání podobné modlitby, jsou-li to navíc modlitby jiného náboženství? Šepot těchto modliteb se vznášel k nebi po celá staletí – nyní však umlkl. Ozve se někdy znovu? A ozývala se v něm pouze cizí, nebo i naše vlastní naděje?“ Za druhé světové války se ve svém maďarském exilu podílel na záchraně Židů, za což se mu dostalo ocenění Spravedlivý mezi národy v Jad vašem. Nikdy se s umlčeným hlasem huculských chasidů, jakož i všech obětí ohavnosti zvané *šoa* nesmířil, a hovořil-li o nich, vždy se slzami v očích.

Nejde však o jedinou tradici, z níž Vincenz silně čerpal. „Jeho velkou literární vlastí, jeho velkým snem bylo Řecko, navazoval na Platóna a Homéra, kteří jsou součástí jeho velkého díla,“ říká Jan Choroszy. Není třeba zdůrazňovat, že se s Vincenzovým dílem dotýkáme skutečných základů naší civilizace. A Czesławu Miłoszovi se v eseji o La Combe podařilo v jedné větě vystihnout Vincenzovo vypravěčské umění, ne-li kouzlo, v němž se promítal a shrnoval nejen duch jeho rodného kraje, kde žil velký chasidský učitel Baal Šem Tov, ale i vzdělanost a moudrost věků, těch „pohanských“ i těch židovských a křesťanských. Podivuhodně v sobě zpřítomňoval obojí: „A náhle se na nás z polského šlechtice dívá někdo jiný: cádik [zázračný rabín, pozn. red.] v huculském kožichu.“ ■

Josef Mlejnek (1946), básník, kritik a překladatel.

Smazané Vincenzovo Huculsko

Tomasz Grzywaczewski

Stanisław a Irena Vincenzovi před domem v Bystřeci, 1936.

Padesáté výročí Vincenzova úmrtí si dále připomínáme reportáží Tomasze Grzywaczewského ze současného ukrajinského Huculska, které se třicet let vzpamatovává z devastujícího dědictví komunismu. V on-line verzi časopisu bude vzpomínka na tohoto spisovatele doplněna i jeho esejí „Jako slza v oceánu“, v níž komentuje stejnojmenný román Manèse Sperbera a dotýká se i po desetiletích stále aktuálních neuralgických bodů polsko-židovských vztahů.

Hromádka fotografií

– Na hoře Pop Ivan jsem nikdy nebyla. Občas se na ni dívám odsud z údolí, ale proč bych tam měla chodit. Všechno, co potřebuji, mám tady. Dům i práci, štěstí i trampoty. Nic nového bych v těch prostorách nenašla.

Marija Ihnaťuková se na mě přívětivě usmívá. Rozprávíme spolu v její chalupě postavené v městečku Verchovyna na strmém úbočí podhůří Černohorského masivu.

– Bůh mi, pravda, dopřál dlouhý život. Na Bohu závisí všechno. Za Polska jsem dokončila čtyři roky základní školy. Moje máma Anna byla Ukrajinka a táta Vasil byl Polák, příbuzný Stanisława Vincenze. Tátův otec a můj děda, kterému všichni ve vsi říkali jemnostpane, byl Vincenzův rodný bratr. Občas k nám přijížděl na koni. S Vincenzem a s jeho ženou Irenou, která byla mému bratrovi za kmotru, jsme se přátelili. Bratr díky jejich pomoci stihl dva roky gymnázia ve Varšavě. Často jsem k nim chodila a povídali jsme si s jejich dcerou Barbarou. Jejich syn Andrzej byl tehdy už velký hoch a díval se na nás trochu svrchu jako na nerozumné děti. Žili jsme jako jedna velká huculská rodina. Vincenz nebyl Hucul, ale choval se k nám jako k sobě rovným.

Marija vytahuje z krabice hromádku fotografií. Na jedné z nich je usmívající se muž v kabátě, s ubývajícími vlasy – s rukou přátelsky položenou na rameni mladšího muže v bílé košili a vzorkované vestě. – To je náš táta s Vincenzem. A tady je Irena s naší maminkou, moje sestra s malým bratříčkem. Byla tu pohoda, klid. Tak si tu minulou dobu pamatuji. Možná proto, že jde o obrázky z dětství, možná i kvůli tomu, co se stalo potom, když vypukla válka.

Marija se dívá z okna do údolí Černého Čeremoše, podél jehož toku se rozkládá dnešní vesnice Verchovyna. Do šedesátých let se Verchovyna nazývala Žabí (*Żabie*) a před válkou tu byly lázně známé v celém Polsku, ale především to bylo hlavní město Huculska. Jezdili sem umělci i politici, literáti i badatelé. Přitahovala je romantická legenda karpatských horalů, zbojnické pověsti, zvuk *trembity* (fujary) rozléhající se po poloninách, pestrobarevnost lidových řemesel. O Žabím psal už v devatenáctém století Wincenty Pol jako o huculské Záporožské Síči. Ve městě fungovaly hotely, krčmy nebo penziony, pro turisty a výletníky se v Čeremoši pořádaly plavby na vorech až do několik desítek kilometrů vzdálených Kutů, při kterých účastníkům tuhla krev v žilách. Největším opěvatelem tohoto regionu byl Stanisław Vincenz nazývaný Homérem Huculska, autor tetralogie *Na vysoké polonině*. V magickém líčení příběhů o huculských horalech se v knize vzájemně proplétají legendy, víry, tradice, dějiny i autorova osobní láska k tomuto kraji. Vincenzovi rodiče byli zrcadlem své doby. Jeho matka pocházela z vlivné šlechtické rodiny s širokými konexemi, otec patřil k průkopníkům těžby ropy, která se v Haliči začala dynamicky rozvíjet na přelomu devatenáctého a dvacátého století. Šlechtična a průmyslový magnát. Před mladým Stanisławem se otevírala skvělá budoucnost. Budoucí spisovatel měl nejlepší předpoklady stát se bohatým snobem, ale místo toho se stal hlasem těch, kdo měli nanejvýš stádo ovcí a dřevěnou chalupu. Již v útlém dětství se od své chůvy Połahny Slipeńczukové, rodilé Huculky, naučil huculskému nářečí. Polštinu zvládal paralelně, možná dokonce až o něco později. Ať tak či onak, v tomto místě nebylo prakticky možné zůstat jednojazyčným člověkem. V Huculsku a v nedalekém Pokutí se vzájemně mísily jazyky a národy: Poláci, Ukrajinci, Arméni, Židé, Němci, Rumuni z Bukoviny – každý s vlastním jazykem a náboženstvím, s vlastní historií. V prvním svazku tetralogie *Na vysoké polonině* nazvaném *Pravda starověku* Vincenz o Verchovyně a o celém regionu napsal: „Kdysi před staletími – ale možná ne později než před pěti sty lety – se veškerá populace Verchovyny vytvořila z uprchlíků, tuláků a vyhnanců.“ Určitě mu tehdy nepřišlo na mysl, že se jen několik let po napsání těchto slov stane vyhnancem i on sám. A že nakonec nejenom on, ale celá ona pokutsko-huculská mozaika tuláků a běženců bude zcela rozorána a spálena. Spisovatel se 18. září 1939 vydal přes Tatarský průsmyk do Maďarska, aby zjistil, bude-li možné právě tam hledat útočiště. V knize *Dialogy se Sověty* (česky 2002) přirovnal nové nájezdníky k těm středověkým: „Tatarský průsmyk po staletí umožňoval útěk do Maďarska, a to dokonce i početnějším skupinám obyvatel, kteří jen s nepatrnou částí majetku prchali před nečekanými vpády Tatarů a mnohdy stačili zachránit jen holý život […] A tak jsme se všichni jednou brzy ráno objevili v Tatarském průsmyku jako v oněch dávných dobách.“ Při zpáteční cestě byl Vincenz zatčen NKVD a byl vsazen do vězení ve Stanislavově, odkud ho propustili až po několika měsících. Tehdy mu už bylo jasné, že ve Verchovyně nebude moci dále žít a na jaře se společně s Irenou a dětmi znovu pokusil uniknout z okupované vlasti. Při přechodu horským průsmykem do Maďarska mu pomáhali huculští přátelé, myslivci dokonale seznámení s tajemnými horskými stezkami, kterým se podařilo oklamat sovětské pohraničníky.

Pozůstatek hranice SSSR – ostnatý drát, který odděloval impérium od zbytku světa. Foto Tomasz Grzywaczewski.

Vlastní miluj, cizí cti!

– Vincenz dobře pochopil, čím smrdí komunismus a moskevská moc. My jsme se o tom museli teprve přesvědčit. – Mariju náhle zmáhá smutek. – Válku jsme ještě jakž takž přežili, ale potom nám komanči dali pěkně zabrat. Všichni Poláci odsud odjeli. Lidem tu všechno sebrali a zakládali kolchozy. Označili nás za kulaky. Nás, obyčejné horaly! Rodiče obvinili z napomáhání partyzánům z UPA, i když ti s nimi neměli nic společného. Musím vám říct, že se mi vůbec nelíbilo, co dělali upovci. Oni neměli rádi nikoho, Poláky na prvním místě. Ale my jsme tu všichni předtím žili společně a v míru. Nikdo druhému neříkal: ty jsi Polák a ty Ukrajinec. Byla to naše společná země. Stálo by nám za to se mezi sebou střílet? Rusové se i tak nejvíc mstili na obyčejných lidech. Mámu a tátu i mé dva bratry vyvezli na devět let na Sibiř, do Chabarovské oblasti. Dům, hospodářství i včelín zbourali, nic z toho nezůstalo. Máma se vrátila za několik let. Sama. Táta a bratři skončili někde na té Sibiři.

Od odchodu Vincenzových uplynula řada let, když Mariji přišlo psaní z Grenoblu ve Francii. Otevřela obálku, a v ní bylo psaní od Stanisława a Ireny.

– Máma neuměla číst. Přečetla jsem jí to psaní nahlas. – Stařenka vytahuje z kartonových desek dopisy napsané na stroji. – Poplakala si a potom mi řekla, co mám odepsat. Velice opatrně, aby dopis nezabavila cenzura. Dostávali jsme od nich i fotografie. Stanisław hodně zestárl. Ale pořád měl v očích ten duchovní klid. Máma si s Vincenzovými psala hodně dlouho, dokonce ještě po Stanisłavově smrti. Psala, to znamená, že mi diktovala, protože se psát do konce života nenaučila. Vincenz nám neustále opakoval: „Vlastní miluj, cizí cti!“ Ale jakmile dojde k válce, nikdo nikoho nemiluje, ani nectí. Jen se mezi sebou zabíjejí. Svět, ve kterém jsme žili za Vincenzových časů, nám ukradli. Nikdo si nedokázal představit, že může být tolik nenávisti. A ona tam přece v lidech někde hluboko seděla a tehdy jen vyplavala na povrch.

Žabí neuvádělo do vytržení pouze Vincenze, ale inspirovalo rovněž jednoho z nejčtenějších spisovatelů meziválečného dvacetiletí Ferdynanda Antoniho Ossendowského, který v knize *Huculsko. Gorgany a Čarnohora* napsal: „Hlavní město Huculů! Opravdové hlavní město! Více než šest tisíc obyvatel a kolem 1 500 domů. Soud, pošta a nemocnice, lesní správa, hotely, restaurace, turistické boudy, cerkve a kostel, penziony, muzeum a školy; stanice pohraniční stráže, dřevařské firmy, obchody, autobusy, kočáry i drožky; turisté, sportovci i letní hosté, kteří tu nasávají slunce, ničím nezkažený vzduch, ale také ‚žentycia‘ – syrovátka – téměř elixír nesmrtelnosti podle receptu huculské medicíny. […] Z Žabího se těžko odjíždí, protože nás každým dnem k sobě stále víc přitahuje. “

Současné Žabí-Verchovyna skličuje svojí nijakostí. Podél hlavní ulice se táhnou dvě řady zoufale si podobných domů. Ani ošklivých, ani hezkých. Takových, o kterých se nedá nic říct ani napsat. Lidí je tu málo. Turisty by člověk spočítal na prstech jedné ruky, přitom je začátek července. Kousek odtud láká městečko Jaremče výletníky z celé Ukrajiny, v nedalekém Bukovelu vznikla moderní lyžařská střediska a přepychové hotely. Verchovynou se dá projet, aniž bychom zaznamenali její existenci. Městečko na chvilku ožívá, když z cerkve vychází pohřební průvod doprovázející zemřelého na hřbitov. Silnice je natolik děravá, že rakev v otevřeném zavazadlovém prostoru terénního vozu UAZ 469 nebezpečně poskakuje. Řidič se sveřepým výrazem v tváři se pomocí různých ekvilibristik pokouší vyhnout dalším dírám, aby nedej Bože neztratil drahocenný náklad. Opatrně jedu za průvodem, ale na křižovatce místo na hřbitov odbočuji hlouběji do hor. Asfalt přechází v štěrk. Vozovka se zakusuje do dalších údolí a vede k poslední obydlené vesnici. Bystřec, ukrajinsky Bistrec, stejně jako před válkou je to i dnes vzdálené divoké místo. Právě z toho důvodu si je Vincenz oblíbil a napsal zde své *opus magnum*. Společně s Huculy postavil roubený dům, který tam stál čtrnáct let. Dnes po něm není ani stopy. Je tu jen dřevěný

kříž a kámen, na kterém je upevněna deska s nápisem v ukrajinštině, polštině a v jidiš:

„Věřím v sílu ducha.“
Ivan Franko

„Pozemské statky, državy i domy se rozpadnou v prach, ale to, co je lidské, zůstává a drží ve svém náručí budoucnost.“
Stanisław Vincenz

V tomto místě stál v letech 1926–1940 dům Stanisława Vincenze (1888–1971), autora tetralogie Na vysoké polonině. Zde byl napsán příběh o dávné Verchovyně – moudrém, dobrém a šťastném světě.

Poprvé jsem tu byl v roce 2005 spolu s rodiči. Otce fascinovalo Vincenzovo dílo a rozhodl se, že bude hledat jeho dům. Tehdy tam ještě nebyl kříž, na strmém úbočí stála pouze osamělá chalupa. Nebyli jsme si vůbec jisti, že jsme na správném místě. Ale když jsme přišli k chalupě, vítali nás na prahu starší manželé. Paní domu nás hostila solankou s kyselou smetanou a smaženými hříbky podlévanými samohonkou a její muž nám vyprávěl, jak chodil za svým sousedem a povídal si s jeho dětmi. Potom nás zavedl na louku u šumící řeky. – Z domu už nic nezůstalo. Ještě nedávno tu byly vidět základy, ale teď všechno zarostlo – řekl nám. – Ale zůstaly tu ovocné stromy, usmála se vlídně stařenka. – Stanisław měl krásný sad, a když jsme za ním přišli, počastoval nás ovocem. Brali jsme ho jako našeho dědečka. Rodiče říkali, že měl Huculy a Huculsko velice rád.

O patnáct let později už staří manželé v domě nejsou, dveře otvírá jejich syn. V ruce drží pilu, tvář má pokrytou prachem a pilinami. Obával se, že si jeho rodiče nedokážou na stáří v takové samotě poradit, ale on se sem přestěhovat nemůže. Čím by se tu uživil? Pasením ovcí, pěstováním včel? Leda tak ve snu. Po dlouhém přemlouvání nakonec rodiče přistoupili na to, že se přestěhují do nížiny, někam poblíž Sňatynu. Syn nyní rekonstruuje chalupu pro turisty toužící po klidu a panenské přírodě. Zbystří pozornost, když se dovídá, že píšu knížku. To by skutečně byl dokonalý azyl pro tvůrce toužící se osvobodit od hluku moderního světa.

Při zpáteční cestě zastavuji v Bystřeci u domu pokrytého plechem. V zahrádce se čile pohybuje šedivoučká stařenka Anna Ostaščuková narozená v roce 1933, pravděpodobně nejstarší místní obyvatelka. – Jedeš od Vincenze, nemám pravdu? S mámou jsme občas k němu chodily. Bylo mi tehdy jen pár let, ale pamatuji se, že se hodně smál. Jenom tohle. Byl jsem moc malá na to, abych mohla něčemu rozumět. Moje první zřetelná vzpomínka je na to, jak přišli Maďaři. Vynořili se z hor a začali rabovat náš dům. Mámu nechtěli pustit dovnitř, jen všechno vynášeli ven. Teprve když skončili, dovolili nám vstoupit dovnitř. Náš táta měl obchod, ano obchod, ne ukrajinsky magazín. Měl ho stejně jen za Polska, za Rusů jsme nesměli mít nic. Po Maďarech se objevili Němci a taky brali, na co přišli. Potom znovu přišli Sověti a někteří Huculové odešli do lesů. Do UPA. Tak zahynuli tři synové bratra mé mámy, on sám skončil na Sibiři. Musel pykat za to, že ze svých dětí vychoval ukrajinské bandity a ne sovětské vlastence. Je svatá pravda, že upovci občas také loupili a zabíjeli vlastní lidi. V životě jsem zažila dobré i zlé. Ale zlého mnohem víc, protože hory už nejsou naším útočištěm. Stali jsme se trávou, po které všichni šlapali a kterou vytrhávali, kdykoli se jim zachtělo. ■

Úryvek z knihy Tomasze Grzywaczewského: *Wymazana granica. Śladami II Rzeczpospolitej*, Wolowiec 2020. Kráceno, mezititulky redakce. Přeložil Josef Mlejnek.

Tomasz Grzywaczewski (1986), polský novinář, spisovatel a cestovatel.

Nejsem a zde jsem

Tři knihy básní Sylvie Richterové

Zdeněk Volf

Po pěti letech od vydání konvolutu *Eseje o české literatuře* vychází – protentokrát k spisovatelčiným pětasedmdesátinám – souborné uspořádání její poezie. *Tři knihy básní* – dočítáme se v podtitulu. Tedy prvotiny *Neviditelné jistoty* (1994), zredigované ještě Petrem Králem, druhotiny *Čas věčnost* (2003) a třetí, nikoliv ovšem následující sbírky *Slyšet obrazy*, nýbrž sbírky zcela nové, nazvané *Důkazy duše*. Proč sbírka *Slyšet obrazy* (2018) pozůstala jakoby oslyšena, Jan Šulc, coby dlouholetý básnický editor Sylvie Richterové, ani v ediční poznámce, ani na záložce blíže nevysvětluje. Nabízí se předpoklad: vyšla přece nedávno, nadto ve stejném nakladatelství. Nicméně z hlediska nároku Mariny Cvětajevové, že posuzovat básníka nemá právo, „kdo nečetl každý jeho verš“, neboť „tvorba je posloupnost a postupnost“, stane se to patrně v budoucnu přinejmenším čtenářsky nepohodlné a z hlediska básnířčiny antropologie takřka nebezpečné, ochuzující.

Sylvie Richterová: *Tajné ohně* Malvern, Praha 2020, 240 s.

Už v kanonickém *Slovníku české literatury po roce 1945* se u hesla Sylvie Richterová uvádí pouze: literární teoretička a prozaička. A v recenzi na její oficiální debut těsně před padesátkou Jiří Trávníček předestírá, že jde o básnění, jímž „paralelně doprovázela své prózy a eseje“. Opak je pravdou. Poezie vždy byla (a bude) prvotní rozněcovatelkou celého jejího díla. Jen z intimní zkušenosti s veršem (údajně od roku 1967), jakož v důsledku i z nemožnosti se skrze něj pokaždé vyjádřit, toto dílo povstalo. A jen z něho je – obzvláště „tajné“ dílo básnické – zpětně čitelné… A i proto snad neobsahuje (ba nechybí k němu) ediční doslov. Vždyť titul *Tajné ohně* není již interpretací? Temnota… ozáření, doutnání… zášleh, ztišení… vyslovení. A „za přesnými slovy / ještě přesnější / mlčení“. Kdy něco se objeví a ihned mizí, tvrdí a zároveň popírá („Jsem zde a nejsem / nejsem a zde jsem“) a jakoby do sebe stravuje.

V zakládající prvotině ještě nacházíme silné iniciační obrazy, jejichž dostředivost má moc překonávat jakékoliv hranice či opony. Ať železnou, za níž se Richterová od sedmdesátých let (z důvodu manželství s italským bohemistou Sergiem Corduasem) ocitla, tak duchovní nebo mezilidské: „Jezero bylo průhledné jen ode dna k hladině / a ti kteří

sestoupili s ním drželi se téhož kamene / zarývajíce prsty hluboko pod něj do země // Když se jejich ruce setkaly balvan povolil / a vylétl vzhůru na jezero“. „Poznání“ je v názvu této básně. I další názvy asociují pouť, zasvěcení („Léta učení“, „Cesta naruby“, „Půdorys chrámu“, „Transcendence“). Verš je volný, povětšinou širokodechý… Ten se však v druhotině propojující časnost s věčností výrazně krátí, vertikalizuje. Též metaforičnosti až riskantně ubývá. Nahrazena je zato přesnou existenciální fenomenologií. Nová je práce s rýmem, nikoli však ve smyslu klasické rytmizace, nýbrž ve smyslu původním: rým aneb dosloví. A rovněž s doslovením jako opakem elipsy se odvážně pracuje. I v ní se skrývá autorčina všudypřítomnost antiteze, skrze niž tak neopakovatelně v esejích *Slova a ticho* strukturalisticky rozkryla oxymóronovou podstatu svých vzácných předchůdců Holana, Halase, Skácela. Tedy úspora i přehánění, svrchovaná poezie i – řekněme – antipoezie jako výraz tvůrčí svobody („z papíru ven / z papíru sen / z papíru sem / z času tam / zase sám / sám pán tam stál / a tak dál / ze snu zpět / odletět / povědět / vědět po / i nevědět předem“). Vrstvy říkadel, zaříkání. Rozkrývání kořenů slov. Eufonie asociující glosolálii. Narušovaný slovosled („Kdekoliv / určitě anděl / zjevil určitě / ale skoro“).

V posloupně třetí, nezařazené sbírce *Slyšet obrazy* se obrazivost i pro konkrétní téma jednotlivých obrazů – počínaje Giottem přes Šimotovou, Banksyho… expresivitou Mikuláše Rachlíka konče – opětovně vrací. Básnířčino privatissimum, což je pro její další postup určující („Naslouchat a vcházet do vědomí / které každý přináší / oživuje mne i hlavy“), tím získává na společenství. Zaslechneme sílící, až apokalyptické tóny. Ne ze strachu. Ze spoluzodpovědnosti… Za spásu duše. Duší. – Zkrátka bez *Slyšet obrazů*, bez zažití básnických kompozic rozhýbaných perspektivou tolika výtvarných výbojů nelze porozumět jakémusi téměř zklidnění, prosvětlení v *Důkazech duše*: „Konec dne děje se / táhle a laskavě / bouřka hřmí zdáli / Tvé vlasy svítí / za zdejší bytí“; ale zároveň i prohlubujícím se obavám, přecházejícím v prostotu přímluvy i v litanické žalování: „Zrno které plodí zrno které / nevzklíčí / ano nevzklíčí a tedy / nezemře / Je už mrtvé a vy si je / vysévejte / aby smrt rodila / na vašem poli / abyste z ní dělali / chleba a ten dávali / do úst a nekřičeli / hrůzou / že obilí rodí / zrno které nevzklíčí / a proto nezahyne“.

Přece nejen člověk, i zvíře, strom, pecka i sněhová vločka obsahuje posvátno: „Každá vločka / nese jiný obraz krásy / Je jich víc než / lidských duší / Dej každému aspoň jednu / na vteřinu prosím“; natož aby ji v sobě nemělo, neneslo „těch tisíc před tebou / bez matky nebo s matkou / už plavou / hlavu pod vodou“… U tohoto pozdního básnického období Sylvie Richterové jako by nešlo ani tak o to, co nás bezprostředně čtenářsky zasáhne, ale čemu se teprve otevřeme, co si připustíme. Co jsme zapomněli, vytěsnili („co nevidíš jistější je / nežli barvy světa“). Co nás však chtě nechtě: „až odejdem a budem / tam kde paměť potřebujem / nejen pro sebe“, čeká!

„V očích v očistci“ – předčetli jsme v druhotině *Čas věčnost*. Básnický proud se v ní smísil, filozoficky viděno, s fenomenologickou tradicí odkazující: k Husserlovu „vnitřnímu vědomí času“, k Levinasovu oproštění na „ono je“ (*il i a*) či k nepřestávajícímu jazykovému „mrmlání“ (*murmure*) Maurice Blanchota. *Tajné ohně* tak dosvědčují ojedinělý hlas nebo blíže tah v české poezii. Povstávající sice z postmoderny, avšak se spirituálním přesahem nepodléhajícím náboženským konfesím. Nižádným imprimatur. Tah osvobodivý, a ve svém účinku sjednocující nejrůznější duality, ať sémantické, existenciální či jiné, nevykořenitelným „jsem“ poezie. ■

Zdeněk Volf (1957), brněnský básník, povoláním soukromý inseminátor krav.

IPPO
INSTITUT PRO PRAVICOVOU POLITIKU

INSTITUT PRO PRAVICOVOU POLITIKU

» Otevíráme a promýšlíme témata moderní pravicové politiky

» Hledáme vyváženou kombinaci mezi politickými idejemi a praxí

» Pořádáme debaty a konference

» Zpracováváme odborné analýzy

www.ippo.cz

BOOKS & PIPES

Revue ***Kontexty***
nyní i online na

www.casopiskontexty.cz

Novinky z Portálu

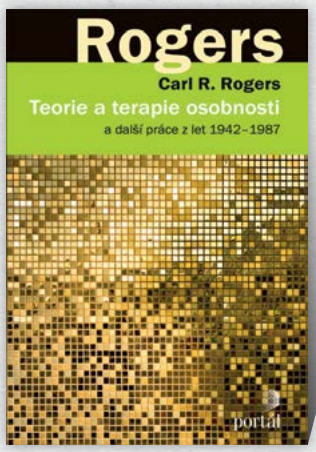

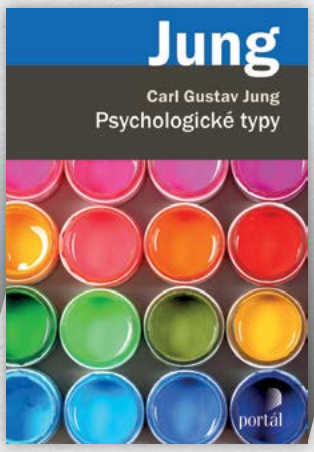

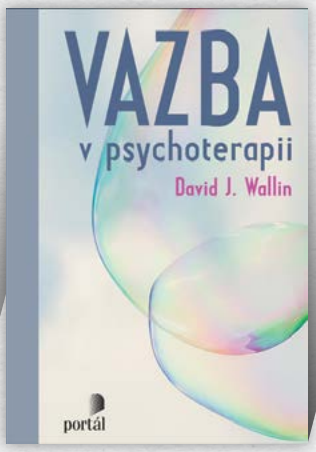

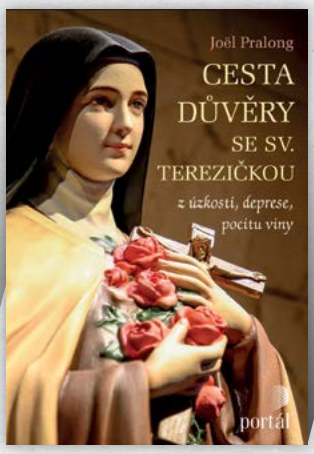

KNIHKUPECTVÍ PORTÁL:
Praha 1, Jindřišská 30 /
Praha 8, Klapkova 2

obchod.portal.cz

portál